

Хмельницький університет управління та права
Хмельницька обласна рада
Львівський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СЕНЮТА ВЕРОНІКА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ
ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

12.00.12 – філософія права
Галузь знань «081» Право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. О. Сенюта

Науковий керівник **Гришук Оксана Вікторівна**, доктор юридичних наук,
професор

АНОТАЦІЯ

Сенюта В. О. Філософські засади права інтелектуальної власності. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 «Філософія права» (081 – Право). – Хмельницький університет управління та права Хмельницької обласної ради, Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2018.

Дисертація присвячена філософсько-правовому осмисленню феномена права інтелектуальної власності. Викладаються історичні передумови виникнення правового регулювання використання і охорони творів науки, літератури і мистецтва, винаходів та ін.

Завданням філософсько-правового осмислення права інтелектуальної власності є його онтологізація, чи онтологічне обґрунтування. Проект онтологізації може бути відносно успішним чи навпаки, з урахуванням таких чинників: а) досягнення когерентності чи холистичності картини буття, тобто такої цілісності, яка дасть можливість бачити зв'язки і взаємовпливи об'єктів світу; б) результатом такої онтологізації повинна бути не інформація, а знання: нині відома проблема панування інформації в науці інтелектуальної власності над знанням – інформації набагато більше, ніж перетворених в інформацію знань. Особливо це дається взнаки під час обґрунтування т. зв. концепцій інтелектуальної власності; в) апробація практикою: філософія інтелектуальної власності має на меті створити своєрідну концептуальну матрицю, у межах якої можуть вирішуватись конкретні прикладні питання, що стосуються обігу, охорони і використання об'єктів інтелектуальної власності.

Дослідження засноване на власній методології, яка складається з концептуальних підходів, загально- й спеціально-наукових методів і

прийомів дослідження. Осмислення поняття інтелектуальної власності імпліцитно спирається на певний різновид праворозуміння. За цим критерієм відповідні методологічні підходи поділено на: позитивістський, природно-правовий, біологізаторський, соціологізаторський та трансценденталістський. Залежно від філософських понять і категорій, на яких ґрунтується дослідницький підхід, можна виокремити такі підходи, як потребовий та аксіологічний.

Задовго до того, як правове регулювання інтелектуальної власності в Європі почало набувати сучасних форм і змісту, монархи Європи нерідко вдавалися до видачі «охоронних грамот» – виняткових привілеїв щодо виробництва певних товарів, виконання робіт чи надання послуг. Ці грамоти: а) закріплювали виключне право займатися певним видом діяльності; б) забороняли займатися цим же видом діяльності іншим; в) не захищали винаходи в сучасному їх розумінні як рішення конкретних технічних проблем. Перші патенти на винаходи з'явилися у Венеції в першій половині XV століття. Ці патенти, з одного боку, надавали захист саме винахідникам, з іншого – носили певні ознаки монополії. Їх можна було відчужувати за життя і після смерті (*inter vivos et mortis causa*). Отже, саме система патентного права Венеції, попри властиву їй гнучкість й часом непослідовність, була першим стійким правовим режимом захисту прав винахідників.

Проаналізовано основні проблеми в галузі філософського осмислення інтелектуальної власності, що склалися нині в літературі. Так, формулюючи визначення інтелектуальної власності, дослідники нерідко вдаються до т. зв. формально-логічної концепції, в основі якої лежить поелементний аналіз слів «інтелектуальна» і «власність». Однак проведений нами аналіз на основі положень науки філології свідчить на користь того, що вираження «інтелектуальна власність» становить фразеологічне зрощення, тобто нерозривну єдність, смисл якої не може зводитися до звичайної суми її складових слів.

Право не просто регулює можливості використовувати й захищати об'єкти права інтелектуальної власності, а створює саму можливість існування останньої. Це пояснюється існуванням двох різних видів норм позитивного права: тих, які чинять імперативний регулятивний вплив на суспільні відносини (регулюють відносини, що склалися до правового регулювання, як-от регулювання договору міни в ЦК), і ті, які чинять неімперативний конститутивний вплив.

Проаналізовані проекти онтологізації інтелектуальної власності, як-от ліберальна (теорія праці Дж. Локка), об'єктивно-ідеалістична (теорія особистості Г. Гегеля), утилітаристська (теорія максимізації загального блага Дж. Бентама та ін.). Ліберальна онтологізація права інтелектуальної власності відбувається виходячи з таких підстав: а) праця є формою присвоєння об'єктів природи; б) позаяк набуття права власності й права інтелектуальної власності є природними процесами, будь-які їх обмеження повинні ґрунтуватися на вагомих для суспільства підставах; в) існування права власності зумовлюється обмеженістю природних ресурсів, зокрема землі, відтак для уподібнення об'єктів права інтелектуальної власності до об'єктів права власності, перші слід штучно зробити «рідкісними» через поширення на них «виключних прав».

Об'єктивно-ідеалістична онтологізація базується на тому, що: а) свобода невпинно розвивається; б) власність є вищим вираженням свободи; в) визнання права інтелектуальної власності виникає не через саме по собі створення твору (іншого об'єкта), а через визнання учасниками суспільства права на його відчуження; г) набуття прав інтелектуальної власності є конкретизацією свого буття у суспільстві. Діалектико-матеріалістична онтологізація ґрунтується на тому, що: а) власність є суспільним відношенням; б) розподіл праці і приватна власність є формами відчуження; в) ринок дозволяє присвоювати речі у надлишку, що створює майнову нерівність і класову боротьбу; г) право позбавлене автономного змісту, має інструментальну цінність щодо втілення вимог базису; д) наймана праця,

зокрема й працівників, які створюють продукти інтелектуальної власності, існує в умовах ринкової економіки задля того, аби створювати саме надлишкову вартість; е) ідеологія інтелектуальної власності становить сукупність уявлень про призначення інтелектуальної власності та його цінність, є засобом класової боротьби.

Утилітаристська онтологізація ґрунтується на тому, що: а) правове регулювання спрямоване на встановлення балансу задля максимізації загальної вигоди у суспільстві; б) держава повинна забезпечити правові засоби щонайменше для відшкодування затрат на вираження автора чи винахідника; в) перехід від одного стану економічної системи до іншого збільшує загальний добробут, якщо ті члени суспільства, які виграють при цьому переході, здатні компенсувати програш тих, чиє становище погіршується; г) баланс строків правової охорони повинен сприяти підвищенню ініціативи й чистоті конкуренції на ринку.

Здобувачка доводить, що цінностям, які захищаються правом інтелектуальної власності, властивий квазі-об'єктивний характер. Суть нашого підходу полягає в тому, що, не дивлячись на те, що цінності завжди певним чином пов'язані зі свідомістю та психікою людини, яка їх відображає (а тому для різних людей одні і ті самі предмети можуть бути носіями різних цінностей), завжди існує принципова можливість квазі-об'єктивного (відносно-об'єктивного, не абсолютного) визначення цінності певного блага в конкретній правовій ситуації з урахуванням конкретно-історичного стану розвитку суспільних відносин і балансу інтересів його учасників. За способом закріплення цінностей права інтелектуальної власності в законодавстві можна виокремити: а) безпосереднє визнання таких цінностей у цивільному законодавстві; б) створення правових засобів їхньої реалізації; в) створення правових засобів їх захисту й охорони.

У галузі права інтелектуальної власності виділено такі цінності: а) загальноправові (справедливість, рівність, правова визначеність тощо); б) власні (інтереси первинних суб'єктів інтелектуальної власності,

наприклад, авторів чи виконавців, та інтереси суспільства і його наукового, культурного й технічного розвитку); в) цінності–засоби (за їх посередництва відбувається реалізація інших цінностей). До них можна віднести передусім справедливий баланс між інтересами учасників правовідносин інтелектуальної власності, а також держави і суспільства (цей баланс, зокрема, реалізується в обмежених у часі строках правової охорони авторського права й суміжних прав, об'єктів патентного права тощо), принцип максимальної корисності.

Доводиться, що змістовна єдність права інтелектуальної власності як правового феномену забезпечується перехідними сімейними подібностями об'єктів, що підпадають під його регулювання. Такий підхід дозволяє нам відкинути метафізичне уявлення про те, що всім об'єктам права інтелектуальної власності властива певною мірою однакова природа, а відтак – єдина стратегія онтологізації.

Вважаємо, що всі ці способи онтологізації є комплементарними, якщо застосовувати їх не до всієї системи права інтелектуальної власності, а лише до окремих її об'єктів.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, онтологізація, онтологія, аксіологія, лібералізм, об'єктивний ідеалізм, утилітаризм.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сенюта В. Інтелектуальна власність: проблеми традиційних способів обґрунтування. *Право і громадянське суспільство*. Електронне видання 2016. № 1 (13). С. 45–57. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/item/257-intelektualna-vlasnist-problemy-tradytsiynukh-sposobiv-obgruntuvannya-seniuta-v-o>

2. Сенюта В. Природниче обґрунтування права інтелектуальної власності у Дж. Локка та Г. Гегеля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Випуск 44. Т. 2. С. 177–180.

3. Сенюта В. Становление права интеллектуальной собственности в Древней Греции, Древнем Риме и Средневековой Европе: проблемно-историческое исследование. *Legea și viața*. 2017. Iunie. С. 73–76.

4. Сенюта В. Визначення інтелектуальної власності: деякі теоретичні зауваження. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 52–54.

5. Сенюта В. Народження права інтелектуальної власності: венеційський феномен. *Право і суспільство*. 2017. № 3/2. С. 79–82.

6. Сенюта В. До історії становлення патентного права. *Актуальні проблеми правового регулювання в умовах глобалізації*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (10 березня 2017 р.). Дніпро: «Право, справедливість і громадянське суспільство», 2017. С. 19–21.

7. Сенюта В. Право інтелектуальної власності: точка зору діалектичного матеріалізму. *Юридична наука в умовах євроінтеграції*: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції (8 вересня 2017 р.). Львів: «Право, громадянське суспільство і демократія», 2017. С. 14–16.

8. Сенюта В. Право людини на власність та право на результати інтелектуальної творчої діяльності: питання онтології. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри*: статті учасників II Міжнародного круглого столу (24–26 листопада 2017 р.). Львів: Галицький друкар, 2018. С. 72-78.

9. Сенюта В. Матеріальні підстави правового захисту інтелектуальної власності // *Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави*: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» (28 лютого 2018 р.). Київ: Центр учбової літератури, 2018. С. 88-91.

ANNOTATION

Seniuta V.O. Philosophical foundations of intellectual property rights. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Thesis on scientific degree of Legal Science on speciality 12.00.12 «Philosophy of Law» (081 – Law). – Khmelnytsky University of Management and Law of Khmelnytsky Oblast Council, Lviv State University of Internal Affairs MIA of Ukraine, Lviv, 2018.

The thesis is devoted to philosophical and legal comprehension of the phenomenon of intellectual property rights. The historical preconditions of the emergence of legal regulation of the use and protection of works of science, literature and art, inventions, etc. are outlined.

The task of philosophical and legal comprehension of the right of intellectual property is its ontological substantiation or ontologization of intellectual property. The substantiation project can be relatively successful, or vice versa, taking into account the following factors: a) the achievement of the coherence or holistic nature of the picture of being, that is, of such an integrity, which will enable to see the connections and interactions of objects of the world; b) the result of such an substantiation should be not information but knowledge: the current problem of dominance of information in the science of intellectual property over knowledge: information is much more than transformed into knowledge information. This is especially true in the case of substantiation of the so-called concepts of intellectual property; c) Testing by practice: the philosophy of intellectual property aims to create a peculiar conceptual matrix, within which specific application issues relating to the circulation, protection and use of intellectual property objects can be addressed.

The research is based on its own methodology, which consists of conceptual approaches, general and special-scientific methods and methods of research. The work uses axiological and necessary approaches that allow us to determine what the value factors are behind certain changes in the legal regulation of intellectual property.

Long before the legal regulation of intellectual property in Europe began to acquire modern forms and content, the European monarchs often resorted to the issuance of «security credentials» - exclusive privileges for the production of

certain goods, the performance of works or the provision of services. These certificates: a) secure the exclusive right to engage in certain activities; b) prohibited others from engaging in the same type of activity; c) did not protect the inventions in their contemporary understanding as a solution to specific technical problems. The first patents for inventions appeared in Venice in the first half of the 15th century. These patents, on the one hand, provided protection to inventors, on the other hand, they had certain signs of a monopoly. They could be alienated in life and after death (*inter vivos et mortis causa*). Thus, it is the system of patent law in Venice, in spite of its inherent flexibility and sometimes inconsistency, it was the first stable legal regime protecting the rights of inventors.

The main problems in the field of philosophical comprehension of intellectual property, which have developed nowadays in the literature, are analyzed. So, formulating the definition of intellectual property, researchers often resort to the so-called formal-logical concept, which is based on the elemental analysis of the words «intellectual» and «property». However, our analysis based on the provisions of philology science suggests that the expression «intellectual property» is phraseological merging, that is, inseparable unity, the meaning of which cannot be reduced to the usual sum of its constituent words.

The law does not only regulate the ability to use and protect objects of intellectual property rights, but creates the very possibility of the existence of the latter. This is due to the existence of two different types of norms of positive law: those that have imperative regulatory influence on social relations (regulate relations that have developed before legal regulation, such as the regulation of a mines contract in the Central Committee), and those who exercise non-imperative constitutive influence.

The projects of ontologization of intellectual property, such as liberal (J. Locke's theory of labor), objective-idealism (the theory of personality of G. Hegel), utilitarianism (the theory of maximization of the common good of J. Bentam, etc.) are analyzed. Liberal ontologization of intellectual property rights is based on the following grounds: (a) labor is a form of appropriation of objects of

nature; (b) since the acquisition of property rights and intellectual property rights are natural processes, any restrictions on them must be based on grounds that are important for society; (c) the existence of a property right is determined by the limited nature of natural resources, in particular land, and for the purpose of likening intellectual property rights to objects of property rights, the former should be artificially made «rare» because of the extension of «exclusive rights» to them. Objective-idealism ontologization is based on the following: (a) freedom is constantly evolving; (b) property is the highest expression of freedom; (c) the recognition of intellectual property rights does not arise from the creation of a work (another object) itself, but through the recognition by the members of society of the right to his alienation; (d) the acquisition of intellectual property rights is the specification of its existence in society. Dialectical materialist ontologization is based on the fact that: (a) property is a social relation; (b) the division of labor and private property are forms of alienation; (c) the market allows you to assign things to the surplus that creates wealth inequality and class struggle; (d) the right deprived of autonomous content has the instrumental value for implementing the requirements of the basis; (e) hired labor, in particular workers who create intellectual property products, exists in a market economy in order to create a surplus value; (e) the ideology of intellectual property is a set of ideas about the appointment of intellectual property and its value and is a means of class struggle.

Utilitarian ontologization is based on the following: (a) legal regulation is aimed at establishing a balance in order to maximize the overall benefits in society; (b) the state must provide legal means at least to reimburse the costs of expressing the author or inventor; (c) the transition from one state of the economic system to another increases overall welfare if those members of society who win in this transition are able to compensate for the loss of those whose situation worsens; (d) the balance of legal protection should contribute to increasing the initiative and purity of competition on the market.

It's being proved that the values protected by the intellectual property law are quasi-objective. The essence of our approach is that, despite the fact that values are

always in some way related to the consciousness and psyche of the person who reflects them (and therefore, for different people, the same objects can be carriers of different values), there always exists the fundamental possibility of a quasi-objective (relative-objective, not absolute) definition of the value of a particular good in a particular legal situation, taking into account the concrete historical state of development of social relations and the balance of interests of its participants. By way of consolidating the values of intellectual property rights in the law, one can distinguish: a) the direct recognition of such values in civil law; b) the creation of legal means for their implementation; c) the creation of legal remedies for their protection and protection.

It is proved that the substantive unity of the right of intellectual property as a legal phenomenon is ensured by the transitional family similarities of objects subject to its regulation. This approach allows us to reject the metaphysical notion that all objects of intellectual property rights are inherently the same nature, and therefore – one single strategy of ontology.

Thus we conclude that all these methods of ontology are complementary if they are not applied to the entire system of intellectual property rights, but only to its individual objects.

Key words: intellectual property law, ontologization, ontology, axiology, liberalism, objective-idealism, utilitarianism.

LIST OF WORKS PUBLISHED BY THE AUTHOR ON THE THESIS SUBJECT

1. Seniuta V. Intellectual Property: Problems of Traditional Methods of Substantiation. *Law and Civil Society*. Electronic edition 2016. No. 1 (13). P. 45–57.

2. Seniuta V. Natural Substantiation of Intellectual Property Rights after J. Locke and G. Hegel. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*. 2017. Issue 44. Volume 2. P. 177–180.

3. Seniuta V. Formation of Intellectual Property Rights in Ancient Greece, Ancient Rome and Medieval Europe: problem-historical study. *Legea și viața*. 2017th Jun. P. 73–76.
4. Seniuta V. Definition of Intellectual Property: Some Theoretical Comments. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2017. No. 6. P. 52–54.
5. Seniuta V. Birth of intellectual property rights: Venice Phenomenon. *Law and Society*. 2017. No 3/2. P. 79–82.
6. Seniuta V. The History of the Formation of Patent Law. *Actual Problems of Legal Regulation in the Conditions of Globalization* : abstracts of the reports of the participants of the International Scientific and Practical Conference (March 10, 2017). Dnieper : «Right, justice and civil society», 2017. P. 19–21.
7. Seniuta V. Intellectual property law: the point of view of dialectical materialism. *Legal science in the conditions of European integration* : collection of materials of the International legal scientific-practical conference (September 8, 2017). L'viv : «Law, Civil Society and Democracy», 2017. P. 14–16.
8. Seniuta V. The right of a person to property and the right to the results of intellectual creative activity: ontology questions. *Human rights: philosophical, theoretical-legal, and political science dimensions* : articles of participants of the Second International Round Table (November 24-26, 2017). L'viv : Galician Printing, 2018. P. 72-78.
9. Seniuta V. Material grounds for legal protection of intellectual property. *Legal reality in the transformational conditions of the development of a modern state* : a collection of materials of the International Legal Scientific and Practical Conference. «Curent Law». (February 28) Kyiv : Center for educational literature, 2018. P. 34–40.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
 РОЗДІЛ 1 ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	21
1.1 Історія становлення права інтелектуальної власності	21
1.2 Методологія дослідження	31
Висновки до першого розділу.....	39
 РОЗДІЛ 2 ОНТОЛОГІЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	42
2.1 Філософське розуміння інтелектуальної власності.....	42
2.2 Філософсько-правовий аналіз зв'язку позитивного права та інтелектуальної власності.....	64
2.3 Філософсько-правові засади концепцій інтелектуальної власності.....	75
Висновки до другого розділу	131
 РОЗДІЛ 3 АКСІОЛОГІЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	134
3.1 Ціннісний бік інтелектуальної власності	134
3.2 Критика інтелектуальної власності в сучасній західній правовій доктрині.....	162
Висновки до третього розділу	176
 ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТОК	201

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Цивільно-правовий інститут інтелектуальної власності посідає провідне місце в усіх національних правових системах сучасності. Результати інтелектуальної, творчої діяльності становлять одну з найбільших цінностей і для окремої особи, і для суспільства загалом. Відтак забезпечення належного цивільно-правового регулювання відносин, що складаються у зв'язку з використанням і охороною інтелектуальної власності, є одним із пріоритетних напрямів урядової політики в Україні. Способи і методи правового регулювання інтелектуальної власності залежать від розуміння її онтологічної сутності. І хоча в історії світової правової думки онтологічну сутність інтелектуальної власності належить розглядати за аналогією зі сутністю права власності, таке розуміння що далі, то більше демонструє свою невідповідність дійсній природі означеного феномена, породжує парадокси у правовому регулюванні й значні труднощі для юридичної практики.

Філософські основи інтелектуальної власності у різні часи та різною мірою досліджували такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, Г. Боуен, Е. Брукінг, Л. Едвінсон, В. Зінов, К. Ідріс, В. Іноземцев, В. Калятін, С. Клімов, Ж. Коен, Б. Леонт'єв, П. Лернер, У. Мартін, А. Мінков, П. Меггс, М. Мелоун, В. Мухопад, О. Новосельцев, А. Полторак, Б. Порат, О. Сергєєв, Т. Стюарт, М. Требілкок, В. Ушаков, Р. Хоус. Із-поміж вітчизняних учених вагомий внесок у розвиток філософських засад інтелектуальної власності здійснили: Г. Андрощук, О. Білорус, О. Бутнік-Сіверський, Т. Гарасимів, Х. Горецька, В. Грищук, О. Грищук, Б. Губський, С. Довгий, В. Дроб'язко, Р. Дроб'язко, В. Жаров, Ю. Капіца, П. Крайнев, О. Мельник, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, О. Святоцький, В. Сіденко, П. Цибульов, В. Чеботарьов, Р. Шишка.

Однак ані у вітчизняній, ані, наскільки відомо, у зарубіжній літературі досі нема монографічних робіт, присвячених філософським

засадам права інтелектуальної власності, що засвідчує актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права «Теоретико-історичні проблеми розвитку держави і права» відповідно до загальноуніверситетської теми «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (номер державної реєстрації 0108U008927) та згідно з Пріоритетними напрямками розвитку правової науки на 2016–2020 роки, затвердженими НАПрН України 3 березня 2016 р.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є філософсько-правове осмислення права інтелектуальної власності.

Задля досягнення мети окреслено такі завдання:

- охарактеризувати історію становлення права інтелектуальної власності як цивільно-правового інституту;
- розробити методологію дослідження філософських основ права інтелектуальної власності;
- розкрити поняття інтелектуальної власності, надати його філософське розуміння;
- здійснити філософсько-правовий аналіз зв'язку позитивного права та інтелектуальної власності;
- піддати філософсько-правовому аналізу концепції інтелектуальної власності;
- розкрити аксіологічний аспект інтелектуальної власності;
- розглянути філософсько-правові засади аргументів проти інтелектуальної власності.

Об'єктом дослідження є інтелектуальна власність як суспільно-правовий феномен.

Предмет дослідження – філософські засади права інтелектуальної власності.

Методологію дослідження становлять концептуальні підходи, загальнонаукові та спеціально-наукові методи і прийоми пізнання. У роботі використано діалектичний метод як загальний спосіб розкриття закономірностей буття і способів його осягнення. Зокрема, завдяки цьому методу дослідження вдалося окреслити дуалістичну природу інтелектуальної власності й цінностей, котрі охороняє цей правовий інститут, – захист прав авторів і технічний прогрес.

У дисертації використано низку загальнонаукових методів пізнання. Відтак системний метод застосовано для обґрунтування властивих інституту права інтелектуальної власності внутрішніх системотворних зв'язків; структурно-функційний – для з'ясування властивої праву інтелектуальної власності структури і розкриття призначення його складових елементів; метод трансгресії (полягає в екстраполяції понять з однієї системи знань в іншу) – з метою філософсько-правового порівняння правових інститутів власності й інтелектуальної власності; метод екстраполяції (дає змогу застосовувати засоби одного дискурсу для аналізу явищ іншого) – для обґрунтування альтернативних моделей регулювання відносин, пов'язаних із використанням об'єктів інтелектуальної власності; аналіз мовних ігор (полягає у редукції смислу філософських термінів до правил їх ужитку в буденній мові) – у рамках з'ясування онтологічних і гносеологічних питань дослідження.

У роботі широко використано також деякі формально-логічні прийоми, зокрема сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного (задля аналізу поняття інтелектуальної власності), а також такі засоби логіки, як аналіз і синтез (для характеристики філософсько-правових засад концепцій інтелектуальної власності).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим вітчизняним монографічним дослідженням логіко-філософських основ правозастосування.

У роботі сформульовано положення та висновки, які є новими для філософії права або наділені істотними ознаками новизни, зокрема:

вперше:

– охарактеризовано засади онтологізації права інтелектуальної власності: а) досягнення когерентного образу правової дійсності, б) спрямованість на отримання знань; в) апробація практикою. Ці засади онтологізації зумовлюють обмеження у відборі значущих фактів, формування методології дослідження й накладають обмеження на інтерпретацію його результатів;

– вивчено абстрактно-постулативні й формально-лінгвістичні концепції права інтелектуальної власності. Доведено, що їх протиставлення є некоректним з огляду на відсутність підстави для цього. До того ж, ані концепції першого, ані другого типу не розкривають природу права інтелектуальної власності, ролі і функцій, які покликані виконувати зазначений інститут;

– обґрунтовано, що позитивне право створює саму можливість для існування інтелектуальної власності. Воно, як економічне і суспільне явище, не могло існувати до запровадження ідеї «штучної рідкості» й «виключних прав», що є виявом неімперативної конститутивної дії позитивного права, а також онтологічного зв'язку між позитивним правом та інтелектуальною власністю. Це дає підстави розглядати правове регулювання інтелектуальної власності як базис, а відносини, пов'язані з використанням і охороною інтелектуальної власності, відповідно, – як надбудову;

– охарактеризовано способи онтологізації права інтелектуальної власності, зокрема: ліберальний, об'єктивно-ідеалістичний, утилітаристський та діалектико-матеріалістичний. Ліберальний спосіб онтологізації інтелектуальної власності уподібнює її об'єкти речам, а право інтелектуальної, відповідно, –

речовим правам, у зв'язку з чим стикається із проблемами під час пояснення обмежених строків чинності майнових прав; об'єктивно-ідеалістичний, розглядаючи об'єкти інтелектуальної власності як продовження особистості (суб'єктивного духу), не спроможний пояснити відсутність правової охорони всіх результатів творчої діяльності; утилітаристський, позиціонує корисність як головну причину правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, не може обґрунтувати критерії корисності; діалектико-матеріалістичний, розкриваючи правовий інститут інтелектуальної власності як елемент правової надбудови економічних відносин, не здатен пояснити, чому в умовах зростання ринку відбувається поступовий розвиток немайнових прав на об'єкти інтелектуальної власності та подовження строків дії майнових прав. Тимчасом комплементарні властивості цих способів онтологізації дають змогу досягти рефлексивної рівноваги у розумінні природи, завдань і функцій права інтелектуальної власності та оптимальних способів правового регулювання пов'язаних із ним відносин;

удосконалено:

– поняття права інтелектуальної власності, під яким пропонується розуміти інститут права, що регулює суспільні відносини, пов'язані з правовою охороною нематеріальних об'єктів, які не мають ознак майна, за посередництва присвоєння їхнім власникам виключних прав;

– уявлення про історичні передумови формування права інтелектуальної власності. Зокрема, продемонстровано, що право інтелектуальної власності було створене задля виникнення ринкових відносин, пов'язаних із обігом об'єктів, яким потрібна юридична сингулярність («штучна рідкість») за відсутності онтологічної сингулярності;

– співвідношення права власності та права інтелектуальної власності. Так, право інтелектуальної власності охопило основні елементи права власності, за винятком тих рис, які онтологічно пов'язані з речовою природою об'єктів права власності;

дістали подальший розвиток:

– положення про альтернативні способи винагороди авторів за творчу працю, зокрема за посередництва «копілефту». Нині, за значного поширення інформації, концепція «копірайту» більше не може вважатися безальтернативною і найбільш затребуваною ринком і суспільством регулятивною ідеєю охорони об'єктів інтелектуальної власності, поступаючись своїм монопольним становищем концепціям добровільної винагороди за використання таких об'єктів («копілефт»);

– уявлення про зумовленість строків правової охорони майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності характером об'єктів та їхньою індивідуальною та суспільною корисністю.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що обґрунтовані в роботі наукові висновки стосовно філософських засад інтелектуальної власності можуть бути використані передовсім у правотворчості для вдосконалення цього цивільно-правового інституту.

Результати дослідження можуть бути використані також у:

– правозастосуванні – задля посилення аргументованості судових рішень у галузі права інтелектуальної власності;

– навчальному процесі – у рамках викладання навчальних дисциплін «Філософія права», «Цивільне право», «Право інтелектуальної власності»;

– науковій роботі – задля поглиблення знань про інститут права інтелектуальної власності.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень оприлюднено на міжнародних науково-практичних заходах зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правового регулювання в умовах глобалізації» (10 березня 2017 р., Дніпро); Міжнародній юридичній науково-практичній конференції «Юридична наука в умовах євроінтеграції» (8 вересня 2017 р., Львів); II Міжнародному круглому столі «Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри» (24–26 листопада 2017 р., Львів); Міжнародній юридичній науково-

практичній конференції «Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави» (28 лютого 2018 р., Київ).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладено у дев'яти публікаціях, із них чотири статті – у фахових наукових виданнях України і одна – у зарубіжному науковому періодичному виданні. Додатково відображають наукові результати дисертації чотири тези доповідей на міжнародних науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотацій, вступу, трьох розділів, які охоплюють сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінки, із них основного тексту – 173 сторінки. Список використаних джерел (186 найменувань) розміщено на 14 сторінках, один додаток на двох сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історія становлення права інтелектуальної власності

Мабуть не буде перебільшенням сказати, що цивільно-правовий інститут інтелектуальної власності займає нині провідне місце у всіх національних правових системах сучасності. Однак ставлення до інтелектуальної власності ніколи не було однаковим: з одного боку, інтелектуальна власність становить собою не тільки правовий інститут, але й фундаментальний інститут ринкової економіки, є умовою суспільного прогресу й росту благоустрою суспільства. З іншого боку, інститут інтелектуальної власності також часто-густо звинувачують у протилежному – в блокуванні суспільного прогресу й збіднінні принаймні окремих національних суспільств. Тому не буде також перебільшенням стверджувати, що інтелектуальна власність є одним з найсуперечливіших суспільних і правових феноменів сучасності.

Причини означеного стану справ криються не лише у протилежності інтересів творців інтелектуальної власності та її користувачів, а, головним чином, у недостатньому розумінні онтології інтелектуальної власності, яка може бути розкрита лише за посередництва історико-правового аналізу.

Стародавня Греція. Право інтелектуальної власності є складним правовим інститутом, що володіє історично зумовленою структурою:

- авторське право і суміжні права;
- промислова власність;
- кошти індивідуалізації учасників цивільного обороту та продукції, що ними виробляється;
- нетрадиційні об'єкти права інтелектуальної власності.

Виникнення перелічених інститутів відбувалося в різний час, проте їхні попередники з'явилися ще в стародавні часи, зокрема в Стародавній Греції.

Спочатку патенти були певними привілеями, які надавалися у зв'язку з винаходом корисних засобів виробництва. Мета надання таких привілеїв – заохотити винахідників і сприяти розвитку промисловості. Водночас, як відзначають дослідники, такі привілеї не ґрунтувалися ні на природних, ні на моральних правах [20, р. 43]. Іншими словами, патенти не мали під собою складного онтологічного або аксіологічного фундаменту, а надавалися виключно з утилітаристських міркувань корисності. Також слід зазначити, що саме поширення винаходів було головною метою, а привілеї мали стимулююче значення.

Як відзначають К. Мей і С. К. Селл, «осуд плагиату і визнання крадіжки ідей йде корінням в початок документованої історії. Визнання власності на ідею було більшою мірою продиктовано необхідністю збереження таємних сакральних знань, а не необхідністю нагородити автора за відчужену ним працю» [20, с. 43, 44]. Водночас в традиційних суспільствах, культура яких була тісно пов'язана з магічними ритуалами, обов'язок збереження таємниці інформації лежав на їх носіях (шаманах, відунах і ін.), а не на тих, кому віддавалася частина знань такого роду [24].

Можливо, найбільш раннім попередником інтелектуальної власності слід вважати маркування виробів і інших товарів. Різновидом маркування можна вважати таврування великої рогатої худоби (найбільш поширеною його формою було відрізання частини або цілого вуха). У такий спосіб досягалася мета подібна тій, яку переслідують зараз: засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту та продукції, що ними виробляється, свідчать про походження продукції і тим самим гарантують покупцеві, що він придбає товар саме того виробника, якому надає перевагу. Як зазначав один з дослідників походження торгових марок Джеральд Растон, деякі подібні позначення мали ту ж функцію, що і сучасні торговельні марки – засвідчити походження товарів, тоді як роль інших знаків, що траплялося частіше, полягала в тому, щоб вказати на власника [31, р. 127].

Прообрази права інтелектуальної власності у вигляді подібного роду маркувань можна зустріти практично в усіх розвинених культурах найдавніших часів, зокрема в Єгипті або Месопотамії: скульптори залишали свої знаки або знаки замовників на творах, різьбярі по каменю – на камені і т. д. [6, р. 45].

Для того, щоб відстежити розвиток інтелектуальної власності як правового інституту, слід звернутися до стародавніх культур, найбільш відомих з погляду створення інтелектуального продукту. У зв'язку з цим цілком природний інтерес являє собою Стародавня Греція – колыска європейської науки і філософії, а так само європейської культури загалом. Грецька думка і роздуми філософів від досократиків і до Гребля продемонстрували, що думки і знання самі собою можуть мати цінність.

Як відомо, ще в VI ст. до н. е. в грецьких полісах був розвинений патронат (форма соціальної залежності, породжена розпадом родоплемінного ладу). Патрони були у співаків, поетів, музикантів і артистів, а також у філософів. Патрони займалися, умовно кажучи, тим же, чим на цей момент займаються промоутери й дистриб'ютори – організацією заходів, зустрічей і дискусій.

Викликає інтерес також діяльність школи софістів. Софісти викладали різні науки і вміння, починаючи від боротьби і закінчуючи веденням домашнього господарства. Однак слід зазначити, що в історичних джерелах немає згадок про те, що софісти претендували на будь-яку власність щодо їхніх знань. Більше того, софісти не опиралися поширенню власних навчань, оскільки вважали це своєрідною формою реклами [20, р. 45].

Давньогрецька культура також славилася поезією. Причому поезія, на відміну від ідей і навчань тих же софістів, відрізняється тим, що являє собою цілком відчутний інтелектуальний і творчий продукт або твір. Симонид Кеоський, наскільки відомо на цей момент, є першим поетом, який вимагав винагороду за свої літературні праці. Коли хтось попросив його написати хвалебну оду в обмін на щире подяку, Симонид відповів, що тримає дві

скрині, одну для подяк, іншу для грошей; коли він відкриває їх, то в першій ніколи нічого немає, а друга – повна [88]. Вимога винагороди за літературні праці була не просто нетривіальною витівкою. Як зазначає Ганні Карсон, обурення позицією Симонида пояснюється тим, що він товаризував те, що до нього не могло вважатися товаром, оскільки обмін поетичними творами проводився виключно між друзями з метою отримання естетичного задоволення [6, р. 16, 17].

Відносно Греції можна знайти чимало пам'яток, що свідчать про спроби привласнення результатів творчості – такими є, зокрема, умовні позначення, підписи на картинах, скульптурах і інших творах. Однак не слід переоцінювати грецький прогрес щодо інтелектуальної власності. Скажімо, навіть у разі створення поем на замовлення, остання розглядалася як звичайний об'єкт права власності [20, р. 46]. Однак важливо зафіксувати той факт, що в VI–V ст. до н. е. в Греції все ж сталася товаризація інтелектуальної і творчої діяльності.

Древній Рим. Проблеми інтелектуальної власності досягли нового рівня розвитку в римському праві. Стародавній Рим добре відомий розвиненими ринковими відносинами. І саме тут вдається побачити можливо перші спроби надати правове регулювання окремих питань інтелектуальної власності.

Як відомо, в Стародавньому Римі, як і в багатьох інших розвинених культурах давнини, ремісники використовували підпис та інші умовні позначення на своїх товарах. І хоч в той час ще не було поняття торгових марок (в тому сенсі, в якому ми про них говоримо зараз – знаки для товарів і послуг, що надають їхнім власникам деякі права і гарантії), правове регулювання подібних позначень здійснювалося за допомогою заборони на їх використання іншими учасниками ринку. Так, закон Корнелія Сулли 81 р. до н. е. передбачав юридичну відповідальність за різного роду делікти, зокрема за використання чужого імені з метою отримання прибутку [25, р. 178]. Отже, незважаючи на той факт, що саме умовне позначення на товарі не

надавало виробнику будь-яких прав, обман покупців був тут караним діянням.

У західних джерелах наводять цікавий приклад того, як підробляли знаки товарів в Стародавньому Римі. Римські масляні лампи користувалися великим попитом у всьому світі і особливо цінувалися лампи Фортіс. Знак, який Фортіс використовував для індивідуалізації свого товару, часто підробляли, в результаті чого «Фортіс» з торгового знаку перетворився в загальне «Фортіс» – різновид ламп. Також у Римі було розвинуте гончарство і багато виробників, особливо в Бельгії, в I ст. до н. е. часто намагалися підробити гончарні твори своїх іменитих сучасників. Однак з огляду на неписьменність фальсифікаторів, позначення, що наносилися ними являли собою лише набір випадкових символів. Такі товари важко було продати в Римі, проте в Британії, де покупці були ще менш грамотними, такі ось підроблені кухлі та інші речі користувалися попитом [20, р. 47].

В історії Стародавнього Риму ми також можемо знайти перші згадки про угоду, яка дуже нагадує продаж авторських прав (вона описана американським дослідником історії інтелектуальної власності Стівеном Мастерсоном). Як відомо, Марк Тулій Цицерон писав твори, які поширювалися в рукописних копіях. Причому Цицерон був зацікавлений у продажу якомога більшого числа таких примірників, а тому його друг (і по суті літературний агент) Тит Помпоніус Аттікус продав право на подальший продаж копій відомому продавцю книг Дорусу [21].

Стверджується, що римському праву була відома відмінність між авторським правом на збереження цілісності твору і правом на виробництво копій (тобто, в сучасній термінології – немайновими і майновими авторськими правами) [26, р. 64; 56, с. 13]. М. Вукмір відзначав, що автори, які прагнули продати якомога більше примірників своїх творів, нерідко зверталися до книговидавців, які використовували рабську працю для виробництва рукописних копій [34, с. 133].

У Середні віки в Європі майже не застосовувалася практика захисту авторських прав за моделлю Стародавнього Риму. Втім, економіка Середньовіччя не могла цілком уникнути правового регулювання інтелектуальної власності. Зокрема, як відомо, відмінна риса економіки Середньовіччя стосувалася інституту гільдій. Гільдії були професійними організаціями, що об'єднували людей, причетних до певного ремесла чи заняття [163, с. 73, 74]. Держава часто надавала гільдіям монопольне право на виробництво товарів або виконання робіт, натомість держава отримувала контроль над економікою загалом, і доходами гільдій зокрема.

Відомо, що середньовічні гільдії встановлювали два види марок: купецькі (свідчили про право власності) і марки продукції (схожі на сучасні торговельні марки) [31]. Купецька марка використовувалися для товарів, що вже перебували на консигнації, з метою засвідчити власника в разі крадіжки, або ж коли після корабельної аварії вдавалося відновити вантаж. Марки продукції використовувалися, головним чином, з тією ж метою, з якою сьогодні використовуються торговельні марки. Всі члени гільдії ремісників були зобов'язані вказувати на товарі знак його виробника. У такий спосіб гільдія могла реагувати і, зокрема, карати своїх членів за неякісний товар, виробництво якого кидало тінь на гільдію. Крім знаку члена гільдії, товар повинен був, як правило, містити знак самої гільдії. На думку К. Мея, знак гільдії свідчив не лише про походження товару, а й був своєрідним сертифікатом якості [20, р. 51]. Порушення правил маркування товарів суворо припинялися і каралися.

Френк Д. Прегер вказував, що в середньовічних гільдіях існували норми, які встановлювали щось на кшталт виключних майнових прав на власні твори, наприклад, з 1432 року в Генуї гільдія виробників шовку забороняла запозичувати у члена гільдії його унікальний малюнок тканини. Схоже регулювання існувало щодо гільдії виробників вовни у Флоренції з 1474 року [6, р. 87–91].

Задовго до того, як правове регулювання інтелектуальної власності в Європі почало набувати сучасних форм і змісту, монархи Європи нерідко вдавалися до видачі «охоронних грамот» – виняткових привілеїв щодо виробництва певних товарів, виконання робіт чи надання послуг. Гранти такого гатунку дещо нагадують сучасні патенти, оскільки і там, і тут йдеться про виняткове становище правовласника. Виникнення патентів пов'язане, перш за все, з особливостями середньовічної економіки. Держави в усі часи мали на меті посилити приплив капіталу в країну і одночасно зменшити його відтік за кордон, у зв'язку з чим необхідно було створювати умови, за яких експорт буде перевищувати імпорт. Засобами досягнення цієї досить зрозумілої мети були охоронні документи, які дарували правителі тим, кого треба було привернути для виробництва в своїй країні. Можливо перша згадка про грамоти такого роду – це надання Королем Едуардом III в 1331 році охоронної грамоти фламандським ткачам на чолі з Джоном Кемпом; також відома грамота Джону Шідаму на виробництво солі (1440 г.). Однак саме надання Джону Утінему монопольної грамоти на виробництво кольорового скла (1449 г.) прийнято вважати першим справжнім патентом. Термін його дії закінчувався після 20 років з дня видачі, після чого люди, яких був зобов'язаний навчити Утінем, могли самостійно використовувати отримані знання [31]. Існує також думка, що надання патентів є дещо модифікованою традицією надавати монополію на видобуток корисних копалин першовідкривачу шахти, щоб заохотити їх виявлення [25, р. 103].

Тож, що важливо відзначити у пропонованому вище аналізі середньовічних монопольних грамот? По-перше, ці грамоти закріплювали виключне право займатися певним видом діяльності. По-друге, вони забороняли іншим займатися цим же видом діяльності. І по-третє, ці грамоти не захищали винаходи у сучасному розумінні рішення конкретних технічних проблем.

До того ж цікаво поміркувати над тим, до якого виду права можна віднести правове регулювання за посередництва монопольних грамот. Так,

нині право інтелектуальної власності, хоч і становить комплексний правовий інститут, який поєднує норми приватного і публічного права, законодавство більшості держав розглядає переважно як приватно-правовий інститут. Норми публічного права (які стосуються регулювання лише окремих підінститутів, як-от реєстрація об'єктів промислової власності [134]) лише дозволяють здійснити норми приватного [37, с. 28; 181, с. 143]. Простіше кажучи, тоді, як нині право інтелектуальної власності загалом – це інститут цивільного (приватного) права, в середньовічній Англії це був інститут публічного права, що існував із подвійною метою: контролювати економіку й створювати прибутки для корони та залучати капітал (зокрема й інтелектуальний) у державу. Отже, ми не можемо говорити про середньовічні монопольні грамоти як про різновид патентів. А хтось навіть може цілком слушно ставити під сумнів, чи були такі грамоти «родичами» сучасних патентів.

Систематичне регулювання прав на винаходи через режим патентування за правом слід вважати творінням середньовічної Венеції. Єдиним відомим нам дослідженням цієї маловідомої вітчизняному читачеві теми був італійський правник Г. Мандіч. Його дослідження патентів середньовічної Венеції, яке побачило світ у 1948 р., було виконано за архівними джерелами, що зберігалися у бібліотеках Венеції, й охоплювало широке коло питань. У пропонованому дослідженні ми будемо спиратися на висновки Г. Мандіча, після чого перейдемо до власних узагальнень.

Перші патенти на винаходи з'явилися у Венеції у першій половині XV століття. Г. Мандіч говорить про патенти 1409, 1425, 1429, 1430, 1443, 1460 і 1473 рр. [21]. Це ще не зовсім патенти у сучасному розумінні, оскільки, з одного боку, вони надавали захист саме винахідникам, з іншого – мали ознаки монополії. Їх можна було відчужувати за життя і після смерті (*inter vivos et mortis causa*). Мета надання таких патентів полягала у тому, щоб унеможливити конкуренцію між підприємствами [21]. Мабуть причину цього можна пояснити тим, що процес винахідництва був досить дорогим, а

держава переслідувала мету отримання максимального прибутку. От приклад одного з таких патентів, який було надано п. Якобу (Jacobus) у 1460 році за винахідництво «приладу» (device), що мав меліораційний ефект: «Протягом життя означеного Якоба ніхто, з тих, хто бачив подібні прилади, не може їх побудувати на наших територіях без прямої ліцензії (*expressa licentia*) і дозволу Якоба, його першого винахідника й творця (*primus inventor et architectus*) ...; невиконання цього припису карається покаранням кожного порушника у 1000 золотих дукатів за кожен випадок порушення» [21]. Венеція утримала за собою право використовувати прилад Якоба для власних потреб фортифікації чи для іншої оборонної мети. Грамота надавалась за умови, що експериментальний зразок буде виготовлено у шестимісячний строк.

Однак найбільший розквіт практики патентування припав на кінець XV століття – XVI століття, після того, як сенат Венеції у 1474 році видав спеціальний акт. Звернімося тепер до процедури отримання патенту.

Звернення на отримання патенту мало назву прошення або прохання. Дослідження Г. Мандіча демонструє, що таке прошення подавала велика кількість різноманітних суб'єктів права: громадяни Венеції, іноземці, особи шляхетного роду й навіть одного разу єврей, що було досить незвично для тодішнього правопорядку. Прошення стосувалося видачі виключного права й містило викладення новизни винаходу та його корисності. Водночас саме корисності надавалося особливого значення. До всього тут на розсуд винахідника зазначалося, чи може Венеція застосовувати винахід для власних потреб, коли буде створено перший робочий зразок тощо. Траплялося, що винахідник побоювався конкуренції з іншим винаходом і жадав, щоб попередній винахідник продемонстрував робочий зразок винаходу, а коли він це зробити не спроможний, – просили визнати цей попередній патент недійсним чи відкликати його. Як вже зазначалося, головний наголос робився на корисності винаходу, водночас це виражалося в оптимізації праці чи збільшенні надходжень до бюджету.

Магістратури, до яких надсилали прошення, організовували перевірку описаного винаходу. Вимога новизни на той час не була надто жорсткою й спеціальна перевірка її відбувалася лише в тому випадку, коли на цьому наполягав конкурент. Траплялося й надання патенти без відносної його новизни, коли пропонувалося перенести у Венецію досвід виробництва з іншої держави.

Отже, головною вимогою до надання патентів була корисність винаходу. Однак, як зазначає Г. Мандіч, позаяк на момент подання прошення здебільшого ще не існувало зразка описаного виробу чи приладу, магістратури обмежувались поверховою оцінкою [21].

Якщо в магістратури виникали сумніви щодо патентоздатності винаходу, ті вирішувались на користь винахідника. Однак, оскільки, як щойно зазначалося, оцінка корисності винаходу була досить приблизною, патенти надавалися, як правило, з умовою – продемонструвати через певний проміжок часу експериментальний зразок. Є також свідчення того, що патент подекуди набував чинності лише з моменту демонстрації такого зразка.

Видані Сенатом Венеції патенти мали назву «привілеї» або «грамоти». Привілеї траплялися двох видів. Перший й основний полягав у праві монопольного виробництва виробу (застосування процесу тощо). Другий вид привілеїв був спеціальним, наприклад, звільнення від оподаткування (повне або часткове). «Всі патенти надавали виключне право на виробництво ... Деякі патенти також вміщували виключне право використовувати й продавати виріб» [21]. Патент міг бути відчужений за згодою його власника на користь іншої особи.

Що стосується строків охорони, то вони значно відрізняються. Після видання Акту 1474 року строк дії патенту становив, як правило, 10 років. Винахідники ж просили строк від 25 до 50 років. Відомо лише декілька випадків, коли магістратура обмежувала чинність патенту 5-річним строком, небагато випадків є і з 10-річним строком правової охорони. Упродовж 1474

– 1500 рр. патенти переважно надавались на 50 років, а з 1500 до 1550 рр. – на 25 років [21].

Патентна система Венеції знала й пролонгацію патенту. Відомий випадок, коли п. Мауро просив подовжити строк дії грамоти у зв'язку з тим, що війна не дала йому можливості втілити його задуми й він зазнав значних збитків. Патент було пролонговано на 25 років.

В поодиноких випадках винахідники взагалі не просили виключного права на виробництво, перетворюючи винахід на суспільне надбання, а просили лише компенсації за свої винахідницькі зусилля й принесену користь для Венеції.

Отже, саме система патентного права Венеції, попри властиву їй гнучкість й часом непослідовність, була першим стійким правовим режимом захисту прав винахідників, що справив значний вплив на правові системи держав Європи, Англію й згодом – на Сполучені Штати Америки. Інститут пролонгації патенту був позитивно сприйнятий державами загального права. Крім того, впадає в око той факт, що патенти Венеції захищали лише майнові права винахідників, тоді як немайнові залишались поза правовим регулюванням. З цього можна зробити висновок, що венеційський патентний режим справив значно більший вплив саме на ті системи загального права, що історично не визнавали інститут немайнових прав.

1.2 Методологія дослідження

Методологія є вченням про те, як слід використовувати методи у науковому дослідженні. Цей термін походить від давньогрецького *Μεθοδολογία* і дослівно означає «шлях услід за причиною». Методологію також прийнято розглядати як усю сукупність підходів, прийомів і засобів пізнання. Розрізняють методологію загальнонаукову (охоплює всю сукупність наук гуманітарного профілю) і галузеву. Загальнонаукова методологія визначає способи пізнання буття, галузева ж, спираючись на

положення першої, розробляє способи пізнання окремих фрагментів дійсності.

Як зазначає П. Рабінович, методологію слід розуміти як, з одного боку, систему підходів і методів, способів і засобів наукового дослідження, а з іншого – вчення (теорію) про їх використання під час вивчення державно-правових явищ [145, с. 182].

Д. Керімов розглядав методологію права як «загальнонаукове (тобто інтегральне, наскрізне для всіх юридичних дисциплін) явище, яке єднає сукупність принципів, засобів і методів пізнання, вироблених усіма суспільними науками, у тому числі й з юридичними науками, що використовуються в процесі пізнання специфіки правової дійсності» [98, с. 52].

С. Максимов розрізняє в методології права такі три рівні: *філософський* – «система світоглядно-методологічних ідей і принципів, утілених у тому чи іншому способі осмислення права (типи правопізнання), а також їх порівняння, критика та обґрунтування» [111, с. 3]; *загальнонауковий* – «система принципів і методів наукового пізнання в цілому чи окремої науки, застосовуваних для більш глибокого пізнання права» та *спеціально-юридичний* [111, с. 8].

С. Максимов пропонує розрізнити загальнонаукові прийоми пізнання (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія і моделювання, абстрагування і класифікація), а також методи, як-от системний, синергетичний та ін.) [111, с. 8]. Окрім цього, дослідник пропонує виокремлювати конкретно-наукові методи й прийоми пізнання, які полягають у використанні положень, розроблених окремими галузевими науками (серед них дослідник вказує на такі, як-от психологічний, соціологічний тощо) [111, с. 8].

Спеціально-юридичний рівень за С. Максимовим становить систему «характерних для правознавства методів пізнання права», наприклад,

нормативно-аналітичний, догматичний, порівняльно-правовий» [111, с. 26].

Говорячи про методологічні підстави наукових досліджень, у літературі відзначають, що на сьогодні іде їх пошук, який дозволяє знаходити адекватні вирішення існуючих проблем, водночас додаючи, що вони повинні відповідати низці методологічних вимог [135, с. 71–74; 112, с. 56].

Перш за все, вони повинні відповідати рівню проблем та вирішувати проблему комплексно і системно. Одночасно обов'язково має бути врахована релігійна, культурна, національна різноманітність суб'єктів суспільних відносин та відображена у методі взаємопов'язаності явищ у природі і суспільстві. Під час вирішення проблем права інтелектуальної власності необхідно враховувати включеність людини не тільки в соціальні процеси, але і в природні, а також виходити з принципу відповідальності людства перед майбутніми поколіннями та із закономірностей існування і функціонування складних систем (принцип оптимальності) [112, с. 59].

У пропонованому дослідженні ми будемо виходити з положення про похідний статус юридичної методології (адже головними інструментами її досліджень є положення інших наук гуманітарного циклу) й, відтак, акцентуємо на варіативності використовуваних дослідницьких методів з метою досягнення їх синтезу.

Методологічний плюралізм у дослідженні правових явищ передбачає використання здобутків філософських, антропологічних, соціологічних, історичних, юридичних та інших наук [46, с. 3]. Використання міждисциплінарної методології є корисним під час дослідження міждисциплінарних предметів, однак, в такому застосуванні можуть бути й деякі приховані ризики. Головним чином вони пов'язані з тим, що відбувається певне змішування терміно-понять, якими науки міряють фрагменти дійсності. Отже, міждисциплінарне дослідження має передусім

прагнути забезпечити узгодженість власного понятійно-категоріального апарату.

Загально визнано, що наукове дослідження відбувається на двох рівнях – теоретичному та емпіричному [78, с. 238]. Причому теоретичний рівень є первинним стосовно останнього. Однак, як зазначає Д. Гудима, «у сучасній філософській літературі трапляється, що, окрім емпіричного та теоретичного рівнів наукового пізнання, виокремлюється ще один самостійний рівень – метатеоретичний (за іншою термінологією – світоглядний, або парадигмальний), який є передумовою як теоретичного, так і емпіричного наукового пізнання та визначається світоглядом дослідника» [74, с. 41; 172, с. 34].

Осмилення поняття інтелектуальної власності імпліцитно спирається на певний різновид праворозуміння [83, с. 144; 141, с. 8]. Так, згідно природного праворозуміння, право інтелектуальної власності становить систему охорони суспільних відносин, що складаються природно – без прямого втручання держави заради суспільної, зокрема правової, інституціоналізації – і в яких власник інтелектуальної власності та її набувач задовольняють свої права та інтереси. За цим критерієм відповідні методологічні підходи можна поділити на:

- позитивістський – дозволяє з'ясувати сутність інтелектуальної власності емпіричним способом;

- природно-правовий – під час дослідження інтелектуальної власності передбачає існування незалежних від волі суб'єкта, універсальних, зокрема трансцендентальних, норм і принципів, які впливають із людської природи.

Залежно від світоглядного бачення:

- біологізаторський – підхід, що дозволяє обґрунтувати явище інтелектуальної власності як зумовленість певних суспільних практик та винятково соціальний її характер;

- соціологізаторський – виходить з того, що саме суспільство

(окремі його соціальні групи) встановлюють (можуть встановлювати) той чи інший режим інтелектуальної власності залежно від потреб суспільства;

- трансценденталістський – пов’язує положення права інтелектуальної власності й принципи, що лежать в його основі, з надприроднім, незалежним від волі суб’єкта буттям.

Залежно від філософських понять і категорій, на яких ґрунтується дослідницький підхід, можна виділити, зокрема, такі підходи:

- потребовий, на основі якого можна обґрунтувати право інтелектуальної власності як об’єктивацію потреб певної частини соціуму в інституціоналізації прав і обов’язків, що є засобом реалізації інтересів творців права власності, а також їхньої продукції;

- аксіологічний, відповідно до якого основоположна і фундаментальна цінність людини, її прав і свобод зумовлює ті чи інші стандарти права інтелектуальної власності, які повинні бути дотримані у правовому регулюванні.

З огляду на спосіб редукції норм права інтелектуальної власності і правил до ідеальних чи матеріальних явищ:

- ідеалістичний підхід – пов’язує сутність явищ, наприклад, з божественною природою людей, створених за образом і подобою Бога, з чого випливає теологічна природа людини (і, зокрема, природні права, як-от немайнові права інтелектуальної власності);

- матеріалістичний підхід – пов’язує зміст прав інтелектуальної власності і його норми з досягненням певного рівня розвитку суспільства.

Означені вище та інші дослідницькі підходи до правових аспектів інтелектуальної власності можуть становити основу методології відповідного дослідження. Кожен з цих підходів постулює вибір відповідних дослідницьких методів. До останніх зараховують: філософські (діалектичний, метафізичний), загальнонаукові (системний, структурний, історичний, соціологічний, сходження від конкретного до абстрактного й від абстрактного до конкретного тощо), а також спеціальні (порівняльно-

правовий, юридична герменевтика та ін.).

Серед філософсько-світоглядних методів використовуються діалектичний та метафізичний. Діалектичний використовується для аналізу явищ, що змінюються, дозволяє простежити їх у русі та саморозвитку. Діалектичний метод – це вчення про найбільш загальні закономірні зв'язки розвитку буття та свідомості. Із-поміж загальних законів діалектики, які мають використовуватися під час вивчення нашого об'єкта дослідження, особливо виділяється закон переходу кількісних змін у якісні. Кількісне накопичення знань про право інтелектуальної власності, нагромадження нормативного матеріалу у цій сфері, зумовлюють зростання наукового інтересу до цієї дисципліни, а також розширення сфери її застосування. Застосування діалектичного методу зумовлене тим фактором, що розвиток суспільних відносин перебуває у постійному русі. Тому стандарти права інтелектуальної власності і його принципи слід розглядати з динамічної точки зору. Тільки в такому разі нам вдається встановити «перемінні» у цьому понятті та сформулювати відповідні висновки-рекомендації для удосконалення ефективності правового регулювання інтелектуальної власності.

За допомогою діалектичного методу стандарти права інтелектуальної власності розглядаються в їх розвитку та взаємозв'язку між собою.

Метафізичний метод застосовується під час аналізу статичних конструкцій, зокрема системи цінностей, що діють у певному суспільстві. Аксіологічний бік права інтелектуальної власності є дуже важливим, хоча й не вичерпує її та не применшує інші сторони.

Поряд з цим, у дослідженні вагому роль відіграють й загальнонаукові методи, зокрема: догматичний, сходження від конкретного до абстрактного і навпаки, метод аналізу, історичний, системний та структурно-функціональний аналізи, порівняльний. Наприклад, використання історичного методу в світлі нашого дослідження дозволяє зробити загальнотеоретичні висновки стосовно досліджуваного об'єкта з

огляду на досвід минулого, а також виявити політичні, соціальні, економічні та інші чинники впливу на проблему формування й закріплення стандартів права інтелектуальної власності. Застосування історичного підходу передбачає дослідження генезису та розвитку права інтелектуальної власності у теоретичному та практичному аспектах [70, с. 6].

Метод сходження від конкретного до абстрактного застосовується під час визначення поняття права інтелектуальної власності. Він використовується для формування загальних висновків щодо запровадження у правове регулювання тих чи інших стандартів права інтелектуальної власності як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Структурно-функціональний метод використовується для встановлення загальнотеоретичних особливостей права інтелектуальної власності, а системний – для виокремлення та спільного описання стандартів права інтелектуальної власності. Дослідження правових аспектів права інтелектуальної власності з позиції системності дозволяє, зокрема, встановити системні зв'язки між тими чи іншими правовими цінностями, що є основою формування вимог права інтелектуальної власності в правовому регулюванні.

Поряд із філософськими й загальнонауковими методами у роботі використовуються спеціальні методи дослідження. До останніх належать не лише виключно правові методи (як-от порівняльно-правовий, юридико-герменевтичний метод тощо), а й ті, які застосовуються, наприклад, лише в гуманітарних науках, скажімо, контент-аналіз, метод включеного та зовнішнього спостереження тощо).

Порівняльно-правовий метод [119, с. 41] набув особливого значення передусім у пострадянські часи. В СРСР чи не єдиною науково-навчальною дисципліною, де дозволялося використання цього методу, був «Державний устрій буржуазних країн», що нині має назву «Конституційне

право зарубіжних країн». Зміна адміністративно-командної системи економіки на економіку з елементами ринкової породила потребу у запозиченні західних моделей регулювання подібних суспільних відносин. До того ж, в умовах активного розвитку міжнародних відносин, встановлення транснаціональних норм та принципів, особливо загострюється потреба втілити норми права інтелектуальної власності й принципи всіма державами світу.

Порівняльно-правовий метод дозволяє провести порівняння способів закріплення тих чи інших стандартів права інтелектуальної власності й встановити особливості їх прояву у різних правових системах. Щодо застосування спеціальних методів, то в пропонованому дослідженні застосовуємо й герменевтичний метод – задля з'ясування (тлумачення) юридичних норм. У цьому разі застосовується такий методологічний інструментарій, як мовне, логічне, системне та спеціально-юридичне тлумачення.

Відповідно до обраних методів у пропонованій увазі роботі використовуються такі прийоми дослідження, як-от: аналіз і синтез – для вивчення складових елементів та частин права інтелектуальної власності та формування цілісного бачення останньої; абстрагування – використовується, наприклад, для встановлення особливостей принципу свободи людини та формулювання основних свобод у сфері права інтелектуальної власності; дедукція – уможливорює отримання знань про ознаки та види стандартів права інтелектуальної власності і причин їх виникнення, виходячи із засади свободи людини; індукція – дозволяє з ознак права інтелектуальної власності сформулювати поняття цього явища; порівняння – виявлення спільних і відмінних рис явищ через аналіз їхніх спільних і відмінних рис; спростування – для оцінки та критики поглядів деяких учених, праці та наукові позиції яких були дослідженні стосовно поняття права інтелектуальної власності та конкретних його проблем.

Відтак, виявленні дослідницькі підходи до дослідження права інтелектуальної власності складають інтегральну основу усієї методології, що тісно взаємодіють та пов'язані між собою у процесі дослідження. Понад те, запропонована розгалужена система підходів, методів та прийомів наукового пізнання пов'язана з особливостями права інтелектуальної власності та складністю вирішення конкретних проблем в її сфері не лише на національному рівні, але й міжнародному.

Висновки до першого розділу

Проведений нами аналіз літератури з історії права інтелектуальної власності доводить, що право інтелектуальної власності як багат шаровий інститут пройшов тривалу історію становлення, зазнаючи впливу тих чи інших економічних формацій, а також конкретно історичних чинників, передусім економічного гатунку.

Під час здійснення історичного аналізу становлення права інтелектуальної власності важливо пам'ятати, що правову спадщину минулого не можна вимірювати сучасною системою понять, тобто до епохи пізнього Середньовіччя можна вести мову не про історію права інтелектуальної власності, а лише про правові інститути, що мають ті чи інші риси сучасного права інтелектуальної власності, або про такі інститути, що здійснювали почасти схожу функцію із тією, яку право інтелектуальної власності здійснює в сучасному суспільстві.

Так, маркування виробів і інших товарів у стародавніх державах має риси, які ріднять його із сучасними нормами, що закріплюють засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу та продукції, яка ними виробляється. У багатьох стародавніх державах мала місце практика таврування великої рогатої худоби (найбільш поширеною його формою було відрізання частини або цілого вуха). Втім, такі інститути більше тяжіють до

способів охорони права власності, а відтак, навряд чи можуть вважатись повноцінним попередником права інтелектуальної власності.

Аналіз літератури засвідчив, що у Стародавній Греції був поширений патронат. Патрони займалися організацією заходів, зустрічей і дискусій для співаків, філософів тощо. Спроби ввести у правове поле відносини щодо нематеріальних об'єктів здійснювалися у зв'язку з діяльністю софістів та поетів (як-от, Симонід Кеоський). Однак товаризації інтелектуальної власності тут не відбулося, а тому навіть створення поем на замовлення розглядалося як замовлення на створення об'єкта права власності.

Правова охорони і захист нематеріальних об'єктів мали певне поширення у Стародавньому Римі. Про це свідчить, зокрема, закон Корнелія Сулли 81 до н. е., що передбачав юридичну відповідальність за різного роду делікти, зокрема за використання чужого імені з метою отримання прибутку. Відомий також інститут, що має певні подібності із сучасним агентським договором. Особливо цікаво, що римському праву була відома відмінність між авторським правом на збереження цілісності твору і правом на виробництво рукописних копій.

У Середні віки правове регулювання економіки почасти здійснювали за посередництва встановлення монополій через наділення гільдій виключним правом займатись тим чи іншим видом ремесла. Відомо також, що середньовічні гільдії встановлювали два види марок: купецькі (свідчили про право власності) і марки продукції (дещо подібні на сучасні торгівельні марки). Монархи Європи також нерідко вдавалися до видачі т. зв. «охоронних грамот» – виняткових привілеїв щодо виробництва певних товарів, виконання робіт чи надання послуг. Однак тут і там маємо справу з правовими інститутами давнини, що не закріплювали саме виключних прав, а тому насправду першим історичним інститутом права інтелектуальної власності слід вважати патенти на винаходи, що з'явилися у Венеції в першій половині XV століття. Ці патенти, надавали захист винахіднику, зберігаючи при цьому ознаки монополії. Їх можна було відчужувати за життя і після

смерті (*inter vivos et mortis causa*). Мета надання таких патентів полягала у тому, щоб унеможливити конкуренцію між підприємствами (через високі видатки виробництва). Строки правової охорони становили в середньому 10 років.

В основу пропонованого дослідження закладено триступеневу методологію, яка складається з концептуальних підходів, загально- й спеціально-наукових методів і прийомів дослідження.

Провідне значення для цього дослідження відіграє спосіб редукції норм права інтелектуальної власності і правил до ідеальних чи матеріальних явищ. На цій підставі виокремлено ідеалістичний підхід (що пов'язує останні, наприклад, з природною та/або божественною природою людей та властивих їм прав) і матеріалістичний (що пов'язує зміст прав інтелектуальної власності і його норми із досягненням певного рівня розвитку суспільних відносин).

РОЗДІЛ 2

ОНТОЛОГІЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

2.1 Філософське розуміння інтелектуальної власності

Історія інтелектуальної власності, як ми могли пересвідчитись у попередньому розділі, є невід'ємною складовою розвитку усїєї світової цивілізації, й передовсім західної. На відміну від низки інших явищ правової дійсності, інтелектуальна власність є надзвичайно динамічною, оскільки правове регулювання постійно сприймає нові імпульси економіки й технічного прогресу.

Інтелектуальна власність становить, так би мовити, спільну проблемну територію для юристів, економістів і соціальних філософів. Цим також можна пояснити, чому роботам з інтелектуальної власності нині присвячено багато уваги. Однак зміст робіт несе в собі відбиток професійної належності дослідника. Так, юристи передовсім переймаються вирішенням окремих реальних і потенційних конфліктів, які може породити правове регулювання об'єктів інтелектуальної власності; економісти намагаються запропонувати таке вирішення окремих питань інтелектуальної власності, що дозволить максимізувати доходи й мінімізувати видатки первинних носіїв прав інтелектуальної власності чи суспільства загалом. Спільним для зусиль юристів і економістів є те, що вони спрямовані на вирішення *наявних проблем*. І цим їхня задача відрізняється від задачі філософів права: вони повинні досягнути явище на глибшому рівні абстрагування, рафінованому від ситуативних змін об'єкта дослідження.

Так, якщо юристів цікавить встановлений законодавчо чи на рівні міжнародного права чи права міжнародних організацій строк охорони певного об'єкта права інтелектуальної власності, економістів цікавить, який строк повинен бути оптимальним для охорони таких об'єктів, то філософ

права задається іншими питаннями: чим зумовлено, що певні об'єкти інтелектуальної власності охороняються протягом певного строку? Чи повинен такий строк існувати взагалі? Яким чином повинне виглядати правове регулювання інтелектуальної власності (зокрема й стосовно строків), для того, щоб якомога гармонійніше висуватись у картину усєї правової дійсності?

Звісно, трапляються випадки, коли юристи починають розмірковувати в термінах з царини економіки (вигода, збитки, затрата ресурсів), економісти розмірковують в термінах юристів (справедливість, баланс інтересів), а філософи в термінах обох наук. Однак всі ці рівні концептуалізації не можуть змішуватись (щоправда, варто погодитись із тим, що результати різної концептуалізації виходять і повинні виходити за межі вузькопрофільних інтересів окремих наук та їх представників).

Питання, яке ми дослідимо нижче, звучить, простіше кажучи, так: *чому взагалі існує потреба у філософсько-правовому осмисленні правового інституту інтелектуальної власності?*

Розмова в дискурсі філософії про право інтелектуальної власності може початися, на нашу думку, тільки як розмова субсидіарна чи допоміжна – тоді, коли питання залишаються після того, як свої слова щодо проблем будуть сказані на рівні галузевих суспільствознавчих наук. У цьому смислі доречно згадати слова Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі в передмові до їхнього твору «Що таке філософія?»: «Мабуть, запитанням «що таке філософія?» можна задавати лише в пізню пору, коли настає старість, а з нею і час говорити конкретно. Дійсно, бібліографія нашої проблеми досить мізерна. Це таке запитання, що задають, приховуючи занепокоєння, ближче до півночі, коли більше запитати вже нема про що» [73, с. 18; 76, с. 10].

От деякі запитання, які, як ми продемонструємо нижче, не знайшли досі задовільної відповіді в межах суспільствознавства:

– що таке право інтелектуальної власності?

– чим саме об'єкти інтелектуальної власності відрізняються від об'єктів права власності і як це повинно впливати на їх правову охорону?

– чому об'єктами інтелектуальної власності є лише певні продукти інтелектуальної і творчої діяльності, а інші правовою охороною не користуються (як-от ідеї, принципи, теорії)?

– чому правова охорона інтелектуальної власності базується на поділі майнових і немайнових прав, тоді як це не притаманно іншим об'єктам цивільного обігу?

– чому більшість майнових прав інтелектуальної власності обмежені в часі і як пояснити саме ці, а не інакші, часові межі правової охорони?

Це далеко не повний перелік запитань, на які вже багато десятиліть намагається дати відповідь суспільствознавство. Аналіз же літератури свідчить, що зазначені запитання не отримали досі задовільного вирішення. Причина, на нашу думку, полягає в тому, що дискусії, як правило, відбуваються в дискурсах однієї з галузевих наук й концентруються на одиничних і часто-густо мінливих і ситуативних аспектах. Завдання ж філософії права полягає в *онтологізації* права інтелектуальної власності, тобто в її онтологічному обґрунтуванні. Тому замість запитань, які задають собі галузеві науки гуманітарного профілю, філософія права повинна знайти відповіді на такі:

– що таке нематеріальні об'єкти, які охороняються правом інтелектуальної власності?

– чому такі об'єкти взагалі повинні охоронятись?

– чим право на об'єкти інтелектуальної власності відрізняється від прав на інші об'єкти цивільного обороту й передовсім від прав на майно?

– яка цінність інтелектуальної власності для суспільства і його правової культури?

Ці запитання, за властивої різнорідності, об'єднані в єдине ціле тим, що відповідь на них слід шукати на вищому рівні абстрагування й у дискурсі філософії права.

Російська дослідниця права інтелектуальної власності Н. Оконська писала: «настала пора філософського осмислення правової практики управління інтелектуальною власністю ... У такий спосіб буде досягнута мета не надумувати нові терміни, а наповнювати новим змістом вже наявні робочі поняття» [131, с. 21]. З таким формулюванням погляду на задачу філософсько-правового осмислення інтелектуальної власності навряд чи можна погодитись. Загалом зрозуміло, що начебто має на увазі дослідниця – з теорії й філософії права інтелектуальної власності дійсно написано чимало. Однією з рис, якими хибують сучасні роботи, є «термінологічна мімікрія» – суть цього явища полягає в словесному «перевдяганні», «зміні вивісок», дослідницьких підходів і методів [131]. Як зазначає П. Рабінович, йдеться про ситуації, коли внаслідок своєрідної «термінологічної алергії» колишні назви (які справді дискредитовані помилковою практикою використання понять, що позначаються ними) замінюються на інші, які хоч і звучать надто «модерно», проте реально застосовуються, інтерпретуються у тому ж значенні, зречення від якого було задекларовано зовні» [131].

Винайдення нової термінології саме собою не є негативним явищем. Власне, інколи вчиняти подібно цілком виправдано для посилення доречності вживаних слів. Втім, у тих випадках, коли термінологія винаходиться з метою створення поверхової видимості наукової новизни, ми маємо справу, на жаль, лише з хитрощами, що не додають нічого наявному рівню знань.

Однак повертаючись до формулювання мети філософсько-правового дослідження інтелектуальної власності Н. Оконською, дозволимо собі сказати, що задачею філософії загалом, як і філософії права зокрема, не може бути «насичення змістом наявних робочих понять». Вони вже мають певний зміст. Коли ми говоримо про поняття, нас загалом не може цікавити ніщо, крім їхнього змісту. Ці поняття можуть використовуватись у філософії права з метою онтологізації, себто осмислення правового буття загалом або окремої його проблеми, в нашому випадку інтелектуальної власності. Проект

онтологізації може бути відносно успішним чи навпаки, з урахуванням таких чинників:

– *досягнення когерентності чи навіть холистичності картини буття*, тобто такої цілісності, яка дасть можливість бачити зв'язки і взаємовпливи об'єктів, що складають це буття;

– *результатом такої онтологізації повинна бути не інформація, а знання*: однією з сучасних тенденцій, на яку ми будемо час від часу звертати увагу в межах пропонованого дослідження, є проблема панування інформації в науці інтелектуальної власності над знанням: простіше кажучи, інформації набагато більше, ніж перетворених в інформацію знань. Особливо це дається взнаки під час обґрунтування т. зв. концепцій інтелектуальної власності, про що йтиметься дещо пізніше;

– *апробація практикою*: філософія інтелектуальної власності має на меті створити своєрідну концептуальну матрицю, в межах якої можуть вирішуватись конкретні прикладні питання, що стосуються обігу, охорони і використання інтелектуальної власності. Цей пункт є показовим для філософських теорій інтелектуальної власності, які створювались упродовж історії та й продовжують створюватися, але й водночас проблематичним, оскільки перевірка подібної філософської теорії потребує соціального експерименту, натомість, як правило, для неї все закінчується експериментом умоглядним.

Цей розділ починається з аналізу онтологічних питань. Водночас ми будемо частково торкатися й ціннісного виміру інтелектуальної власності, оскільки, на наше переконання, онтична сутність інтелектуальної власності не може бути відділена, «рафінована» від інтелектуальної власності як цінності. Однак задля того, щоб надати нашому дослідженню більшої послідовності, ми будемо намагатися сконцентрувати аксіологічні питання в окремий блок і присвятимо цьому третій розділ пропонованого дисертаційного дослідження.

Вище ми змалювали головні риси, притаманні філософсько-правовому дослідженню феномену інтелектуальної власності й тепер перейдемо до характеристики самого його поняття.

Інтелектуальна власність – складність визначення. Загальним питанням інтелектуальної власності (його поняттю, структурі, змісту, строкам охорони тощо) було присвячено низку робіт вітчизняних та зарубіжних правознавців. Ці проблеми були досліджені, зокрема, І. Безклубим, М. Богуславським, О. Дзерою, А. Довгертом, Р. Дробов'язко, Ю. Носіком, О. Пастуховим, О. Підпригорою, О. Сергєєвим, С. Харитоновим, О. Штефан та М. Штефаном. Особливий інтерес у контексті нашого дослідження становлять праці таких авторів, як В. Дроб'язко, М. Калініченко, С. Савич, І. Шишко, які ми проаналізуємо нижче.

Гадаємо досі мало уваги присвячено проблематичній стороні питання охорони об'єктів авторського права, а саме тому, що саме є спільним для всіх об'єктів інтелектуальної власності і яка саме їхня риса вимагає їх правової охорони? Так, причиною охорони об'єктів права приватної власності є їхня унікальність чи дискретність, себто коли певним об'єктом користується одна особа, це автоматично виключає можливість користування ним з боку іншої особи [64, с. 5]. Об'єкти ж інтелектуальної власності є, як правило, недискретними (виняток складають, наприклад, картини й інші твори образотворчого мистецтва, що втілюють наче би нерозривне поєднання матеріального і нематеріального, ідеї та її втілення).

То ж звернімося до висвітлення проблеми з поняттям інтелектуальної власності.

Відповідно до чинного Цивільного кодексу інтелектуальна власність поділяється на чотири категорії: авторське право і суміжні права (об'єктами авторського права є художні, літературні й інші твори, а також комп'ютерні програми і бази даних, тоді як суміжними правами є права артистів-виконавців на їхні виконання, права виробників фонограм на їхні записи і права телерадіомовлення на їхні радіо і телевізійні програми); промислова

власність, яка включає винаходи, корисні моделі й промислові зразки (права на які посвідчуються патентами); засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу й продукції, що ними виробляється (це торгівельні марки, фірмові найменування й географічні зазначення); нетипові об'єкти інтелектуальної власності (до цієї групи входять за залишковим критерієм всі інші об'єкти інтелектуальної власності) [180, ст. 420].

Дещо іншу класифікацію можна побачити у практиці Всесвітньої організації інтелектуальної власності. За визначенням останньої «Інтелектуальна власність поділяється на дві категорії: промислова власність, яка включає винаходи (патенти), товарні знаки, промислові зразки й географічні вказівки на джерела походження; і авторське право, яке включає літературні і художні твори, як-от романи, вірші та п'єси, фільми, музичні твори; і твори образотворчого мистецтва, як-от малюнки, картини, фотографії та скульптури, а також архітектурні споруди. Суміжні права охоплюють права артистів-виконавців на їхні виконання, права виробників фонограм на їхні записи і права телерадіомовлення на їхні радіо і телевізійні програми» [184].

З вищенаведеного можна швидко добачити певні неузгодженості. Передусім, ключовим для розуміння об'єктів інтелектуальної власності пропонується розуміти те, що ці об'єкти є «творами», які породжує саме «людський розум». Однак подібна інтерпретація поняття інтелектуальної власності хибує вузькістю і, як наслідок, не охоплює усіх об'єктів, які нині прийнято розуміти як об'єкти інтелектуальної власності. Скажімо, сумніви викликає те, що запропоноване поняття інтелектуальної власності може охопити, наприклад, географічні зазначення походження товарів і послуг.

Оскільки права на об'єкти інтелектуальної власності розглядаються як природні, то творіння людського інтелекту повинні захищатися законом так само, як і матеріальні активи: «У людини є природне право на продукти своєї інтелектуальної праці. Людина володіє своїм тілом і працею, а отже, і результатами своєї праці, як фізичними, так і інтелектуальними» [8, р. 89].

Отже, вихідним міркуванням є те, що інтелектуальна власність становить різновид власності й повинна охоронятися якщо й не так само – адже існують особливості в природі об'єктів права власності й інтелектуальної власності – однак так само природно, *ipso facto*. Звісно, для деяких об'єктів інтелектуальної власності існує особливий режим правової охорони (напр., для винаходів, корисних моделей, промислових зразків, інформації, що становить комерційну таємницю тощо). Однак принцип для охорони об'єктів інтелектуальної власності лишається той самий: позаяк інтелектуальна власність становить різновид власності, цього природного способу присвоєння об'єктів, необхідність її правової охорони є теж природною.

Однак тут дозволимо собі поцікавитись, в якому сенсі інтелектуальну власність чи будь-яку іншу власність можна вважати природною? Адже навряд чи можна розглядати власність як певний надприродний зв'язок між людиною і об'єктом. Власність – це явище соціально-правове, себто становить сукупність саме суспільних відносин [136, с. 42; 166, с. 288; 179, с. 136]. Власність – це не зв'язок особи і речі, адже цей зв'язок не є соціальним. Відтак власність становить особливий зв'язок між людьми, що складається з приводу володіння, користування й розпорядження певними видами майна.

Як бачимо, ані творчий характер об'єктів, ані природність охорони, ані пов'язаність тією чи іншою мірою з розумом особи, не дають можливості визначити об'єкти інтелектуальної власності. Аналіз ЦК стосовно означеної проблеми не дає задовільних результатів. Стаття 418 ЦК пропонує 3 роди об'єктів замість одного:

- результати інтелектуальної діяльності;
- результати творчої діяльності;
- інші об'єкти, що визначені ЦК або законом.

Однак поняття інтелектуальної власності не існує ані в ЦК, ані в міжнародному праві, ані в науково-практичній літературі. Інтелектуальна

власність – це все, що охороняється законодавством про інтелектуальну власність, а право інтелектуальної власності – це сукупність норм, що регулюють відносини з приводу використання й охорони об’єктів інтелектуальної власності. Це коло у визначенні. Себто правом інтелектуальної власності можна охороняти будь-що, оскільки дати поняття інтелектуальної власності та його об’єктів не можна (саме тому замість визначення стаття 420 подає нам перелік об’єктів, які на цей час конвенційно отримали статус охоронюваних законом об’єктів інтелектуальної власності).

Тим не менш, як би вчені не ставились до сучасної системи інтелектуальної власності – позитивно чи негативно, ми потребуємо осмисленого уявлення про поняття інтелектуальної власності. Саме про це мова піде далі.

«Інтелектуальна власність» чи «Власність інтелектуальна»? Одним з перших питань, що потребує вирішення при філософсько-правовому аналізі права інтелектуальної власності, полягає у самому понятті досліджуваного об’єкта. Згідно з обраною нами діалектичною методологією, розмірковування над поняттям становлять початок і кінець дослідження, оскільки зміст поняття розвивається начебто концентричними колами. Та все ж почати аналіз, як правило, пасує із суто семантичного аналізу.

Семантичний аналіз вираження «інтелектуальна власність» є не просто, так би мовити, «увертюрою» до «справжнього» дослідження, адже саме такий аналіз дозволяє виявити, в якому напрямі слід розвивати подальші міркування. Так, якщо явище, яке позначається вираженням «інтелектуальна власність», є суто різновидом власності, її особливою формою чи видом, наше дослідження повинно було би *головно полягати в онтологізації власності* й опосередковано права власності. Адже саме так відбувається логіка понятійного аналізу ще з часів Аристотеля: осмислення поняття про елемент дійсності відбувається через рід і видову відмінність [53, с. 83]. Якщо натомість вираження «інтелектуальна власність» розглядати суто як умовне позначення певного суспільного відношення із виробництва і

присвоєння деяких нематеріальних об'єктів, то цінності в семантичному аналізі окремих слів «інтелектуальна» і «власність» просто не існує, й на це, вочевидь, не треба марнувати час.

То ж як відповісти на питання, чи потрібен поелементний аналіз поняття «інтелектуальна власність»? Гадаємо, відповідь на нього може бути такою: такий аналіз не потрібен у разі, якщо вираження «інтелектуальна власність» є фразеологічним зрощенням, але потрібен, якщо вираження «інтелектуальна власність» є фразеологічним сполученням.

Пояснімо це на прикладі: скажімо, є поняття «Північне сяйво». Встановлювати зміст цього поняття через аналіз складових – слів «північне» і «сяйво» – безглуздо, бо це просто умовна назва фізичного явища. Однак натомість поняття «договір дарування» треба з'ясовувати з урахуванням аналізу складових слів – «договір» і «дарування». То до чого ближчим в семантичному плані є вираження «інтелектуальна власність» – до «Північного сяйва» чи до «договору дарування»? Якщо ми дотримуємося першого варіанту, то таку позицію можна було б назвати *синтетичною* (бо вона виходить з неподільності терміну «інтелектуальна власність»). Якщо ми дотримуємося другого варіанту, то таку позицію можна було б означити як *аналітичну*.

Ці дві позиції, аналітична і синтетична, набули поширення у вітчизняній та російській правовій літературі. Втім, з урахуванням проаналізованих нами зарубіжних джерел, вона, здається, є абсолютно невідомою для Заходу. Отже, для тамтешніх вчених загалом очевидним є те, що ми маємо справу із синтетичним поняттям, яке неможливо аналізувати поелементно. Однак це лише спостереження й надавати йому доказової сили мабуть було би необґрунтовано.

Аналітичний підхід виходить з того, що поняття «інтелектуальна власність» повинне базуватися на аналізі його складових – «інтелектуальна» і «власність». Синтетичний ж виходить з того, що поняття «верховенство права» взагалі не має складових, а натомість являє собою нерозривне ціле:

себто вивчати поняття «верховенство права», аналізуючи окремо поняття «верховенство» та «право», не менш безглуздо, ніж вивчати поняття «Північне сьайво», окремо аналізуючи поняття «північне» та «сьайво». Отже, головне питання звучить так: чи можливо під час аналізу «інтелектуальна власність» розщепити означене словосполучення на окремі слова?

Видається, відповідь на нього лежить в площині фразеології – науки, що вивчає стійкі сполучення слів. За її посередництва можливо пролити світло на природу та різновиди словосполук, що надасть необхідні інструменти для обґрунтованої кваліфікації «інтелектуальна власність» як аналітичного або ж синтетичного поняття.

Серед фразеологічних одиниць найбільш рельєфно виділяються а) фразеологічні зрощення і цілісності; та б) фразеологічні сполучення. Перші – семантично неподільні, еквівалентні одному слову; смисл же других випливає зі смислів слів-компонентів [61, с. 31].

Неважко пристосувати означену щойно класифікацію до проблеми верховенства права. Питання звучатиме: чи є вираз «інтелектуальна власність» фразеологічним зрощенням (що виключає можливість поелементного аналізу) чи фразеологічним сполученням (що не тільки дозволяє, але й потребує такого аналізу)?

На щастя, нам не доведеться проводити глибокого самостійного дослідження, адже фразеологія вже давно виробила критерії розмежування таких виразів.

От що пише відомий фахівець у галузі фразеології В. Виноградов: «фразеологічні зрощення немотивовані та непохідні. В їх значенні нема ніякого зв'язку, навіть потенційного, зі значенням компонентів», а «якщо у тісній фразеологічній групі збереглися бодай слабкі ознаки семантичної роздільності компонентів, якщо є глухий натяк на мотивування спільного значення, то про зрощення говорити вже складно» [61, с. 327].

Отже, основними ознаками фразеологічного зрощення є семантична неподільність та неможливість виведення значення цілого з його

компонентів. Тому жодне зі складових фразеологічного зрощення неможливо замінити синонімом (наприклад, «пекти раки», в смислі червоніти, неможливо перефразувати на «варити раки» чи «пекти краби»).

До того ж, здебільшого, хоч і не завжди, фразеологічне зрощення можна замінити синонімом, як-от: бити байдики – ледарювати, точити лясси – балакати, носитися як дурний з торбою – метушитися.

Фразеологія виділяє ще одну, найпоширенішу групу усталених виражень – фразеологічні сполуки: це аналітичний різновид усталених виражень, складові яких можна розглядати окремо одне від одного [39, с. 34].

«Фразеологічні сполуки не являють собою безумовні семантичні єдності. Вони аналітичні», в них можливими є підстановки та заміни одного зі слів, як-от: злість бере, страх бере тощо» [61, с. 333].

Слово «власність» в одному й тому ж смислі (належність комусь) вживається і у вираженні «інтелектуальна власність», і у вираженні «промислова власність», допускаючи заміну та підстановку, про які пишуть фахівці з фразеології. Якщо так, то вираження «інтелектуальна власність» являє собою фразеологічну сполуку, себто вираження аналітичного характеру, яке можна «розщепити», складові якого не зв'язані між собою, так би мовити, «намертво» та в тому ж смислі можуть вживатися й з іншими словами.

Однак слід головно звернути увагу на ту обставину, що прикметник «інтелектуальна» неможливо замінити на будь-який синонім без повної втрати вираженням «інтелектуальна власність» свого змісту. Так, не має жодного смислу вираження «розумова власність» чи «ментальна власність» тощо. Все це свідчить на користь положення, що вираження «інтелектуальна власність» з погляду фразеології становить фразеологічне зрощення, що виключає його поелементний аналіз.

Тим не менш, всупереч законам фразеології поширення набув саме поелементний аналіз вираження «інтелектуальна власність». Більше того, нині у зв'язку з означеним вище поділом в науковій літературі склалися дві

концепції до визначення поняття інтелектуальної власності – це т. зв. абстрактно-постулативні і формально лінгвістичні концепції.

Абстрактно-постулативні концепції. Концепції інтелектуальної власності, що їх у науковій літературі означено як абстрактно-постулативні, полягають у тому, що в їх основі, як пояснюють автори, лежать абстрактні положення (думки), прийняті як постулати. Визначальною ознакою цих концепцій є те, що в них не враховуються складові вираження «інтелектуальна власність», у зв'язку з чим відпадає потреба у семантичному аналізі.

Нижче ми зупинимось на обґрунтуванні абстрактно-постулативної концепції права інтелектуальної власності, запропонованої М. Кейзеровим. Автор виходить з того, що в сучасній науці бракує загального концептуального уявлення про те, що собою становить інтелектуальна власність [97, с. 16]. «Духовне виробництво, писав дослідник, неможливе без інтелектуальної власності, тобто певного відношення людей з приводу виробництва духовних благ, володіння ними, використання, розподілу» [97, с. 16]. Це положення вже містить опосередковане посилання на концепцію власності як суспільного відношення, що, як відомо, було розроблено родоначальником матеріалістичної діалектики К. Марксом. Втім, зазначеною обставиною аналогії з марксистською ідеєю власності вичерпуються.

Передусім привертає увагу те, що автор розглядає інтелектуальну власність як «власність особливого роду». Особливість же цього різновиду власності полягає в тому, що предметом власності є певний «духовний субстрат». Цим відношення, що складається з приводу виробництва, використання й розпорядження об'єктів інтелектуальної власності, відрізняється від відносин власності. Однак, як добре відомо, відмінність між інтелектуальною власністю і правом власності головно полягає саме в змісті, оскільки традиційна тріада правомочностей «володіння, користування і розпорядження» не може бути застосована до об'єктів права інтелектуальної власності.

М. Кейзеров поєднує в своєму понятті інтелектуальної власності деякі ідеї Г. Гегеля. Зокрема, автор наголошує на тому, що інтелектуальна власність є власністю *духовною*. Ця духовна власність користується попитом на ринку, тобто, через суспільне відношення вона набуває рис товару.

Для самої можливості того, щоб ідея стала товаром, визначальним є можливість її правової охорони з боку держави. Об'єкти духовної власності, ідеї корелюють у автора з інформацією. Як ми продемонструємо далі, редукція об'єктів інтелектуальної власності до інформації є настільки ж привабливою, наскільки і оманливою, адже сказати, що право інтелектуальної власності охороняє особливий вид інформації, означає сказати дуже мало.

Для того, щоб інформація могла отримати товарні властивості (собівартість, мінову вартість тощо) держава не просто повинна абстрактно надати їй правової охорони. Для цього необхідно використати такий правовий засіб, як наділення суб'єктивними правами. М. Кейзеров у цьому відношенні зазначає, що за автором повинні бути визнані дві категорії прав, котрі мають різну значимість. Так, за автором, з одного боку, визнаються права, які дозволяють використовувати цю інформацію із комерційною метою, з іншого – моральні права, які виражають інтереси особистості, а тому повинні бути невід'ємними й невідчужуваними [96, с. 5; 97, с. 19].

Однак, як нам видається, відкритим у концепції автора залишається питання про особливість об'єктів інтелектуальної власності, позаяк тут мало обмежитись зауваженням, що це продукти духовної сфери чи інформація. Річ в тому, що далеко не будь-яка інформація, що продукується в сучасному суспільстві може визнаватися об'єктом права інтелектуальної власності. До того ж не зовсім зрозумілим є та обставина, що на особливість об'єкта впливає процес його створення. Ідея, отримавши форму товару, як нам видається, цінна саме своїми корисними властивостями для людини, суспільства чи його груп. Ці властивості полягають у можливості інтелектуального продукту задовольняти потреби існування чи розвитку

людини (так, комп'ютерні програми нині задовольняють мабуть усю палітру видів потреб людини).

Перейдемо до аналізу вразливих місць т. зв. абстрактно-постулативних концепцій.

Першим з них, яке найбільше впадає в око, є назва – в основі цих концепцій лежать певні постулати, передусім етичного характеру. Коли говорять про постулат, то мається на увазі не просто твердження, а твердження, яке не можна спростувати, твердження безапеляційне. Вже цей момент неважко піддати критиці, оскільки теорія не може ґрунтуватись на самих лише моральних постулатах.

Другою проблемою є те, що навіть прискіпливий аналіз не дозволяє зрозуміти, в чому полягає сутність цих постулатів. Під час перевірки останні є певним еkleктичним набором підходів, які отримали вираження у німецькій ідеалістичній, а згодом матеріалістичній, традиції філософствування. Так, з одного боку, прихильники цієї позиції апелюють до аргументів Г. Гегеля (які ми детальніше розглянемо в наступних підрозділах), що полягають у розумінні духовної творчості як продовження особисті, суб'єктивний дух, породжений суб'єктивним духом. З іншого боку, вони ж спираються на розроблені в діалектичному матеріалізмі положення про товаризацію об'єкта. Що стосується К. Маркса, то в його філософській концепції розглядалися не ідеї чи інформація, а речі, які, у зв'язку з дією механізму ринкової економіки, набувають означених вище товарних властивостей. Було би цікаво побачити продовження ідей К. Маркса в площині інтелектуальної власності, адже сьогодні беззаперечним фактом є те, що твори науки, літератури, мистецтва, товарні знаки чи винаходи укорінилися в як об'єкти ринкових відносин. Між тим, досі ніхто не пробував застосувати концепцію товаризації К. Маркса до об'єктів інтелектуальної власності.

Нарешті останній негативний аспект, яким хибують т. зв. абстрактно-постулативні концепції, полягає у тому, що вони не можуть бути

протиставлені концепціям формально-лінгвістичним. У будь-якого дослідника є досить невеликий вибір: або роз'єднати поняття «інтелектуальна власність» на два терміни й виводити їх зміст з аналізу слів «інтелектуальна» і «власність», або стати на позицію, якої й ми, зокрема, дотримуємося, що інтелектуальна власність за семантичною природою є фразеологічним зрощенням, умовною назвою для економіко-правового і культурного явища, й перейти до аналізу його опосередкувань відповідно у праві, економіці й культурі.

Все наведене вище дозволяє нам оцінити абстрактно-постулятивні теорії як незадовільні в онтологічному й епістемічному смислі.

Перейдемо тепер до аналізу концепцій, що їх у науковій літературі означено як формально-лінгвістичні.

Витоком формально-лінгвістичних концепцій, вочевидь, є один з найбільших трендів філософії ХХ ст. – лінгвістична філософія. Ця філософія являє собою парадигмальний зсув у західній традиції мислення, коли вчені й філософи почали звертати особливу увагу на мову, в якій формулюються філософські проблеми.

Родоначальником цієї традиції прийнято вважати австрійського філософа-математика Г. Фреге. Він перший звернув увагу на ту обставину, що в царині філософії прийнято вкрай неохайно використовувати мову [175, с. 14]. До Фреге філософи й дійсно мали слабке уявлення про те, яким чином мова пов'язана з мисленням і відображенням картини світу. Справу австрійського філософа продовжила британська традиція мовної філософії, головно представлена працями Б. Рассела, Дж. Мура, У. Н. Уайтхеда та Л. Вітгенштейна [148; 169].

Мова у цій філософській традиції була сприйнята як основне джерело філософських проблем. Прояснити ці проблеми стало покликанням лінгвістичної філософії. Саме в цьому дусі розвивається, наприклад, теорія дескрипцій Б. Рассела й логічний аналіз мови раннього Л. Вітгенштейна та метод лінгвістичної терапії Л. Вітгенштейна пізнього.

Втім, лінгвістична філософія ознаменувала ще одну традицію «кінця філософії» поряд з ідеями «заходу Європи» О. Шпенглера та фундаментальною онтологією раннього М. Гайдеггера. Більшість академічних філософів сприйняли цю традицію філософствування негативно, позаяк її рефрен досить зрозумілий – уся філософська традиція, розпочата досократиками й закінчуючи Г. Гегелем більше не становить принаймні прямої цінності для людства. В найбільш гострій формі, вираженій пізнім Л. Вітгенштейном, задача філософії полягає у самознищенні – завершенні плетениці головоломок й псевдопроблем, породжених роботою мови на «холостому ходу». Так, замість того, щоб вдаватись до розуміння понять «буття», «час» тощо, Л. Вітгенштейн запропонував метод лінгвістичної терапії, що полягає в аналізі «простих мовних ігор» – простих практик спілкування, в яких ми в повсякденному житті використовуємо ці слова. Так з філософських питань спадає вуаль складності й навіть певної містичності. Люди часто використовують слова зовсім не для позначення явищ, а просто як інструмент спілкування.

Мусимо визнати, що лінгвістичний аналіз дійсно виявився досить плідним не лише у філософії, але й в науках, які опосередковано повинні вирішувати деякі філософські проблеми, як-от питання праворозуміння й справедливості в юриспруденції. І за всієї поваги до здобутків цієї відносно нової традиції мислення, на наше переконання, цей досі «модний» тренд у філософії навряд чи може прояснити принаймні філософські аспекти інтелектуальної власності.

Мовна філософія може дати нам зрозуміти особливості правил слововжитку окремих слів, щоб ми не використовували ті неправильно й не породжували філософські проблеми. Однак у випадку з інтелектуальною власністю правила вжитку досить прості – це об'єкти інтелектуальної власності – це твори, об'єкти промислової власності і деякі нетрадиційні об'єкти. Себто ми не маємо справи із мовними складнощами.

Тож песимістично оцінюючи можливість мовної філософії, спробуємо все ж таки подивитися, наскільки корисними є засоби мовного аналізу для філософських проблем інтелектуальної власності.

Автори, які йдуть шляхом поелементного аналізу вираження «інтелектуальна власність», як правило, міркують, що право інтелектуальної власності загалом за змістом є різновидом права власності (позаяк інтелектуальна власність є нічим іншим, як різновидом власності). Зауважимо, що українському законодавству властива низка застережень стосовно можливості використання норм права власності для регулювання відносин, що складаються в галузі інтелектуальної власності. Найголовнішою з них є те, що право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного (ч. 1 ст. 419 ЦК), перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ (ч. 2 ст. 419 ЦК), перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності (ч. 3 ст. 419 ЦК). Звісно, з урахуванням доречності правового регулювання й особливостей об'єктів права інтелектуальної власності законодавець цілком слушно заборонив використовувати норми з інституту права власності для регулювання відносин інституту права інтелектуальної власності й навпаки [149, с. 39].

Однак законодавець не може заборонити осмислювати право інтелектуальної власності за аналогією з правом власності. А саме так і відбувалося упродовж історії філософсько-правової думки (ми зупинимось на означеному питанні детальніше, коли будемо говорити про ідею «штучної рідкості» наприкінці цього розділу).

Як зазначає В. Анурін, «перед тим як розглядати багатоманітні проблеми інтелектуальної власності, ... вартувало би, мабуть, розглянути соціологічний смисл кожного зі слів, що входять в це комплексне поняття» [40, с. 206]. Як досить типовий представник формально-лінгвістичних

концепцій, розклавши поняття інтелектуальної власності на складові «інтелектуальна» і «власність», В. Анурін дійшов думки, що:

- а) інтелектуальна власність за змістом є різновидом власності;
- б) інтелектуальна власність є особливим різновидом власності у зв'язку з її об'єктом;
- в) з'ясування поняття інтелектуальної власності полягає у проясненні особливостей об'єкту.

Представники формально-лінгвістичних концепцій у своїх пошуках поняття інтелектуальної власності, висували досить схожі, хоч і відмінні в деталях, позиції:

- власність – це сукупність прав;
- власність – це сукупність правомочностей володіння, користування і розпорядження майном;
- власність як освоєння [45, с. 63].

Хоча наведені способи розуміння поняття власності й не викликають якихось особливих заперечень, бо, зрештою, ґрунтуються на звичайному юридичному розумінні власності, філософів права повинне, як нам видається, цікавити дещо інше питання – *в якій спосіб об'єкти інтелектуальної власності присвоюються окремою людиною*. В дійсності, це надзвичайно важливе й водночас істотно недооцінене питання, яке є, гадаємо, визначальним для розуміння цього правового інституту.

Присвоєння матеріальних об'єктів, як вважали батьки-засновники лібералізму, є цілком природним – так ми виводимо речі із природного стану з тим, щоб отримати з них користь. Держава тут лише санкціонує цей природний процес через закріплення обов'язку поважати право власності [162]. Але *освоєння об'єктів інтелектуальної власності відбувається цілком протилежним способом – через створення державою штучної рідкості з необмеженого для одночасного використання об'єкту інтелектуальної власності*.

Аналізуючи поняття «інтелектуальна», дослідники розійшлися у своїх пошуках істотно сильніше:

- інтелектуальний – це «оснований на неречовій природі об'єкта», ідеальний, нематеріальний;
- інтелектуальний – такий, що визначається здібностями людини до діяльності особливого роду (розумової діяльності);
- інтелектуальний – духовний, такий, що стосується духу;
- інтелектуальний – психічний;
- інтелектуальний – розумовий, такий, що стосується пізнання [45, с. 63].

Слово «інтелект» у буденній мові є носієм різних конотацій. Деякі з цих конотацій актуалізуються в дискурсі філософії, деякі – у дискурсі психології, деякі – в суміжних галузях знань.

Для психології інтелект становить систему усіх пізнавальних здібностей суб'єкта [110, с. 92, 93]. Це, зокрема, сприйняття, пам'ять, мислення, здатність до вирішення проблем (як-от порівняння, аналіз, синтез). Отже, інтелект є системою когнітивних процесів. Тут ми не будемо більш детально заглиблюватися у психологічні пояснення інтелектуальних процесів, але важливо зафіксувати головне положення: інтелект – це в широкому смислі здатність до мислення.

У філософії інтелект прийнято протиставляти розуму, точніше сказати, розум у філософії – це соціалізований інтелект, здатність до мислення, що спрямоване на практику й вирішення передусім практичних проблем життєдіяльності людини. Це відображено, зрештою, й у буденній конотації слова «розум». *Розумний* – це:

- тямущий, кмітливий;
- який має освіту;
- який має великий життєвий досвід, знання;
- слухняний, розсудливий;
- вправний, вмілий;

– який швидко сприймає, засвоює [167, с. 844].

Інтелект у філософії сприймається як такий різновид інтелектуальної діяльності, що принципово не налаштований на практичну діяльність. Інтелект продукує смисли, що можуть бути важливими для розвитку науки, культури, технологій тощо.

Щоправда, гадаючи над смислом слова «інтелект», дослідники часто-густо забувають ту обставину, що вираження «інтелектуальна власність» є запозиченим та увійшло у вжиток в українській та й інших слов'янських мовах через англійське «*intellectual property*», де воно віддавна вживалось й у буденній мові для позначення «продуктів розуму» [9].

Не зайвим буде поміркувати, в якому саме смислі об'єкти інтелектуальної власності є продуктами розуму. Чи дійсно, дозволимо собі поцікавитись, всіх їх об'єднує те, що вони є продуктами розуму? Дійсно, коли ми говоримо про такі об'єкти інтелектуальної власності як твори, себто об'єкти авторського права, сумнівів у ствердній відповіді на означене запитання не виникає. Однак, коли мова заходить про засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу та продукції, що ними виробляється, – хіба вони охороняються через те, що є продуктами розуму? Мабуть ні. Для останніх визначальним є те, що це умовні знаки, що використовуються на ринку аби споживачі не впали в оману у разі вибору товарів, послуг чи їхніх виробників.

Отже, з-поміж усіх конотацій слова інтелект, які ми означили (у буденній мові, у психології чи філософії), жодна не може насправді претендувати на те, щоб бути спільною характеристикою для об'єктів інтелектуальної власності. Гадаємо, причина полягає у тому, що такі об'єкти визнаються інтелектуальною власністю саме у зв'язку і протиставленні до об'єктів приватної власності. Для об'єктів права власності безумовно властивим є принаймні одна спільна риса – вони стосуються майна або мають похідний від майна характер (як-от майнові права, що теж нині за законодавством більшості країн, зокрема й України, визнаються об'єктами

права власності). Майно становить матеріальний об'єкт, тобто він доступний чуттєвому сприйняттю й водночас, як ми покажемо нижче, матеріальність є зворотною стороною іншого явища – дискретності, обмеженості й, в певному смислі, унікальності, позаяк користування майном однією людиною, як правило, виключає користування цим же майном іншими.

Отже, слід виходити не тільки й не стільки з власних конотацій поняття «інтелект», скільки із негативної конотації – чим об'єкти інтелектуальної власності не є. Простіше кажучи, вони не є речами. Отже, інтелектуальна власність з погляду семантичного аналізу – власність на об'єкти, що не є речами.

Гадаємо, можна узагальнити викладене про т. зв. абстрактно-постулативні й формально-лінгвістичні концепції права інтелектуальної власності. Перші, нагадаємо, характеризуються тим, що ґрунтуються на абстрактних аксіоматичних положеннях, які приймаються як незаперечні. Другі – на аналізі слів «інтелектуальна» і «власність».

Перше наше зауваження полягає у тому, що власне їх не можна строго кажучи назвати концепціями. Концепція становить систему поглядів на певне явище. Ці погляди повинні об'єднуватись між собою певною засадничою ідеєю. Однак, ані в першому, ані в другому випадку ми не маємо справи із системою ідей. «Абстрактно-постулативні концепції» становлять не більше, ніж набір припущень, які за більш детального аналізу не мають жодного аксіоматичного характеру, позаяк можуть викликати цілком обґрунтовані заперечення. Це, своєю чергою, дає підстави кваліфікувати їх як ненаукові й, строго кажучи, не більш, ніж ідеологічні.

Формально-лінгвістичні концепції в цьому аспекті вигідно відрізняються від абстрактно-постулативних принаймні в тому, що ґрунтуються на науковому аналізі, а точніше аналізі семантичному. Однак цей аналіз не може бути альфою і омегою дослідження, адже поняття інтелектуальної власності не можна сформулювати просто на базі значення слів, що позначають певне явище. Не вдавшись до повного і всебічного

аналізу інтелектуальної власності як економіко-правового явища, ми не можемо сформулювати його поняття. Отже, вадою т. зв. формально-лінгвістичних концепцій є передусім те, що вони, попри певну корисність, значно переоцінюють можливості лінгвістичного аналізу під час розкриття соціальних явищ.

2.2. Філософсько-правовий аналіз зв'язку позитивного права та інтелектуальної власності

У попередньому розділі ми здійснили реконструкцію філософського контексту, в якому будемо оцінювати право інтелектуальної власності як суспільно-правовий феномен. З погляду права інтелектуальна власність являє собою інститут позитивного права, втілений у законодавстві і головно, в найбільш загальному і концентрованому вигляді, у Цивільному кодексі України.

Інститут права – це система юридичних норм, які регулюють певну групу однорідних суспільних відносин. Серед таких інститутів розрізняють галузеві та міжгалузеві (наприклад, інститути юридичної відповідальності за злочини чи адміністративні правопорушення) [145, с. 146]. Себто інтелектуальна власність як інститут права покликана надати певну форму суспільним відносинам аби ті могли жити і розвиватись не лише з погляду законів економіки, але й втілювати принципи права, до яких сам Цивільний кодекс України відносить, зокрема, справедливість, добросовісність та розумність.

Наш філософсько-правовий аналіз інститутів права інтелектуальної власності ми розпочнемо із попереднього зауваження стосовно функцій, які виконує позитивне право.

Загальновідомо, що право виконує в суспільстві дві функції – регулювання та охорони суспільних відносин. Втім у літературі зустрічаються й дещо інші інтерпретації функцій права. Так, П. Рабінович

виокремлює такі функції права, як гуманістична (сприяння здійсненню, охорона і захист основоположних прав), організаторська (встановлення, зміна і припинення відносин між учасниками суспільного життя), управлінська (спрямування діяльності учасників суспільного життя на виконання певних соціальних завдань і розв'язання певних соціальних проблем), комунікативна (інформування учасників суспільного життя про державно-владну волю, забезпечення їх «заочного спілкування» з правотворчими органами держави, тобто спілкування через джерела права), орієнтаційна (оцінювання позиції законів держави, начебто її «очима», власних дій, а також поведінки інших суб'єктів), ідеологічно-виховна (участь у формуванні в людей певного світогляду, у прищепленні їм певних моральних, правових, політичних поглядів і переконань), пізнавальна або гносеологічна (здатність об'єктивного юридичного права слугувати джерелом знань про основні «параметри» конкретного суспільства: його економічний, політичний, соціальний і державний устрій; його мораль, культуру, звичаї; взаємини між різними соціальними групами) [145, с. 116].

Крім того, П. Рабінович виділяє ще специфічні функції об'єктивного юридичного права, що властиві тільки йому як специфічному, в певному сенсі, унікальному інструменту влади в суспільстві – це, відповідно, закріплююча, стимулююча, творча, обмежувальна та витискальна функції [147, с. 24]. Закріплююча функція полягає в утвердженні особливого, найоптимальнішого порядку організації суспільних відносин; стимулююча – сприяє поширенню й розвитку новин і нових суспільних відносин; творча полягає в ініціюванні нових видів суспільних відносин, яких до правового регулювання не існувало взагалі; обмежувальна полягає у встановленні меж для тих суспільних відносин, що склалися до і незалежно від їх правового регулювання державою; витискальна полягає в тому, аби прибрати із суспільної практики певні небажані з погляду суспільства й держави відносини (наприклад, тут можна згадати витіснення правовим

регулюванням інституту кровної помсти, під знаменням якої пройшла тривала частина історії Європи та світу).

Ця класифікація є, за нашим спостереженням, результатом найбільш розлогого і багатого аналізу аксіологічного боку дії позитивного права у вітчизняній науці [146, с. 31, 32, 35].

Втім за детальнішого розгляду виявляється певна непослідовність між загальним баченням позитивного права П. Рабіновичем, і функцій, які йому приписують. Ця непослідовність впливає із такого визначення, запропонованого вченим: «Об'єктивне юридичне право – це система формально обов'язкових принципів і загальних правил фізичної поведінки, які встановлені чи санкціоновані державою, виражають загальносоціальні інтереси, а також інтереси насамперед домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на *врегулювання* (курсив мій – В.С.) суспільних відносин та забезпечуються організаційною, ідеологічною й, у разі необхідності, примусовою діяльністю держави» [145, с. 103].

Отже, коли позитивне право визначається як інструмент регулювання суспільних відносин, то всі означені вище функції випадає тлумачити лише як різновиди однієї єдиної загальної регулятивної функції.

У цьому можна загалом побачити риси діалектико-матеріалістичної методології, яка буде розглянута нами в одному з наступних підрозділів. В її межах суспільні відносини, й передусім економічні, розглядаються як базис суспільства, а праву відводиться підпорядкована роль – закріплювати їх у тому вигляді, в якому вони склалися. Це не заперечує того, що може бути певна кількість суспільних відносин, які не пов'язані принаймні прямо з економікою й держава може модифікувати ті відповідно до свого бачення [102, с. 16, 17]. *Однак для переважної більшості суспільних відносин право є не інструментом модифікації, чи тим більше породження, а лише інструментом закріплення й регулювання.*

Що стосується інтелектуальної власності, економічна природа якого є незаперечною, то згідно з цим поглядом правове регулювання виконує відносно пасивну, підпорядковану роль.

На наше міркування цей погляд є помилковим з огляду на дві обставини:

– попри те, що економічні відносини й притаманна ним внутрішня логіка (логіка капіталу) дійсно складають орієнтир, а часом і рушійну силу для правового регулювання, не випадає думати, що логіка економічних відносин може бути екстрапольована на всі сфери інтелектуальної власності. Як буде продемонстровано надалі, деякі усталені тенденції і правові норми в галузі інтелектуальної власності склалися не під впливом, а радше всупереч логіки капіталу;

– правила, які організують наше суспільне життя, далеко не завжди є регулятивними, а часто-густо здійснюють зовсім інший вплив – конститутивний.

Зробімо уточнення: ми маємо на увазі не те, що правовідносин не існує без юридичних правил, бо це очевидно. Наше міркування полягає натомість у тому, що *для деяких видів суспільних відносин правова форма є конститутивною, а без цієї правової форми такі відносини взагалі не існують*. Ми про це говоримо тут, бо *уся система правової охорони інтелектуальної власності основана власне на цьому другому напрямі дії юридичного права – конститутивній функції, що полягає у створенні таких суспільних відносин і навіть окремих сфер суспільного життя*.

Нижче ми спробуємо довести, що всі інститути права інтелектуальної власності без винятку *онтологічно пов'язані з правом*.

Для більшості суспільних відносин, які природно стихійно складаються у суспільстві, такого онтологічного зв'язку нема. Наприклад, інститут шлюбу історично закріпився поза правовим регулюванням ще в родоплемінному суспільстві як результат конкуренції чоловіків у боротьбі за жінок репродуктивного віку. Потреба у ньому й відповідна суспільна

інституціоналізація склалися, зокрема, й у зв'язку з тим, що відбулося збільшення середньої тривалості життя людини [35, р. 8, 9, 11, 12].

Урядам держав у сучасному світі, як правило, не доводиться вигадувати оптимальний спосіб правового регулювання для різних груп суспільних відносин, що потребують правового впорядкування. Головне тут зрозуміти попередньо інституціолізовану в суспільних практиках внутрішню логіку суспільних відносин й надати їй правової форми. У деяких випадках цю логіку можна дещо модифікувати, аби суспільні відносини протікали у максимально бажаній (часто – найменш економічно затратній) формі.

Однак у випадку із правом інтелектуальної власності ми маємо справу із цілковито іншою історією. У цьому стосунку цікавою є стаття відомого політичного філософа й філософа мови Дж. Р. Сьорля «Що таке мовленнєвий акт» [165, с. 155, 157, 159]. Задача, яку поставив цей філософ в означеній статті, полягала головню у тому, аби дати загальне поняття мові. У процесі своїх міркувань Сьорль дійшов до думки, що описати природу мови неможливо без розкриття правил, на яких вона побудована. На наше міркування, цілком допустимо екстраполювати деякі ідеї та міркування цього філософа на сферу позитивного права й передусім на інститути права інтелектуальної власності. Підтвердження цієї нашої інтуїції можна знайти й у матеріалі, викладеному в попередньому розділі.

Як ми вже зазначали вище, Сьорль помітив, що в суспільстві ми зустрічаємо два різновиди правил: «Одні правила регулюють форми поведінки, які існували до них, наприклад, правила етикету регулюють міжособистісні відносини, але ці відносини існують незалежно від правил етикету. Інші ж правила не просто регулюють, а створюють або визначають нові форми поведінки» [165, с. 153]. Футбольні правила, наприклад, міркує філософ, не просто регулюють гру у футбол, але й створюють саму можливість такої діяльності або визначають її: «Діяльність, яка називається грою у футбол, полягає в здійсненні дій відповідно до цих правил; футболу поза цими правилами не існує. Назвемо правила другого типу

конститутивними, а першого типу регулятивними. Регулятивні правила регулюють діяльність, що існувала до них, – діяльність, існування якої логічно незалежна від існування правил. Конститутивні правила створюють (а також регулюють) діяльність, існування якої логічно залежно від цих правил» [165, с. 153, 154].

Ми можемо спостерігати цю відмінність між правилами першого і другого ґатунку вже на рівні обраних для них мовних форм. Наприклад, Сьорль розглядає звичайне правило етикету, яке каже нам, що ніж треба тримати у правій руці, а виделку у лівій. Це правило регулює поведінку, каже що треба робити для того, аби етикет був дотриманий.

Однак на противагу цьому можемо розглянути таке правило гри в шахи – мат оголошується тоді, коли королю оголошено шах і нема жодних варіантів вивести його з-під удару [165, с. 154].

Чи не можемо ми прослідкувати аналогію цим правилам у випадках із цивільним правом? Так, стаття 48 Цивільного кодексу передбачає, що особа, до якої майно перейшло за відплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива. Наступний абзац цієї ж частини каже нам, що у разі неможливості повернути майно в натурі особі, яка була оголошена померлою, відшкодовується вартість цього майна [180].

Тепер звернімо увагу на формулювання, що стосується правового регулювання патентів: частина третя статті 465 Цивільного кодексу встановлює: «Строк чинності виключних майнових прав інтелектуальної власності на винахід спливає через двадцять років, що відліковуються від дати подання заявки на винахід в установленому законом порядку. Цей строк може бути продовжений в установленому законом порядку щодо винаходу, використання якого потребує спеціальних випробувань та офіційного дозволу» [180; 154, с. 114].

Вже в цих положеннях й притаманній їм мовній формі виражається істотна відмінність між загальною логікою побудови норм цивільного права

й положеннями, що наче би регулюють, але фактично саме створюють інститути права інтелектуальної власності. У випадку із положеннями договірної права ми маємо справу із *імперативними регулятивними правилами, тоді як у випадку із нормами права інтелектуальної власності ми маємо справу із неімперативними конститутивними правилами.*

Можна передбачити три види зауважень, що впливають з наших міркувань. По-перше, можна сказати, що не всі норми інституту права інтелектуальної власності сформульовані в неімперативно-конститутивній формі. Так, згідно зі статтею 507 Цивільного кодексу «Органи державної влади зобов'язані охороняти від недобросовісного комерційного використання інформацію, яка є комерційною таємницею та створення якої потребує значних зусиль і яка надана їм з метою отримання встановленого законом дозволу на діяльність, пов'язану з фармацевтичними, сільськогосподарськими, хімічними продуктами, що містять нові хімічні сполуки» [180]. Тут правило цілком очевидно регулює діяльність органів державної влади, а тому не випадає думати, начебто ми знайшли демаркаційний критерій для розмежування конститутивних норм інтелектуальної власності й імперативних регулятивних норм цивільного права.

Друге зауваження стосується того, що й для інших норм цивільного права притаманна неімперативна конститутивна мовна форма вираження. Так, згідно зі статтею 764 Цивільного кодексу «Якщо наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором» [180].

Третє зауваження стосується того, що взагалі-то мовна форма вираження норм не є показовою, бо ж хіба не можна переформулювати будь-яке правило поведінки із імперативно-регулятивної форми на неімперативно-конститутивну? Хіба кожного разу, коли законодавець використовує

формулювання «вважається» чи іншу пасивну форму дієслова, не можна це переформулювати на «зобов'язаний вважати»?

Почнімо з останнього зауваження. Подібні еквіваленти нічого не змінюють стосовно змісту правових норм, а у випадку із імперативно-регулятивними й неімперативно-конститутивними нормами мовна форма є другорядною щодо змісту таких правових норм. У тій чи іншій формі у першому випадку йдеться про те, що певна діяльність повинна проходити у визначеній державою та її позитивним правом формі, у другому випадку правил – що діяльність взагалі не відбувається, або відбувається якась інша форма діяльності.

Відповідь же на два перших зауваження полягає у тому, що всі норми інституту інтелектуальної власності є похідними, так би мовити, деривативами загального принципу, що лежить в їх основі – *принципу штучної рідкості, який оформився як правова конструкція виключних прав*. Позаяк об'єкти інтелектуальної власності у своїй великій кількості є нематеріальними й часто можуть використовуватись водночас невизначеною й необмеженою кількістю споживачів, єдиний спосіб, аби зробити їх об'єктами звичного цивільного обігу за зразком об'єктів права власності – зробити їх рідкісними через умовно штучний правовий механізм. *Себто інтелектуальна власність як явище онтологічно пов'язана з правом, на відміну від інших інститутів цивільного права*.

На початку цього підрозділу ми вже зауважували, що підтвердження положення про онтологічний зв'язок права й інтелектуальної власності можна додати в нашій історичній розвідці цього інституту. Якщо можна, певна річ, дискутувати з приводу точки відліку в історії права інтелектуальної власності, то всі б мали принаймні погодитись із тим, що інститут патентів середньовічної Венеції є першим справжнім зразком дії цього інституту права. Наш висновок дозволяє побачити тут одночасне зародження права власності й інтелектуальної власності загалом.

Онтологізація права власності й інтелектуальної власності, іншими словами, повинна відбуватись водночас.

Для того, аби не повертатись до цього положення пізніше, зауважимо, що наш висновок опосередковано свідчить про необґрунтованість діалектико-матеріалістичного підходу до аналізу права інтелектуальної власності, оскільки тут не застосована дихотомія базису і надбудови.

Тепер перейдемо до філософського аналізу окремих інститутів права інтелектуальної власності. Звернімо увагу передусім на те, яку структуру цього інституту пропонує законодавець.

Стаття 420 Цивільного кодексу відносить до об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); виконання; фонограми, відеограми, передачі (програми) організацій мовлення; наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів і послуг), географічні зазначення; комерційні таємниці [180]. Тут начебто всі об'єкти зібрано разом, хоча навіть з послідовності їх розміщення у статті вже вимальовується певна структура.

Зазначена структура дістає свого розвитку у главах ЦК. Так, Глава 36 присвячена праву інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право); Глава 37 – праву інтелектуальної власності на виконання, фонограму, відеограму та програму (передачу) організації мовлення (суміжні права); Глава 38 оремо присвячена праву на наукове відкриття; Глава 39 – праву інтелектуальної власності на винахід, корисну модель та промисловий зразок; Глава 40 – праву інтелектуальної власності на компонування інтегральної мікросхеми; Глава 41 – праву інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію; Глава 42 – праву інтелектуальної власності на сорт рослин і породу тварин; Глава 43, 44 і 45 – відповідно праву інтелектуальної власності на комерційне найменування,

торговельну марку та праву на географічне зазначення; Глава 46 – праву інтелектуальної власності на комерційну таємницю.

В науковій же літературі всі ці блоки правових норм, як правило, згруповують у:

- а) авторське право і суміжні права;
- б) об'єкти промислової власності;
- в) засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу і продукції, що ними виробляється;
- г) нетипові об'єкти інтелектуальної власності [101, с. 3; 103, с. 8; 86, с. 11].

Перше питання полягає в тому, чим власне зумовлена саме така, а не інша послідовність розміщення елементів у пропонованій структурі? Чи може бути так, що основою цієї структури виступають міркування генезису інститутів інтелектуальної власності? Чи, можливо, в основі лежать міркування аксіологічного гатунку? На початку йдеться про базові, головні об'єкти, а наприкінці про менш важливі?

Міркування про те, що в основі цієї структури лежить генезис, слід, радше за все, відкинути. Проведена нами в попередньому розділі розвідка свідчить на користь тієї обставини, що патентне право як інститут права інтелектуальної власності з'явилося істотно раніше за авторське право: про це свідчать джерела, зокрема, патенти Середньовічної Венеції видавалися за три століття до прийняття Статуту Королеви Анни. Себто якщо запропонована законодавцем структура насправді на чомусь і основана, то не на міркуваннях про генезису інтелектуальної власності (або на хибних міркуваннях про генезису, що, загалом, одне й те саме).

Друге міркування щодо аксіологічної основи є якщо й не хибним, то принаймні проблематичним, позаяк об'єкти авторського і патентного права є результатами творчої діяльності, яка лише проявляє себе у різних сферах чи площинах – наука, література і мистецтво, з одного боку, та техніка і промисловість, з іншого. До того ж, не випадає думати, що нетрадиційні

об'єкти інтелектуальної власності є меншовартими на тлі всіх традиційних об'єктів. Втім, до їх характеристики ми вдамося дещо пізніше.

Інший варіант структури права інтелектуальної власності дозволяє виділити тут загальну й особливу частини. Загалом, здається, цей поділ навіює й сам Цивільний кодекс, адже його Глава 35 має назву «Загальні положення про право інтелектуальної власності». Наступні глави четвертої книги ЦК присвячені окремим інститутам. Отже, право інтелектуальної власності в межах цивільного права становить пандектну систему в межах більшої пандектної системи.

Втім, нас цікавить те, чи можна у розміщенні саме підінститутів особливої частини права інтелектуальної власності побачити якусь структуру, а не нагромадження правових норм.

Звісно, на це можна було би відповісти приблизно так, що норми особливої частини права інтелектуальної власності не обов'язково повинні становити структуру. І дійсно, яка власне різниця, як організувати конфігурацію підінститутів, адже це не впливає на обов'язковість виконання включених до них норм.

Можна було б відповісти й більш витончено, й, послуговуючись засобами постмодернізму, відповісти так, що право інтелектуальної власності становить ризоморфне явище, звільнене від лінійних структур буття й мислення [73, с. 13]. Ризома (досл. з фр. – кореневище рослини) в постмодернізмі є концептом, що позначає альтернативну структурі буття й мислення ідею організації суцього – без центру, початку й кінця.

Відтак з погляду постмодернізму можна було би сказати, що в організації інститутів права інтелектуальної власності не слід добачати ані законів формальної логіки, ані діалектики, воно організовано ризоморфно й жоден інститут не тяжіє над іншими, всі вони рівнозначні. А те, що вони якось організовані в законах – вимога форми викладу й законодавчої техніки. По суті ж авторське право стоїть попереду без вагомої причини, не будучи

важливішим ані за патентне право, ані за засоби індивідуалізації учасників цивільного обігу й продукції, що ними виробляється.

Однак коли дійсно жодної логіки в групуванні інститутів нема, то як можна пояснити збіг у структурі права інтелектуальної власності з обох боків Атлантичного океану? Як пояснити не лише доктринальні паралелі, але й законодавчі, зокрема в країнах, що належать до різних правових систем? Яка внутрішня логіка змушує завжди вважати першим інститутом права інтелектуальної власності авторське право, а патентне право (право промислової власності) – другим?

2.3 Філософсько-правові засади концепцій інтелектуальної власності

Оскільки інтелектуальна власність становить невід’ємну складову сучасної соціальної реальності, вона опосередковано повинна займати певне місце в межах певної соціальної онтології. Найвідомішими соціальними онтологіями є ліберальна, гегельянська, марксистська й утилітаристська. Онтологія – це засадничі знання про буття і його основні категорії. «Щоб інформація стала знанням, – пише вітчизняний філософ С. Дацюк – вона повинна бути, по-перше, включена в певну картину світу, по-друге, систематизована в деякій теоретичній ієрархії, по-третє, як теорія мати відношення, перевірятися і перетворюватися в практичній діяльності. Те, що ми в більшості випадків зустрічаємо в Інтернеті, – це інформація, а не знання. Інформація в сучасному світі виявилася надмірною, а знання – розподіленими за різними способам їх онтологізації» [75, с. 3; 174, с. 314]. У цьому підрозділі нас цікавитимуть головно знання про інтелектуальну власність, розподілені за способами онтологізації. Себто під онтологізацією інтелектуальної власності ми будемо мати на увазі різні способи її соціального обґрунтування.

Онтологія порушує засадничі питання про природу суспільства, шляхи його упорядкування й розвитку. Протягом історії філософії низка філософів зверталися до цих питань. Деякі з них безпосередньо торкалися різних питань інтелектуальної власності та їх охорони – наприклад, Г. Гегель, Дж. Роулз чи Р. Нозік. Деякі – осмислювали феномен права власності, як-от Дж. Локк, та залишили принаймні певні проєкції для продовження їхньої думки стосовно інтелектуальної власності. Найскладніша ситуація з тими філософами, які започаткували певний спосіб онтологізації, однак не залишили прямих проєкцій для права інтелектуальної власності. Останнє стосується передусім діалектично-матеріалістичної онтології, представлені в роботах К. Маркса та Ф. Енгельса. Отже, ми маємо справу з кількома онтологізаціями інтелектуальної власності, кожна з яких передбачає різний обсяг роботи для дослідника.

Аналіз способів онтологізації права інтелектуальної власності повинен прояснити для нас співвідношення двох основних цінностей, які складають аксіологічну основу інтелектуальної власності – це захист прав творців цих об'єктів та інтереси суспільного розвитку. Ці дві цінності не настільки сумісні, як може здатися на перший погляд. Більше того, у сучасному суспільстві вони зіткнулися, створивши головну онтологічну проблему права інтелектуальної власності. Вирішення цієї дилеми – головний мотив для наукових пошуків для більшості філософів права інтелектуальної власності.

Ця дилема опосередковано впливає із визначення, запропонованого Всесвітньою організацією інтелектуальної власності: «Інтелектуальна власність – це результат творіння людського розуму. До об'єктів інтелектуальної власності належать винаходи, літературні та художні твори, символіка, назви і зображення, які використовуються з комерційною метою» [130]. І далі: «Правові системи дозволяють охороняти об'єкти інтелектуальної власності, наприклад, за допомогою патентів, авторського права і товарних знаків, що дає змогу людям добиватися визнання або отримувати фінансову винагороду за свої винаходи або твори. *Забезпечуючи*

баланс інтересів винахідників і широкої публіки (курсив мій – В.С.), система інтелектуальної власності сприяє створенню умов для процвітання творчості та інновацій» [130].

Всесвітня організація інтелектуальної власності виходить з двох засадничих уявлень, визначаючи поняття інтелектуальної власності:

– система правової охорони інтелектуальної власності є способом винагороди людей за результати їхньої інтелектуальної (розумової) праці;

– ці результати можуть задовольняти інтереси «широкої публіки», і ця «широка публіка» має право претендувати на результати інтелектуальної праці членів суспільства;

– система правової охорони інтелектуальної власності забезпечує справедливий баланс між інтересами творців таких об'єктів й інтересами «широкої публіки».

Ці уявлення нині можна вважати загальноприйнятими. Однак друге з означених положень, принаймні на перший погляд, погано узгоджується із першим. Всесвітня організація інтелектуальної власності розглядає право інтелектуальної власності як різновид права власності, що можна продемонструвати в такому пасажі: «Права інтелектуальної власності подібні до будь-якого іншого права власності. Вони дозволяють авторам – або власникам патентів, торговельних марок чи творів авторського права – отримувати користь з їх власного твору або інвестицій на його створення» [184]. Якщо права інтелектуальної власності і дійсно подібні до прав власності, то чому ж тоді на результати розумової діяльності мають право претендувати інші члени суспільства, які, здавалося б, жодним чином не долучились до створення цього інтелектуального продукту?

Відповіді на означені питання можуть бути розкриті лише через онтологізацію права інтелектуальної власності.

Перед тим, як почнемо розглядати різні онтологізації права власності, напрацьовані всесвітньою філософсько-правовою думкою, слід зробити декілька уточнень.

По-перше, далеко не всі філософи, праці яких будуть проаналізовані нижче, зверталися до поняття інтелектуальної власності. А ті з них, хто таки звертався до цього поняття, все одно майже не торкалися у своїх роботах правових й філософсько-правових аспектів. У цих випадках ми будемо собі дозволяти реконструювати позицію авторів, виходячи із системи їхніх поглядів на суспільство і його інститути.

Ліберальна онтологізація інтелектуальної власності: теорія праці Дж. Локка. Однією з перших у Новий час спробою знайти філософські підмурки власності належить Дж. Локку. Його міркування, що стали відомі широкому загалу як «теорія праці» (*labor theory*) фундаментально вплинула на розуміння права власності у Великій Британії та США. Оскільки, як наголошено раніше, обґрунтування права власності й права інтелектуальної власності загалом гомогенні, систему Локка слід розібрати більш детально.

У своїх міркуваннях Локк аналізує природний стан, в якому є природа, що протиставляється людині. У цьому природному стані не існує права власності. Питання полягає у тому – коли право власності починається? Локк починає свої міркування з аналізу того, кому Бог віддав світ. Якщо виходити з того, що Бог віддав світ у власність Адаму та його прямим нащадкам, виключивши при цьому усю іншу частину нащадків, тоді не випадає думати, буцімто хтось інший окрім монарха може бути наділений правом власності. Якщо би це припущення могло задовольнити Локка чи нас з вами, тоді міркуванням край. Однак якщо припустити, що Бог віддав світ у власність всім людям, то як може з'явитися приватна власність? Поставивши таке запитання, Локк, сам цього не усвідомлюючи, позбавив його теологічного забарвлення, адже ми можемо припустити, що ніхто взагалі-то нікому нічого і не давав у власність, а існує лише світ і люди, які мають рівні права на цей світ, адже від природи мають право на рівну повагу до своєї гідності. Така постановка питання дозволила теорії праці протриматися століття й стати своєрідною основою для соціально-економічного ладу в суспільстві [161, с. 178, 179].

У наступному пасажі Локк рельєфно викладає свою основну думку: «Хоча землі і всі нижчі істоти належать спільно всім людям, все ж кожна людина має деяку власність, що полягає в її власній особистості, на яку ніхто, крім нього самого, не має жодних прав. Ми можемо сказати, що праця його тіла і робота його рук за будь-яких умов належать йому. Що б тоді людина не отримувала з того стану, в якому природа цей предмет створила і зберегла, вона поєднує його зі своєю працею і приєднує до нього щось належне особисто їй і у такий спосіб робить його своєю власністю. Позаяк вона виводить цей предмет зі стану загального володіння, в який його помістила природа, то завдяки своїй праці вона приєднує до нього щось таке, що виключає загальне право інших людей. Адже, оскільки ця праця є незаперечною власністю того, хто працює, жодна людина, крім неї, не може мати права на те, до чого вона одного разу його приєднала, принаймні в тих випадках, коли достатня кількість і тієї ж якості [предметів праці] залишається для загального користування інших» [107, с. 277].

Отже, Локк пропонує формулу: предмет природи + людська праця = власність. Праця тут виступає формою присвоєння предметів природи. Чи можемо ми застосувати це положення до права інтелектуальної власності? Для багатьох дослідників відповідь безумовно позитивна. Зокрема американський дослідник філософських основ інтелектуальної власності Дж. Г'юз бачить в теорії Локка підмурки для обґрунтування права інтелектуальної власності [13, р. 287–289]. Результат людської праці, незалежно від форми вираження, повинен вважатися власністю. Наскільки ця аналогія може вважатись обґрунтованою ми побачимо трохи пізніше, аналізуючи аргумент «створення» в книзі С. Н. Кінселли «Проти інтелектуальної власності» [15]. Тут зауважимо лише, що навіть прибічники локківського обґрунтування інтелектуальної власності змушені визнати, що коли аргумент цього мислителя і хороший, то він надто віддалений від чинних суспільно-правових реалій. Так, Дж. Г'юз визнає, що «Поза інтелектуальною власністю модель Локка наштовхується на товщу

інгредієнтів сучасного життя. Фінансові ринки, накопичення капіталу, індустрія надання послуг, страхування тощо. Ті, хто намагається пристосувати модель Локка до всієї сучасної власності, завершує множенням відмінностей немов як докоперніканські астрономи підраховували би космічні орбіти своїми Птолемеєвими епіциклами» [13, р. 315]. Щоправда, Г'юз схиляється до думки, що обґрунтування Локка, в сукупності з іншими аргументами з інших концепцій, зокрема ідеалістичних, є потужним аргументом на користь захисту інтелектуальної власності. Нижче ми продемонструємо, що ця теза є необґрунтованою, позаяк класична ліберальна концепція не тільки не сумісна з ідеалізмом в онтологічному плані, але й більше того, ідеалізм несе в собі приховані загрози для правопорядку інтелектуальної власності в її сучасному розумінні.

Послідовник Дж. Локка Р. Нозік, розвиваючи та адаптуючи вчення першого до сучасних умов, стверджує, що отримання права власності через працю повинне визнаватися законним тоді, коли інші особи не зазнають чистої шкоди від набуття власності [129, с. 178]. Чистий збиток у цьому випадку визначається, наприклад, ймовірністю стати біднішим, ніж інші особи, якби не було можливості працювати й отримувати власність у такий спосіб. Отже, попри те, що правова охорона, скажімо, винаходу, обмежує права інших осіб у суспільстві (вони не мають права без дозволу винахідника як первинного власника використовувати технічні рішення, що лежать в основі винаходу), тим не менш сама процедура патентування і її економічні ефекти виправдовуються тим, що винахід би не існував без праці винахідника.

З цього також випливає, що принаймні тимчасова охорона майнових прав на винахід не тільки не шкодить, а радше навпаки, діє на користь споживачам. За Р. Нозіком із означеного правила є два винятки [129, с. 178–182]. Перший із них полягає у ситуації, коли інший винахідник, не використовуючи і жодним чином не запозичуючи ідеї першого, створює такий же або схожий винахід. У такому разі, на міркування Р. Нозіка,

законодавство повинне надати іншому винахіднику право безперешкодно використовувати його винахід.

Суть цього міркування полягає у тому, що право набувати речі у власність є природним і заборона цього природного процесу може бути зумовлена тільки такими чинниками, які становлять загрозу для суспільства. Позаяк винахідництва тотожного технічного рішення, не пов'язаного з крадіжкою, нема.

Інтелектуальна власність з погляду об'єктивного ідеалізму. Позиція Дж. Локка в її проекції на інтелектуальну власність є досить зрозумілою – Локк вказував на природний характер інтелектуальної власності, що дало змогу його послідовникам поширити аргументи філософа й на право інтелектуальної власності. Позиція Г. Гегеля істотно відрізняється від позиції британського філософа тим, що тут ідея інтелектуальної власності розвивається як складова його теорії особистості.

Ми не будемо вдаватися до реконструкції філософської системи Г. Гегеля загалом. Натомість обмежимося характеристикою її основних рис.

Передусім зауважимо, що філософія Г. Гегеля становить холістичну систему. Себто Г. Гегеля займало, на відміну від багатьох філософів, не окреме онтологічне чи гносеологічне питання, а вся сукупність філософських питань. Фігура Г. Гегеля завжди була і залишається для класичної німецької філософії центральною, оскільки він спромігся об'єднати у своєму спекулятивному аналізі усі питання започаткованої Платоном філософської традиції й майстерно вирішити їх за допомогою єдиної засади – поєднання буття і розумного.

Тонкість цього підходу дається взнаки під час порівняння системи поглядів Гегеля із кантіанством. Простими словами, філософія І. Канта поставила собі за мету вирішити питання як можливе пізнання об'єктивного світу взагалі. Гносеологія, наука про пізнання, стоїть у І. Канта на першому місці стосовно онтології, позаяк для того, аби відповісти, що таке буття, ми

передусім повинні відповісти на питання, як ми це буття пізнаємо. Чи є наші методи пізнання об'єктивними, чи можна на них покластися і в якій мірі?

Іншими словами, І. Кант вбачав завдання філософії як трансцендентальне – пізнати пізнання означає вийти на вищий щабель самоосмислення. Не вдаючись тут у подробиці, зауважимо лише, що І. Кант у своєму філософствуванні дійшов кількох проблем, які не були розв'язані і його послідовниками неокантіанцями:

– його філософія претендувала, словами Ю. Габермаса, на роль «вчительки мислення»: поставивши собі завдання осмислити мислення, вона у такий спосіб намагалася знайти апріорні структури мислення. Звідси випливає проблема: чи може філософія претендувати на пізнання до пізнання? Відповіддю на це запитання філософія розділилася на два табори й, зрештою, сьогодні більшість філософів вважають філософську лінію І. Канта хоч і важливою й такою, що відіграла значну роль у становленні філософської й наукової думки, проте безперспективною;

– пізнати пізнання означає провести межу між тим, що мислиме і не мислиме. Кант намагався провести цю межу у самому мисленні, чим наразився вже у ХХ столітті на критику з боку табору логічних позитивістів. Л. Вітгенштейн, зокрема, вказував, що Кант намагався провести межу мислення у самому мисленні, однак для того, щоб провести таку межу, необхідно помислити обидва її боки (бо межа проводиться між мислимим і немислимим), а відтак ми маємо справу із суперечністю: Кант намагався осмислити немислиме. Філософія ХХ століття у різних її напрямках – логічному позитивізмі, екзистенціалізмі чи постструктуралізмі – вирішила цю проблему: межа мислення може бути проведена лише у мові;

– І. Кант врешті був змушений дійти поміркованого агностицизму – об'єктивного знання про світ існувати не може, оскільки в нашому мисленні є певні апріорні структури, що виконують роль таких собі «поличок», на які ми розкладаємо досвід осмислення навколишнього світу. Так, якщо ми описуємо звичайний факт, скажімо, що сонце нагріває землю, то вже у цьому

описанні присутні певні логічні зв'язки, що впливають із апріорних структур мислення (що сонце пов'язане із землею, земля нагрівається сонцем). Себто філософія не тільки не дає відповіді, у яких спосіб ми можемо пізнати світ, вона натомість заперечує саму можливість пізнання;

– крім цього, як справедливо зауважував уже в ХХ столітті Н. Гартман, гносеологія не може претендувати на первинність стосовно онтології, позаяк будь-яке гносеологічне дослідження вже попередньо спирається на певні уявлення про світ (дані нам у перерозумінні, як сказали би представники філософської герменевтики).

Саме у зв'язку і протиставленні з філософією І. Канта (й не тільки з нею, зрештою), виникла філософська система Г. Гегеля. Останній із самого початку вирішив питання, яке так і не спромоглася вирішити думка Канта – пізнаючи світ, людина пізнає не щось абсолютно зовнішнє стосовно неї, натомість той, хто пізнає сутності, пізнає сам себе – буття і є розумним.

Для Гегеля існують три рівні духу – суб'єктивний, об'єктивний і абсолютний. Суб'єктивний – представлений мисленням людини, об'єктивний – правом та мораллю, абсолютний – філософією. Отже, дух, рухаючись спіраллю, пізнає сам себе, доки не доходить абсолютного осмислення у формі філософії.

Головною привадою філософії Гегеля є, як ми вже казали, її холистичність, адже всі її елементи між собою діалектично зв'язані: розум і власність, право і мораль, свобода й інтелектуальна власність.

У вітчизняній літературі досі ніхто не здійснив спроби осмислити право інтелектуальної власності в термінах Г. Гегеля. Сам же Г. Гегель лише опосередковано заторкнув цю тему у своїй книзі «Основи філософії права».

На наше міркування, головним здобутком філософії права Гегеля є те, що право інтелектуальної власності подається у ній не як випадкове явище, а як закономірний розвиток особистості – поєднання духу і свободи. Крім цього, вчення Г. Гегеля відчутно вплинуло на втілення інтелектуальної власності в континентальному європейському правопорядку. Свідченням

цього, як ми скоро побачимо, є те, що в Європі досі істотний наголос робиться на правах автора й т. зв. немайнових правах, які досі загалом не відомі доктрині, наприклад, Сполучених Штатів Америки.

Гегель розробив особистісне обґрунтування інтелектуальної власності, яке нині відоме як теорія особистості (*personality theory*). Водночас для нього, як і для послідовників Дж. Локка, право інтелектуальної власності становить різновид права власності, а точніше власності як форми надання своєї конкретності й присутності у світі.

Воля особи, особистість і свобода – три головні елементи гегелівської теорії власності. Воля в Гегеля є свободою, що поєднує думку й бажання, розум і душу [4]. Особистість намагається зробити світ своїм, для цього переводить свободу у зовнішній світ.

Щоправда, гегелівське розуміння свободи відрізняється від її тлумачення у класичному лібералізмі, адже для представників останнього свобода становить саме свободу від зовнішнього втручання, тоді як для Гегеля – це єднання і самовираження у вищому об'єктивному порядку. Свобода розвивається від тварини до людини, від людини до сім'ї, від сім'ї до держави й від держави до світової історії – кожен з цих елементів наділений більшою свободою за попередній [4, р. 372].

Для Гегеля власність є не просто володінням, а вищим вираженням свободи, коли воля до володіння збігається з волею суспільства. Щоправда, на відміну від Локка, для Гегеля володіння об'єктом не передбачає з необхідністю потребу докладати до нього певних зусиль (працю). Дійсно, якщо на стіні висить картина, то вона моя не тому, що я доклав до неї якісь творчі зусилля, а тому, що моя воля у володінні нею збігається з волею суспільства (тобто моя воля є правомірною в його очах).

Автор твору зберігає в собі форму вираження твору як власну, тоді як особа, яка купує копію твору, намагається осягти ті ідеї, що закладені у твір. Отже, твір, як архетиповий приклад об'єкта інтелектуальної власності, є продовженням свободи особи, засобом її розширення. Якщо прийняти цю

тезу, то з цього, звісно, випливає, що автор має право на твір. Проблема, на нашу думку, полягає лише у тому, що це не дає нам пояснення, чому:

- а) автор має право відчужувати майнові права на твір;
- б) майновий зв'язок автора і твору обмежений у часі.

Втім, як твердить Г'юз, поєднавши теорію праці і теорію особистості, ми можемо дати відповідь на ці запитання. Оскільки за теорією праці метою володіння є покращення людського існування, то безмежне одноосібне користування твором може спричинити шкоду для суспільства. Наскільки ця думка є проблематичною, стане зрозуміло незабаром.

У філософській системі Гегеля володіння розмежовується і протиставляється власності. Володіння за своєю суттю є зовнішнім актом, що є необхідним для того, аби власність могла відбутись. Власність же є поміщенням волі у річ (твір, винахід тощо). Володіння передбачає першість стосовно інших у можливості поміщення волі. Володіння є випередженням інших.

Право, основане на договорі, за своєю суттю є правом на річ, відтак особисте право на річ за своєю суттю є речовим правом. Об'єктом права, принаймні в сучасному світі, не може бути інша особа чи те, що не може бути відчужене від особи.

Договір виступає в Гегеля опосередкованою формою власності. Особа відрізняє себе від себе ж і в такий спосіб отримує можливість вступити у суспільне відношення з іншою особою як власник. Для особи головне, відтак, що вона є власником, й інша особа теж. Через власність і сама особа, і інші особи отримують своє наявне буття в суспільстві.

Отже, звичайне розуміння договору в гегельянстві розширюється. Договір перестає бути засобом обміну, потреба в якому виникає лише у зв'язку з потребою мати певний товар або відчужити наявне майно. Договір тут становить вольове ставлення, через яке відбувається взаємне визнання учасниками ринку одне одного як абсолютних власників. Володіння тому не є достатньою умовою для того, аби воля особи могла втілитись у речі чи

іншому об'єкті. Допомагаючи першим претендувати на річ й на втілення у ній свого наявного буття, володіння може лише підвести до повного розкриття волі особи у формі речі.

Це цікавий аспект, який так сильно недооцінювали класики лібералізму: договір сутнісно пов'язаний із правом власності. Договір необхідний для самої можливості права власності. Водночас йдеться не про конкретний договір, а радше про саму можливість його укладення, адже саме через договір відбувається взаємне визнання власності в суспільстві.

На відміну, знов ж таки, від класичного лібералізму, який уявляє собі «максимум» свободи для людини в її природному стані, поки особа ще не зустрілась з *іншим*, для Гегеля дійсна свобода можлива у суспільстві. Власність тут теж не розглядається як спосіб огородитися, збудувати стіни й ізолювати себе від інших, але натомість як спосіб стати ще більш вільним.

Ці положення не важко зрозуміти навіть на рівні побутового мислення. Чи можемо ми сказати, що самотній Робінзон Крузо вільніший за всіх сучасних людей? Відповідь на це запитання стає ще більш очевидною, коли для прикладу ми візьмемо пересічну людину в демократичному суспільстві, яка має кошти для забезпечення власного існування і розвитку. Суспільство, себто, примножує наші можливості поведінки. Й власність теж, позаяк той, хто має власність, наділений можливостями використовувати її і розпоряджатись нею, на відміну від того, хто такої власності не має.

Продовжуючи приклад із Робінзоном Крузо, можемо сказати навіть більше: останній на безлюдному острові не міг мати права власності, попри те, що нема людей, які можуть претендувати на речі самого Робінзона. Останній має речі у володінні, але *у зв'язку із тим, що нема інших, його воля щодо речі обмежена позасоціальним використанням, тобто використанням за призначенням і знищенням речі*. Чому це так? Тому, що в Робінзона нема можливості укладати договори, у такий спосіб розширюючи свою свободу. Отже, *право інтелектуальної власності розкриває себе у всій повноті як суспільний феномен через можливість бути суб'єктом договору*.

Це один з вислідів системи філософії Гегеля, адже для нього аналіз, зокрема й суспільних явищ, відбувається в їх русі і розвитку. Діалектичне мислення відкриває новий вимір осмислення явищ – їхній рух і перехід з одного стану в інший. Це положення набуває особливої актуальності на фоні грецької філософської думки, для якої суспільство, держава, етика і мораль є принципово статичними й незмінними. Гегель виходить із того, що суб'єктивний дух втілюється в особистості, з особистості він трансформується у мораль, з моралі – в етичне життя суспільства. Сім'я трансформується у суспільство, суспільство – в державу.

Гегелівську філософію інтелектуальної власності прийняли, як нам видається, головно ті вчені, які добачали у традиційному ліберальному обґрунтуванні низку фундаментальних проблем. Тому, принаймні в працях європейських вчених, Гегель виступає як поборник права інтелектуальної власності. Втім, позиція філософа залишає місце й для інших інтерпретацій. Деякі дослідники відзначають, що гегелівська філософія пов'язана із певними внутрішніми суперечностями. Наприклад, Дж. Роулз відзначає: «Фундаментальний парадокс думки Гегеля полягає в тому, що він був критиком усіх форм власності, але його центральна ідея – вільна й рівна політична участь – не може бути пояснена поза його поняттям власності ... а отже незавершеною без розвитку альтернативних відносин власності» [30, р. 145].

Думку Дж. Роулза можна розтлумачити так: суб'єктивна воля володіти об'єктом власності, як і об'єктом інтелектуальної власності, є недостатньою для того, аби ця форма продовження особистості могла функціонувати в суспільстві. Тому індивідуальна воля повинна збігатися із волею всього суспільства.

У випадку з правом інтелектуальної власності ця ідея проявляється більш рельєфно, ніж із правом власності. Так, суспільство може мати розумні підстави для того, щоб претендувати на чужу власність у кількох обмежених випадках. Головно йдеться про відомі й українському законодавству

випадки, коли приватна власність становить об'єкт особливо важливих суспільних потреб (наприклад, земельна ділянка). Випадки протизаконного володіння зброєю й іншими забороненими об'єктами теж не є допустимими формами власності, адже несуть чи-то шкоду, чи-то навіть особливу небезпеку для суспільства, тому законодавство не поширює на них правову охорону. Гадаємо, Гегель це добре розумів і його ідея, що у власності може бути не все, витікає саме з міркувань такого гатунку. Необмежена свобода волі не може становити загрозу для волі інших людей. Втім, це навряд чи справедливо характеризувати як парадокс, що робить Роулз.

Парадоксами називаються у широкому розумінні ситуації, які є емпірично закономірними, хоча й суперечать звичайній логіці існування й розвитку явищ. Ми їх кваліфікуємо як неймовірні і несподівані. Тут можна принагідно згадати парадокс брехуна у філософії: «Я завжди брешу». Твердження добре зрозуміле у побуті, однак під час його характеристики у термінах логіки «істинність/хибність» ми маємо складну дилему чи парадокс: якщо людина завжди бреше, то твердження істинне, звідси суперечність – людина бреше не завжди; якщо твердження хибне, тобто людина насправді бреше не завжди, то це суперечить змісту сказаного.

Але суперечності у філософії Гегеля носять не формально-логічний, а саме діалектичний характер. У цьому полягає блиск філософії згаданого німецького філософа: суперечності співіснують і не перемагають одна одну, вони співіснують і породжують нові й нові явища чи думки, що мають відбиток діалектично подоланої суперечності. Відтак суперечність між волею осіб якраз і знімається в такій ідеї права як *баланс інтересів суспільства і його груп*.

Однак у випадку із об'єктами права інтелектуальної власності критерії балансу менш очевидні, ніж у випадку із об'єктами права власності. Позаяк перші мають нематеріальний характер, їх використання іншими можливе без прямого відчуження у власника. Водночас у випадках, як-от із науковими відкриттями, у суспільства з'являється особливо великий інтерес отримати

доступ до цих раніше не відомих закономірностей, властивостей та явищ, що докорінно змінюють рівень наукового пізнання. Цей об'єкт інтелектуальної власності теж є за Гегелем продовженням особистості, однак не породжує майже жодних прав у його творця, окрім встановленої статтею 458 права присвоїти своє ім'я чи надати назву. Чи можемо ми в цьому випадку стверджувати, що тут досягнуто справедливий баланс?

П. Дрегос зазначає, що у філософії права Г. Гегеля право власності відіграє роль засобу виживання людини в суспільстві: «Розум, наділений вільною волею (free-willing mind) освоєє речі світу, зокрема особистість, так, щоб не дати іншим забрати владу приймати рішення і розвиватися» [8, р. 89]. З цим твердженням, на наше міркування, досить складно погодитись. Така інтерпретація ідей Г. Гегеля є дещо утилітаристською – право власності й право інтелектуальної власності розглядаються з цієї точки зору як *засоби*, однак у німецького філософа вони не можуть вважатися лише засобами існування, як-от повітря. Розуміння Г. Гегеля є, на нашу думку, дещо тоншим: філософ розглядає ці інститути права як закономірний у суспільстві розвиток суб'єктивного духу. Якщо виразити цю думку у більш рельєфній формі, хоча це й не буде формулюванням в термінах самого філософа, то право інтелектуальної власності не є чимось зовнішнім для людини, засобом для задоволення потреб існування і розвитку, *а формою буття людини в суспільстві*. Отже, на нашу думку, Гегель виходить з того, що всі об'єкти інтелектуальної власності повинні користуватися однаковою правовою охороною, як і об'єкти права власності.

До того ж, вже поверховий аналіз інституту інтелектуальної власності наштовхує на думку, що зв'язок об'єктів його правової охорони не однаково міцний. Так, об'єкти авторського права сильніше пов'язані з особистістю та її інтересами, ніж об'єкти промислової власності. Це дається взнаки під час аналізу вітчизняного законодавства [139; 140]. Винахід, як і корисна модель – визначається як результат інтелектуальної діяльності людини в будь-якій сфері технології. Водночас, винаходи і корисні моделі охороняються не

однаково. У порівнянні з цим, Закон України «Про авторське право і суміжні права» вельми широко визначає немайнові права авторів творів:

- вимагати визнання свого авторства шляхом зазначення належним чином імені автора на творі і його примірниках і за будь-якого публічного використання твору, якщо це практично можливо;

- забороняти під час публічного використання твору згадування свого імені, якщо він як автор твору бажає залишитись анонімом;

- вибирати псевдонім, зазначати і вимагати зазначення псевдоніма замість справжнього імені автора на творі і його примірниках і під час будь-якого його публічного використання;

- вимагати збереження цілісності твору і протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню чи іншій зміні твору або будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі і репутації автора [138, ч. 1 ст. 14].

Річ у тому, що загальновизнаним каноном права інтелектуальної власності є те, що воно забезпечує не тільки потреби існування окремої людини, а сприяє розвитку науки культури і техніки, у такий спосіб забезпечуючи загальне благо. Тому і об'єкти промислової власності – винаходи, корисні моделі й промислові зразки – і об'єкти авторського права й суміжних прав повинні бути обмежені в частині майнових прав певними часовими межами. З погляду гегелівської теорії особистості, у цьому диференційованому ставленні вбачається проблема. Чи говоримо ми про винаходи, чи про твори, що охороняються авторським правом, особистість в Гегеля має право *освоювати їх в однаковій мірі*.

Чому ми маємо справу із такою відмінністю? Адже з погляду Гегеля, людина має право освоїти все, що не несе шкоди для суспільства. Чому ж тоді, наприклад, на винаходи не поширюється немайнове право забезпечувати їхню цілісність?

Однак цей розвиток думок настільки погано узгоджується із сучасним станом справ з охороною інтелектуальної власності, що деякі філософи права

вдалися до м'яких і диференційованих інтерпретацій ідей Гегеля. Так, Дж. Г'юз запропонував розмежовувати у філософії права Гегеля ставлення до об'єктів авторського права і до об'єктів промислової власності.

Між цими об'єктами і дійсно існує відмінність, яка полягає у строках правової охорони. Строки охорони майнових прав автора є значно тривалішими. Г'юз розглядає це як підтвердження своєї гіпотези, що ці об'єкти по-різному пов'язані з особистістю. Мовляв, твори дійсно можна розглядати як форму втілення людини у суспільстві, тоді як винаходи й інші об'єкти патентного права – ні.

Для винаходів строк охорони майнових прав становить 20 років з моменту подачі заявки, а для корисної моделі – 10 років. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» встановлює, що винахіднику належить право авторства, яке є невід'ємним особистим правом і охороняється безстроково. Винахідник має право на присвоєння свого імені створеному ним винаходу чи корисній моделі (частина 5 статті 9). Цим немайнові права на винаходи й корисні моделі закінчуються. Це теж можна розглядати як принаймні слабке підтвердження гіпотези про різний ступінь зв'язку із особистістю об'єктів авторського і патентного права.

Однак, під час аналізу думки Г'юза, не покидає враження, що він намагається не надати теорії Гегеля дійсно справжнього змісту, а натомість силиться штучно зробити цю теорію сумісною із сучасним порядком інтелектуальної власності. З погляду Гегеля, так чи так не випадає пояснити, чому існує відмінність у правовій охороні об'єктів одного і того ж інституту інтелектуальної власності. Чому винаходи охороняються протягом двадцяти років, корисні моделі – протягом 10, а промислові зразки – протягом 15, якщо людина має однакове право присвоювати всі створені нею речі, ідеї тощо?

Ще одна проблема, яка спіткає позицію Г'юза, полягає в такому об'єкті промислової власності, як промислові зразки. Промисловий зразок – результат творчої діяльності людини у галузі художнього конструювання (стаття 1 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки»).

Прикметно, що на відміну від інших об'єктів промислової власності, первинний суб'єкт тут називається автором. Тим не менш автор промислового зразку наділений за законодавством України набагато вужчим пакетом прав, за авторів, яким належать об'єкти авторського права. З-поміж немайнових прав авторам промислових зразків належить право авторства, з-поміж майнових – права, що випливають з патенту, головно йдеться про виключне право використовувати промисловий зразок за своїм розсудом, якщо таке використання не порушує прав інших власників патентів (стаття 20 Закону). Строки правової охорони промислових зразків істотно відрізняються від строків охорони об'єктів авторського права – 10 років від дати подання заявки до Установи (Державної служби інтелектуальної власності).

З погляду філософії права Г. Гегеля, гадаємо, важко пояснити, чому два результати творчої роботи охороняються істотно по-різному. Додамо сюди також ще таке спостереження: на об'єкти авторського права поширюється автономна правова охорона, тоді як для винаходів та корисних моделей встановлена процедура патентування.

З позиції Гегеля, як бачимо, досить складно вивести будь-які підстави для настільки диференційованої системи правової охорони. Як нам видається, пояснення нинішнього стану справ досить просте й очевидне – так склалася кон'юнктура ринку. Однак це не може бути задовільним поясненням для Гегеля з погляду його теорії особистості.

Пояснення Г'юзу, коли він обґрунтовує, наче би з погляду Гегеля, що між об'єктами авторського права й об'єктами промислової власності повинна існувати відмінність у правовій охороні, зводиться до таких керівних положень:

– об'єкти авторського становлять наче би природну посудину для «особистості»;

– об'єкти патентного права, натомість, не становлять «маніфестацій індивідуальної особистості» [13, р. 287].

Ця позиція, на наше міркування, хибує принаймні у двох відношеннях. Перше – воно має не екзегетичний характер щодо ідей Г. Гегеля, а радше становить спробу пристосувати ідеї філософа для обґрунтування реалій, настання яких сам філософ, до речі, навряд чи передбачав. Друге – *чи говоримо ми про об'єкти авторського права, чи про об'єкти промислової власності, їх присвоєння особою ґрунтується на тому, що в такий спосіб вона робить присутність своєї волі у світі конкретною.*

Європейська система права власності винайшла термін «copyright» саме з метою підкреслити, що правовий інститут інтелектуальної власності створений для захисту прав авторів. Це ж можна сказати стосовно його німецького та українського еквівалентів – *Autorrecht* та *авторське право* відповідно.

Перші роботи з осмислення інтелектуальної власності в класичній німецькій філософській традиції засвідчують, що авторське право розглядалося саме як єдиний елемент у праві інтелектуальної власності. Так, наприклад, для Канта авторське право становило природно-правовий феномен, оснований на потребі захищати авторів. Гегель же поставив питання більш широко: його особистість може освоювати будь-які екстерналізовані, зовнішні стосовно неї об'єкти.

Водночас Гегель також розумів, що об'єкти інтелектуальної власності можуть охоронятися неоднаково. Філософ вважав, що суспільство повинне вибудувати свою систему традицій і звичаїв охорони різних об'єктів інтелектуальної власності. Це питання слід розібрати детальніше.

Хід думок цього німецького філософа полягає у тому, що розвиток культури, економіки становить важливу складову для розвитку індивідуальної й колективної свободи. Необмежена влада особи над об'єктом інтелектуальної власності становить певну загрозу для розвитку суспільства. Індивідуальна свобода не повинна заперечувати свободу суспільства й інших людей. Саме тому ідея балансу інтересів органічно вписується в систему поглядів Гегеля на ідею права як на ідею свободи.

Далі ми продемонструємо досі ніким, принаймні з вітчизняних філософів права, непомічений нюанс у філософії Гегеля, який полягає у тому, що інтелектуальна власність не лише сприяє посиленню свободи людини у світі, але й може зашкодити індивідуальній свободі. Тут не завадить нагадати, що провідною політичною засадою для Гегеля була рівна політична участь людей у функціонуванні державної влади.

Ми вже зупинялися на критиці Гегелем традиційного для класиків лібералізму підходу до тлумачення держави. Батьки-засновники лібералізму Т. Гоббс та Дж. Локк вбачали у державі загалом суто негативне явище. Максимум свободи людини для них – це свобода до вступу особи в суспільні відносини з іншими. Вступ у суспільні відносини ними розглядався як вимушена необхідність. Для Гоббса, наприклад, держава виникає з історичною необхідністю для того, аби запобігти війні всіх проти всіх. Для Локка – аби врегулювати конфліктні інтереси людей, пов'язані з обмеженою кількістю ресурсів. Гегель вбачав в державі прояв розвитку свободи людини. Ми зупинялись на цьому питанні вище, а тому не будемо повторювати його міркування. Зауважимо лише, що держава становить для Гегеля вищий прояв свободи людини й філософ не міг передбачити сучасні глобалізаційні процеси й інтерналізацію інтелектуальної власності. Саме остання, породжена зокрема й функціонуванням права інтелектуальної власності в сучасному суспільстві, становить істотну загрозу для ідеї держави, суспільства й індивідуальної свободи за Гегелем.

Передусім слід сказати, що держава у філософії цього німецького філософа має цивільну, етичну й політичну складову.

Цивільна складова держави пов'язана з дією громадянського суспільства. В межах громадянського суспільства відбувається задоволення потреб існування і розвитку людини. Економіка є однією зі сфер громадянського суспільства. Одним з провідних інститутів громадянського суспільства й економіки є право власності й право інтелектуальної власності.

Держава тому й повинна охороняти ці інститути та водночас забезпечувати, щоб функціонування суспільства відбувалось згідно з етичними принципами.

Це надзвичайно важливий момент, без якого неможливо зрозуміти усю систему поглядів Гегеля на інтелектуальну власність – цивільна складова держави, представлена громадянським суспільством, в жодному випадку не повинна поглинути етичну й політичну його складові.

Втім, цей німецький філософ добре розумів таку небезпеку: «Певна річ, – писав він – загалом наче би не потребує доведення положення, сформульоване прагматично налаштованими філософами, що коли в межах будь-якої нації починають домінувати приватні інтереси, а брудні грошові переваги стають переважним інгредієнтом у разі обрання уряду держави, тоді така ситуація виступає передвісником втрати своєї політичної свободи, поваленням її конституційного ладу й навіть держави» [11, р. 297].

За Гегелем інтереси власності визнавалися легітимним інтересом, який повинна охороняти держава. Втім, цей інтерес не повинен виходити за межі своєї цивільної реальності й претендувати на політичну. Хоч Гегель не був першим політичним критиком корупції, але передбачав можливість її настання й застерігав від цього.

Посилення громадянського суспільства і його претензія на панування може спричинити настання тяжких наслідків як для політичного, так і для етичного життя держави. Коли за Гегелем політична складова держави існує задля захисту прав членів громадянського суспільства, то етична складова опосередковує його цілісність. В умовах, коли громадянське суспільство починає лобювати свої інтереси через створення привілейованих видів чи режимів власності, нав'язуючи іншим власну ідеологію, суспільна мораль в державі підміняється груповою мораллю.

Останнє положення видається особливо цікавим, якщо порівняти гегельянство із марксизмом: те, що для Гегеля є неприродним і нерозумним станом, для Маркса виявляється звичайною соціальною закономірністю: в капіталістичному суспільстві завжди діє групова мораль.

Однак повернімося до зв'язку інтелектуальної власності і держави у філософії Г. Гегеля. Отже, речі, якими можна задовольняти ті чи інші потреби людини, стають об'єктами волі й освоюються особою, набуваючи форми поширення її свободи у зовнішньому світі. В громадянському суспільстві ця форма поширення свободи людини посилюється і розкривається у взаємному визнанні власниками їхньої власності (читай – свободи). Держава закріплює права на об'єкти інтелектуальної власності як інститути права, у такий спосіб виводячи орієнтовану на об'єкти волю із доправового буття у правове.

Однак що робити, коли інститут інтелектуальної власності поступово починає діяти в інтересах не усього суспільства, а окремих його груп? З погляду Гегеля це знищує основу єдності суспільства – суспільну мораль [128, с. 213]. Як же такому розвитку подій може протистояти устрій республіки? За Гегелем, гадаємо, відповідь на означене питання може бути суто негативна – у республіки нема механізмів захисту моралі. Це означає, що республіка не здатна утвердити ідеали добра і справедливості, не здатна гарантувати кожному громадянину рівну участь у політичному житті, позаяк у республіці мораль завжди має груповий характер, а не всезагальний. Відтак Г. Гегель схилився до того, що ідеальною формою правління є конституційна монархія, де останнє слово залишалося б за монархом.

Однак сучасні тенденції розвитку права інтелектуальної власності наводять на думку, що концепція Г. Гегеля зустрічає серйозні заперечення суто емпіричного гатунку. Дія інституту інтелектуальної власності, поряд із іншими інститутами цивільного права, сприяла накопиченню капіталу в руках підприємців, і з часом цей капітал почав долати національні межі.

Інтернаціоналізація капіталу почала поступово витіснити доктрину націоналізму й була однією з головних причин початку глобалізації та досі залишається її провідною рушійною силою. Це погано узгоджується з притаманною Г. Гегелю доктриною націоналізму у двох відношеннях:

– оскільки право інтелектуальної власності й інтелектуальна власність інтегруються в глобальний економічний порядок, вони більше не слугують задля розширення свободи, натомість обмежують її;

– глобалізація, яку Гегель не міг передбачити, але, судячи з його робіт і поглядів, мав би заочно засудити, становить загрозу і для свободи індивіда, і для суспільства, і, зрештою, для ідеї свободи, втіленої в інституті права інтелектуальної власності. Одним з наслідків дії інституту права інтелектуальної власності в сучасному світі є інтернаціоналізація капіталу. Остання тенденція розмиває межі національного правопорядку. Як ми могли пересвідчитись, інтелектуальна власність поступово починає все більше зазнавати дії міжнародного права. Створення міжнародно-правового регулювання інтелектуальної власності є загрозою для свободи в гегелівському розумінні, позаяк суспільство більше не має власних правових й етичних норм, які все більше витісняються міжнародно-правовими стандартами й породженими ними етичними нормами.

Інтелектуальна власність та діалектичний матеріалізм. Діалектичний матеріалізм стяжав собі погану славу з кількох причин. Перша з них полягає у тому, що тут ми маємо справу із різновидом діалектики, гнучкої форми мислення, висновки якої часто-густо не піддаються, за словами К. Поппера, ані верифікації, ані фальсифікації. Як писав Ю. Габермас: «Маркс хотів подолати філософію, зняти її для того, щоб вона стала дійсною, – він був настільки переконаний в істинності змісту гегелівської філософії, що очевидні, але заперечувані Гегелем розбіжності між поняттям і дійсністю відчувалися ним як нетерпимі» [177, с. 21]. Друга причина полягає у тому, що матеріалістична діалектика, поставивши матерію перед духом у їх співвідношенні, втратила блиск обґрунтування філософії Г. Гегелем. Третя причина полягає у тому, що діалектичний матеріалізм – покликаний первинно наче би звільняти людей від ланцюгів капіталістичних ідеологій й оман – сам став ідеологією поневолення й омани в руках комуністичних режимів ХХ й ХХІ століть.

Якщо в Радянському Союзі жодна наукова публікація не могла з'явитись без цитувань К. Маркса, Ф. Енгельса й їхніх радянських adeptів, то сьогодні в літературі ситуація діаметральна – діалектичний матеріалізм неофіційно підданий анафемі, а посилання на роботи його класиків можна знайти хіба у вчених старшого покоління.

З урахуванням усього означеного вище в читача може виникнути закономірне запитання: яка цінність діалектичного матеріалізму для філософського аналізу права інтелектуальної власності?

Дійсно, К. Маркс та Ф. Енгельс відомі передусім як критики права власності. Себто їхні роботи представляють мало цікавого для того, хто намагається обґрунтувати майнові інститути сучасного суспільства (капіталістичного з погляду цієї ідеології). Водночас ніхто в історії філософії не проводив більш масштабної й послідовної деконструкції теорії власності.

Прикметною особливістю діалектичного матеріалізму, яка привернула, мабуть, до нього прихильників і послідовників, полягає у тому, що цей концептуальний підхід дає можливість отримати холістичне бачення суспільства й широкого кола процесів, що у ньому відбуваються. Водночас перехід і трансформація одних явищ в інші, пояснення їхніх зв'язків і опосередкувань відбувається за єдиним діалектичним принципом. Якщо, наприклад, прихильники логічного позитивізму, поширеному в ХХ ст., виходили з того, що «Будь-який факт може мати місце або не мати місця, а все інше залишиться тим же» [64, с. 33], то для прихильників матеріалістичної діалектики такий підхід є цілком неприйнятним, позаяк їх завжди цікавить вираження загального в одиничному [90, с. 55].

Матеріалістична діалектика також має безумовну перевагу, що полягає у її здатності пояснювати суперечності і вирішувати дилеми. Там, де використання формально-логічного апарату не було результативним, використання діалектичного дало плоди. У цій роботі, як ми зазначали вище, теж має місце дилема, яка є провідною для усієї філософії інтелектуальної власності – чиї інтереси повинні мати пріоритетну охорону – виробників

інтелектуального продукту, власників чи суспільства загалом? Гадаємо, матеріалістична діалектика має значний потенціал для вирішення цієї проблеми.

Щоправда, бурхливий розвиток інтелектуальної власності припав після смерті К. Маркса (1818–1883 рр.): Паризька конвенція про охорону промислової власності була підписана 20 березня 1883 року [Паризька конвенція], Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів – 9 вересня 1886 року [50]. Тому Маркс не встиг експліцитно зупинитись на праві інтелектуальної власності і її ролі в капіталістичному суспільстві.

Втім, класики діалектичного матеріалізму лишили інструменти аналізу й певні проєкції у вигляді критики права власності, які ми зможемо використати для діалектико-матеріалістичного осмислення права інтелектуальної власності.

Хоч це може здатися дивним, однак при всій надзвичайній поширеності діалектичного матеріалізму на теренах Радянського Союзу, у науковій літературі не було жодної спроби адаптувати вчення Маркса до права інтелектуальної власності (принаймні таких робіт ми не зустрічали ані в українських, ані в російських бібліотечних ресурсах). Цю прогалину відтак ми будемо долати нижче.

Власність як суспільне відношення. Знаходячись у родоплемінному стані суспільство перебуває на тій стадії виробництва й розвитку виробничих відносин, коли засоби виробництва зосереджені в колективі. Відтак цей колектив є і суб'єктом виробництва, і головним його організатором. З часом відбувається технічний прогрес і винахідництво нових засобів оброблення землі (наприклад, копаниці), знарядь для полювання (лук і стріли) дозволяють організувати виробництво на рівні не роду, а окремої сім'ї. Крім цього, паралельно відбувається розростання родів через екзогамні шлюби (шлюби з представниками інших родів), що продиктовано, мабуть, суто біологічними чинниками й інтересами дітонародження.

Поступово основним елементом в системі господарства стають сім'ї, а технічний прогрес дозволяє отримати т. зв. надлишковий продукт – продукт, який не потрібен сім'ї для забезпечення власного існування. Тому надлишкові продукти доводиться обмінювати на інші товари чи послуги. Для зручності цього обміну необхідно мати універсальний еквівалент, яким стають гроші.

Поступово засоби виробництва починають концентруватися в руках окремих соціальних груп чи класів, які організують виробництво (власники капіталу, капіталісти, буржуа або просто підприємці). Працівники, які працюють на власників виробництв (пролетарії) створюють своїми зусиллями продукт, що окупає їхню власну роботу (собівартість продукту), а власники виробництв додають до цього продукту свою маржу – додаткову вартість. Вся історія людства розглядається Марксом як боротьба за надлишкову вартість. Саме надлишкова вартість є причиною класових протистоянь, війн і революцій. «Коли з сучасними продуктивними силами – писав Енгельс – стануть обходитись відповідно до їх пізнаної, нарешті, природи, суспільна анархія у виробництві заміниться суспільно-планомірним регулюванням виробництва відповідно до потреб як суспільства загалом, так і кожного його члена зокрема. Тоді капіталістичний спосіб привласнення, за якого продукт поневолює спершу виробника, а потім і набувача, буде замінений новим способом привласнення продуктів, заснованим на природі сучасних засобів виробництва: з одного боку, прямим громадським присвоєнням продуктів як засобів для підтримки і розширення виробництва, а з іншого – прямим індивідуальним присвоєнням їх як засобів до життя і насолоди» [186, с. 85].

У філософії діалектичного матеріалізму поняття власність вживається в смислі приналежності майна і як способу його присвоєння, що змінюється із плином часу. Як писали Марс та Енгельс в «Німецькій ідеології», «... справа дійшла тепер до того, що індивіди повинні привласнити собі існуючу сукупність продуктивних сил не тільки для того, щоб домогтися

самодіяльності, але вже взагалі для того, щоб забезпечити своє існування. Це привласнення зумовлене перш за все тим об'єктом, який повинен бути присвоєний, продуктивними силами, які розвинулись в певну сукупність і існують тільки в межах універсального спілкування» [114, с. 337; 115, с. 78; 117].

Тому присвоєння має мати універсальний характер, що відповідав би продуктивним силам і спілкуванню: «Саме привласнення цих сил є нічим іншим, як розвитком індивідуальних здібностей, відповідних матеріальних знарядь виробництва. Вже тільки через це привласнення певної сукупності знарядь виробництва рівносильне розвитку певної сукупності здібностей в індивідів» [114, с. 338].

Як ми вказували вище, історично необхідність в обміні була зумовлена наявністю надлишкового продукту і породженням у зв'язку з цим поділом праці, позаяк люди більше не були вимушені вести натуральне господарство і могли спрямовувати свій капітал – матеріальний і виробничий – на створення лише одного єдиного продукту, з тим, щоб потім провести його обмін. Поступово продукти почали набувати форму товару, оскільки їхньою головною метою було не споживання, а продаж.

Маркс та Енгельс дійшли цікавих думок з приводу впливу поділу праці на власність: «Різні ступені в розвитку поділу праці є одночасно і різними формами власності, позаяк кожна ступінь поділу праці визначає також і відносини індивідів між собою відповідно до їх відношення до матеріалу, знарядь і продуктів праці» [117,]. *Отже, в діалектичному матеріалізмі розподіл праці розуміється як сама приватна власність.* Цей парадоксальний для метафізики висновок є цілком закономірним для діалектичного матеріалізму. Річ у тому, що робити щось власним, приватним, означає відчужити певний об'єкт від інших людей, зробити цей об'єкт чужим для них. Те саме відбувається і з поділом праці – певні види виробництва товару стають своїми для однієї людини й чужими для всіх інших.

Характерною властивістю для економіки ринку є те, що вона дозволяє присвоювати продукти у надлишку, що є шкідливим для суспільства. Соціалістичний же спосіб виробництва, оснований на суспільній власності, не заперечує «привласнення продуктів праці, що слугують безпосередньо для відтворення життя, привласнення, що не залишає надлишку, який міг би створювати владу над чужою працею» [115, с. 40].

Отже, під власністю в діалектичному матеріалізмі слід розуміти зумовлений поділом праці, товарним виробництвом і обміном товарів та послуг спосіб привласнення приватними особами матеріальних і нематеріальних об'єктів як джерел існування, а також привласнення продуктів суспільного виробництва з надлишком, яке дає можливість експлуатувати чужу працю.

Позаяк у філософії діалектичного матеріалізму власність на засоби виробництва визначає історичну формацію – усю сукупність суспільних відносин певної епохи, *право, позбавлене автономного змісту.*

Просвітителі тривалий час намагалися розкрити природу людини, щоб із неї вивести природні права чи права людини. Вольтер і Дідро, Локк і Робесп'єр були єдині в тому, що право має власний автономний зміст, простіше кажучи, у праві знаходиться межа, яку не має права переходити жодна держава (аргумент про створення держави в результаті суспільного договору якраз і мав своєю метою довести, що держава знаходиться на службі в народу, а не навпаки). Марксистська теорія заперечує, що в права може бути яка-небудь цінність, окрім суто інструментальної – право дає все, що від нього вимагає економіка, а економіка складає систему відносин, що опосередковують рух капіталу.

«У суспільному виробництві свого життя – писав Маркс – люди вступають у певні, необхідні, від їхньої волі не залежні відносини – виробничі відносини, які відповідають певному шаблю розвитку їхніх матеріальних продуктивних сил. Сукупність цих виробничих відносин становить економічну структуру суспільства, реальний базис, на якому

розгортається юридична і політична надбудови і якому відповідають певні форми суспільної свідомості [51, с. 67; 117, с. 6; 124, с. 56].

За Марксом, спосіб виробництва матеріального життя зумовлює соціальний, політичний і духовний процеси життя взагалі: «Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість» [117, с. 7].

Для Маркса логіка розвитку суспільних відносин визначає і зумовлює логіку історії: «На певному ступені свого розвитку матеріальні продуктивні сили суспільства приходять у суперечність з існуючими виробничими відносинами, або – що є тільки юридичним виразом останніх – з відносинами власності, всередині яких вони досі розвивалися. З форм розвитку продуктивних сил ці відносини перетворюються в їхні кайдани. Тоді настає епоха соціальної революції» [117, с. 8].

Як відзначає П. Дреґос, «Матеріалістичне розуміння історії несе в собі наче алгоритм, який можна застосувати для аналізу надбудовних феноменів» [8, с. 98]. З цим слід цілком погодитись. Діалектичний матеріалізм дозволяє побачити рушійні сили, що стоять за різними явищами у «надбудові» суспільства.

Діалектичний метод натякає на свою присутність у всій радянській науковій літературі. Матеріальне розуміння злочину, суспільні відносини як предмет правового регулювання, істинність акту застосування права й істинність правових норм [44, с. 38, 45; 127, с. 153] – цих та багатьох інших понять нині би не існувало у вітчизняній науці, адже вони є похідними від філософії діалектичного матеріалізму. За іронією долі, мабуть єдиною темою, де цей підхід досі не застосовувався, є інтелектуальна власність.

Маркс вчить бачити за кожним надбудовним феноменом рушійні сили, бенефіціарів тих чи інших правових явищ, як-от інтелектуальна власність. П. Дреґос дещо спрощено, але загальною правильно відзначає, що коли «... цей метод [діалектичний матеріалізм] застосовують до права, право виявляє себе як форма (засіб) домінування, за допомогою якого панівний клас, тобто ті, в

чийх руках знаходяться засоби виробництва, що використовується для задоволення своїх інтересів і задля посилення міцності втримання влади» [8, р. 98].

Зауваження до марксистського аналізу впливають зі змальованої вище системи понять. Коли ми просто застосуємо їх до аналізу інтелектуальної власності, то підхід і висновки дослідження можна буде звинуватити в догматизмі. Одне із зауважень полягає у тому, що держава, представляючи інтереси головно власників капіталу, не обов'язково повинна приймати закони в інтересах цього капіталу. Врешті, сучасні держави, як правило, прагнуть не надавати власникам капіталу явно несумірних преференцій порівняно із працівниками.

Гадаємо звинувачень такого гатунку можна уникнути єдиним способом – *марксистська філософія може бути використана для побудови гіпотез, але не для інтерпретації результатів дослідження*. Це суттєве уточнення, позаяк у більшості випадків у науці радянських часів система поглядів Маркса використовувалась для того, аби отримати заздалегідь відомі результати.

До того ж, концепції Маркса притаманний надмірний, як нам видається, детермінізм і небажання рахуватися із роллю випадковостей в історії. Дійсно, його філософія й інтерпретація історичних подій майже позбавлені *особистостей*. Логіка капіталу визнається самодостатньою причиною для розвитку історії. «Економічний рух з необхідністю врешті прокладає собі шлях крізь незліченну кількість випадковостей, тобто речей і подій, внутрішній зв'язок яких настільки віддалений чи настільки важко доводиться, що ми можемо знехтувати ними, наче їх не існує» [116, с. 89].

Цікавою є позиція П. Дрегоса, який, з одного боку, відкидає історичний матеріалізм з його жорстким економічним детермінізмом як концептуальний підхід, а з іншого боку – вбачає в його використанні істотну пізнавальну цінність: «Якщо сприймати історичний матеріалізм як помилковий й недоречний (*inadequate*), це не тягне з необхідністю помилковості

припущення, що класова зумовленість права все ж може мати місце в деяких випадках. Завжди залишається можливість того, що деякі сфери права зумовлені класовими маневрами. Так чи інакше, теоретичний каркас вчення Маркса є одним з можливих напрямів для висування гіпотез про складні явища» [8, р. 99].

Тепер вдамося до пояснень певних тенденцій розвитку права інтелектуальної власності з позицій діалектичного матеріалізму. Передусім впадає в око, що з кінця ХІХ століття відбулася трансформація саме в надбудовній трансформації інтелектуальної власності. Цей процес, звісно, почався з базису, чому ми передусім повинні завдячувати винахідництву Г. Марконі, О. Попова, Т. Едісона та братів Люм'є. Технічний прогрес дозволив записувати результати виконавської діяльності, транслювати їх за посередництва ефіру невизначеній кількості людей, знімати й демонструвати кінематографічні стрічки. Інститути інтелектуальної власності почали потребувати міжнародної охорони і захисту. Так звучить ця історія з погляду звичайного історичного нарративу. Однак з погляду діалектичного матеріалізму ми можемо інтерпретувати ці процеси як намагання окремих держав і класів, які є головними бенефіціарами інтелектуальної власності, нав'язати свою політику протекції капіталу іншим, менш розвинутим, державам. Це, до речі, підтверджується сучасними спостереженнями – деякі країни спромоглися протягом останніх ста років розвинути сектор економіки, пов'язаний з виробництвом і збутом об'єктів інтелектуальної власності, а також створених за посередництва останніх продуктів права власності, до того рівня, що дозволяє більше не залежати головно від збуту природних ресурсів, що було основним джерелом для економіки протягом багатьох століть [100, с. 28].

Інша тенденція добре відома і її вже встигли помітити й обміркувати в західній науковій літературі [8, р. 99, 100]. Йдеться про те, що право інтелектуальної власності в сучасному світі має помітний та досить рельєфний ухил у бік посилення прав набувачів і власників майнових прав на

об'єкти інтелектуальної власності. Ми трохи торкалися цього питання раніше – для багатьох держав до цього часу невідоме поняття немайнових прав творців об'єктів інтелектуальної власності. Ці права існують головно для захисту прав творців різних об'єктів, які не є бенефіціарами «додаткової вартості» продукції. У певному сенсі, тут досить легко додати фактор капіталу – його власники не зацікавлені в тому, аби рух капіталу обмежувався будь-якими чинниками. Тут ми можемо за допомогою діалектико-матеріалістичної методології сформулювати важливу тезу: *власники капіталу зацікавлені в перетворенні продуктів інтелектуальної власності в об'єкти права власності, оскільки це дає практично необмежену владу над об'єктом інтелектуальної власності.*

Подивімося на це в ширшому суспільно-історичному контексті. Прийняття статуту Королеви Анни чи більш рання пам'ятка інтелектуальної власності – патенти середньовічної Венеції – були створені саме задля захисту прав авторів і винахідників. Зазвичай вважається, що правова охорона інтелектуальної власності сприяє передусім інтересам первинних суб'єктів – дає їм можливість отримувати кошти на власне існування через зайняття улюбленою творчою діяльністю. Діалектичний матеріалізм допомагає подивитись на цю ситуацію під іншим кутом зору. Якщо людина працює на підприємство, створюючи інтелектуальний продукт, більше часу, аніж потрібно для створення власної вартості продукту, то решта часу, яким напружується додаткова вартість продукції, цей працівник експлуатується [8, р. 99, 100].

Це відома закономірність. *Наймана праця, зокрема й працівників, які створюють продукти інтелектуальної власності, існує в умовах ринкової економіки задля того, аби створювати саме надлишкову вартість.*

Гадаємо це положення не потребує додаткових пояснень. Всі ці міркування досить добре вкладаються у загальну логіку діалектичного матеріалізму. Однак коли питання стосовно експлуатації найманої праці вже

було добре вивчене в марксистській ідеології, то інше питання, стосовно т. зв. самозайнятих працівників потребує пояснення.

Марксизм навчив сприймати найману працю як різновид експлуатації, тобто паразитивного впливу капіталу, породженого правом власності й поділом праці (схарактеризованим вище як двох різних форм відчуження). Однак більш цікавим для нас є те, *що сама тенденція до посилення сили майнових прав, на противагу послабленню чи повному нівелюванню немайнових прав, є теж свідченням експлуатації, яка вийшла за межі виробничих відносин.*

Якщо правда, що поступово капітал почав послаблювати захист прав первинних суб'єктів інтелектуальної власності й посилювати інтереси похідних власників, то це узгоджується з логікою укрупнення капіталу. Остання підказує нам, що за цим явищем повинні стояти інтереси капіталу в широкому сенсі, без урахування того, як саме створюється продукт інтелектуальної власності.

Як пише П. Дрегос, «У Капіталі Маркс допустив, що право, передусім договірне право і право власності відіграють провідну роль у роботі капіталістичної економіки. Так, для прикладу, коли Маркс пояснює умови, в яких праця може постати як товар, він міркує, що робоча сила теж повинна бути в обігу як товар на вільному ринку» [8, р. 100].

Це опосередковане підтвердження для означеної вище тези: власники капіталу зацікавлені у захисті своїх інвестицій у всіх формах, навіть тоді, коли капітал реалізується не у виробничих відносинах. З цього погляду, уся система інтелектуальної власності – за виключенням засобів індивідуалізації цивільного обігу і продукції, що ними виробляється – виявляється як система, що створена не задля сприяння творчості у всіх її формах, а для того, щоб похідні власники могли отримувати з неї прибуток.

Ми виключили засоби індивідуалізації, оскільки у разі притаманних їм спільних рисах з іншими об'єктами інтелектуальної власності, вони не обов'язково повинні бути результатами творчої праці. Творчість у випадку із

засобами індивідуалізації становить, так би мовити, супутній фактор, адже, наприклад, інститут торгівельних марок існує не для захисту творчості у всіх її формах. Більше того, коли розглянути такий об'єкт інтелектуальної власності як географічні зазначення, то не випадає думати, що творчість взагалі є конститутивною ознакою для захисту принаймні цих об'єктів інтелектуальної власності.

Тепер ми перейдемо до іншої важливої складової дії права інтелектуальної власності в сучасному світі. Право інтелектуальної власності, переломлене крізь свідомість окремої особи, є не лише системою загальнообов'язкових правил, що визначають порядок використання і охорони творів, патентів і т. ін., а й певну ідеологію.

На відміну від західних формальних і передусім позитивістських доктрин, в марксизмі право розглядається саме як соціальне явище. У дослідженнях вчених-позитивістів й, зокрема, Г. Кельзена (чиє вчення хоча й не можна безумовно віднести до позитивізму, однак все-таки з певних причин перетинається з традицією позитивізму), погляд на право піддається обмеженій ідеалістичній редукції. Право розглядається як система норм, нематеріальних за визначенням правил. Юридичний аналіз чітко відмежовується від аналізу соціологічного. Соціологічні аргументи вважаються неприйнятними у правовому вимірі. Найбільш рельєфно ця тенденція простежується у філософії Г. Кельзена, що отримала назву «чисте вчення про право» (співзвучно з назвою *magnum opus* австрійського філософа права). Тут право постає як формально-узгоджена ідеалістична система, що розвивається від «основної норми» до нижчих в ієрархії норм за посередництва нормативного методу (логічного слідування, операції логічного обмежування).

Як в чистому вченні про право, так і в позитивізмі юридична наука лишається з вкрай обмеженим методологічним інструментарієм. Головно право тут полягає в опануванні логіки побудови права, з одного боку, та в юридичній герменевтиці (вченні про тлумачення), з іншого. Тому позитивізм

ніколи не був спроможний побачити всі складні форми опосередкування права інтелектуальної власності у множині суспільних відносин. Цей недолік виправляє діалектичний матеріалізм.

Ідеологія інтелектуальної власності становить сукупність уявлень про призначення інтелектуальної власності і його цінність у регулюванні суспільних відносин, пов'язаних з використанням творів, винаходів, засобів індивідуалізації та інших нематеріальних об'єктів.

Ці уявлення теж підпорядковуються концепції економічного детермінізму, становлять так би мовити, «випаровування» економічних відносин, на яких оснований ринок.

Частково ми вже торкнулися ідеологічного питання трохи вище, коли аналізували класову сутність інтелектуальної власності. Тепер ми відповімо на два питання. Перше – чому ідеологічна складова необхідна для самої можливості існування права інтелектуальної власності? Друге – чому люди, які не є бенефіціарами посиленних режимів охорони інтелектуальної власності, тим не менш схильні підтримувати такі режими, а подекуди навіть виступати за їх посилення?

Щодо першого питання, то слід передусім схарактеризувати таке явище марксистської філософії, як товарний фетишизм. За Марксом товарний фетишизм є формою ідеології, уявленням, що обмін товарів через вільний ринок жодним чином не впливає на їхню картину світу. Однак товарообіг якраз і визначає, які речі ми вважаємо більш чи менш корисними, потрібними тощо.

Фетишизм, схарактеризований сучасним філософом Ж. Дерріда як один з «привидів» Маркса, полягає, коротко кажучи, в наділенні товару «душею». Наприклад, коли ми маємо певний стіл із дерева поза умовами відкритого ринку, це просто стіл. Цей стіл може бути використаний нами для задоволення наших потреб: за таким столом може бути зручно писати, читати, їсти тощо. Однак тільки-но цей стіл потрапить у середовище вільного ринку, його властивості змінюються. Стіл перестає існувати в модусі

задоволення потреб, оскільки тепер він включений у систему економічних відносин. Цей стіл набуває рис товару, оскільки його можна продати, обміняти на ринку на інший продукт тощо. Люди стають залежними від товарів.

До цього додамо ще одне міркування: на ринку товар більше не є способом задоволення потреб, товари стають чинником, що породжує потребу. Так, потреба в письмовому столі не передувала появі письмового стола. Радше навпаки, поява товару починає породжувати у людях потребу у ньому.

Це досить просто зрозуміти на такому прикладі. До поширення персональних комп'ютерів ніхто не мав потреби в них. Тепер потреба в персональному комп'ютері визнається як базова, без якої неможливо в принципі забезпечити власні потреби існування і розвитку для більшості членів розвинутих суспільств.

Люди вступають в економічні відносини через потребу в товарах. Ця потреба викликана первинно фактором *поділу праці*. Історично в умовах натурального господарства, коли люди могли задовольняти свої потреби існування і розвитку самотужки, не вдаючись до обміну надлишкового продукту на ринку, речі не правили людьми, вони були засобом. В умовах ринку товари й товаризовані об'єкти інтелектуальної власності правлять людьми, змушують їх витратити свій головний і єдиний фундаментальний за Марксом капітал – свій час.

Другим аспектом фетишизму є те, що товар починає приховувати від людини свою справжню вартість. Ми сприймаємо кожен товар відносно – його цінність визначається головню тим, які інші товари ми можемо отримати за ціною цього товару – товари порівнюються з іншими товарами. За Марксом з цього також впливає певне порочне коло: якщо ціна товару суто мінова, тоді жоден товар не має жодної цінності.

Тут можна принагідно заторкнути питання про ціну продуктів інтелектуальної власності. Чим вона зумовлена? Якщо відповіддю буде

мінова вартість (за кошти, необхідні для купівлі певного патенту на винахід можна придбати, скажімо, такий-то автомобіль), то це жодним чином не наблизить до питання, яка вартість іншого продукту, на який відбувається обмін.

У «Капіталі», аналізуючи товарний фетишизм, Маркс робить висновок, що єдиним мірилом цінності може бути час, що потрібен для виробництва предмету. Він згадує приклад Робінзона Крузо і списку його товарів, які він має на безлюдному острові. Для останнього є єдиний показник ціни – кількість часу, яка необхідна для виробництва такого предмета [133, с. 5].

Це міркування Маркса є водночас і зрозумілим, і спірним. Час, в певному смислі, дійсно є найдорожчим, що є в кожній людині. Однак що сказати стосовно людей, які витрачають роки свого життя, наприклад, на збір марок? Для таких людей їхні колекції дорожчі за час, що вони витратили на збір колекції. У певному смислі, час теж має мінову вартість, навіть коли йдеться про неринкові умови, як-от у випадку з Робінзоном Крузо.

Друге зауваження стосується того, що час, принаймні в умовах ринкової економіки, хоч і становить, як правило, показник вартості, однак цей показник не може мати вирішального значення. Якщо програміст витратить роки для розробки комп'ютерної програми, аналог якої є безкоштовним, його товар не буде мати встановленої ним вартості, можливо, не буде мати жодної вартості, якщо тільки його продукт не має переваг над іншим.

Однак ці заперечення не є абсолютними, позаяк час, необхідний для виробництва продукції становить в економіці загальноприйнятий фактор формування кінцевої вартості продукту.

Отже, товарообмін у ринковій економіці має ще один ефект – приховувати дійсний стан справ і заплутувати встановлення пріоритету цінностей для людини. Люди починають мислити логікою товарообміну, товари програмують людей, закладаючи в них свою мінову систему цінностей.

У випадку з об'єктами інтелектуальної власності ми маємо справу з особливою формою товарного фетишизму. Так, у багатьох державах нині відбуваються бурхливі дискусії щодо режимів інтелектуальної власності. Ці режими можуть забезпечувати посилений захист прав творців інтелектуального продукту, його набувачів, можуть сприяти підвищенню або зниженню вартості інтелектуального продукту.

З погляду первинних суб'єктів права інтелектуальної власності вибір повинен здійснюватися на користь режиму, що підвищує вартість їхнього продукту, оскільки більша вартість, здавалося б, повинна підвищувати заробітки. Це пояснення досить зрозуміле й не дивно, чому велика кількість, наприклад, авторів творів схиляються до того, щоб підвищувати строки правової охорони майнових прав.

Сказане нами щойно може здатися як звичайний логічний вислід з простих засновків, втім, з погляду діалектичного матеріалізму, ситуація зовсім інша. Коли б автор дійсно міг реалізувати свою продукцію безпосередньо, він міг би виграти від посилення режиму захисту майнових прав. Однак у сучасному світі автори звертаються за публікацією своїх творів саме до видавництв, які є власниками капіталу, а їхнім безпосереднім інтересом є мінімізувати витрати й максимізувати результати своєї роботи. Великі видавництва часто-густо не зацікавлені у збільшенні витрат на маркетинг, а тому опосередковано не зацікавлені в появі нових авторів, популяризація яких вимагає знов-таки нових капіталовкладень.

З цього також випливає, що посилення режиму захисту інтелектуальної власності може, головним чином, відбитися негативно на тих авторах, які підтримують таке посилення.

Отже, ідеологія інтелектуальної власності, з погляду діалектичного матеріалізму, становить наче би туман, який необхідний ринковій економіці для того, щоб приховати від людей справжню класову сутність цього інституту. Звідси також випливає, що така засада права інтелектуальної власності, як заохочення людей до творчої праці, є не більш, ніж вигадкою

капіталізму, приманкою і обґрунтуванням для її паразитивного впливу на суспільство.

Загальна оцінка аналізу інтелектуальної власності з погляду діалектичного матеріалізму. Діалектичний матеріалізм становить потужний засіб викриття прихованих проблем права інтелектуальної власності. Головним його здобутком, на наше міркування, можна вважати те, що право інтелектуальної власності аналізується без відриву від суспільних відносин, які його породжують.

Втім, із деякими висновками марксистського вчення навряд чи можна погодитись. Передусім, необґрунтованою видається теза про суто надбудовний характер правових норм, з чого також безперечно випливає, що інститут права інтелектуальної власності оснований на вимогах ринку. Класова сутність інтелектуальної власності вступає в суперечність із таким явищем, як немайнові права. І навіть у типових капіталістичних суспільствах, як-от у Сполучених Штатах Америки, останнім часом стало відчутною європейська тенденція до посилення правового статусу первинних суб'єктів інтелектуальної власності.

Сама собою доктрина немайнових прав, поширена в Європі й закріплена в законодавстві більшості країн, спростовує абсолютистське твердження, що інтелектуальна власність є інструментом експлуатації творців власниками капіталу. Втім, в частині експансії майнових прав інтелектуальної власності й товаризації її об'єктів, діалектичний матеріалізм пропонує цілком допустимі й, часом, достовірні пояснення рушійних сил, що стоять за цими процесами.

Максимізація загального блага: етика утилітаризму та право інтелектуальної власності. Утилітаризм стяжав собі погану славу на вітчизняних теренах, будучи затаврований як етика капіталізму. З погляду Маркса, як ми щойно могли пересвідчитись, будь-яка ідеологія, яка становить фундамент капіталістичної формації, є ідеологією поневолення.

Найбільша кількість критики лунала у бік двох основоположників теорії утилітаризму – Дж. Бентама та Дж. Мілля. Щодо першого, Маркс не скупився на епітети, назвавши навіть «генієм буржуазної дурості» [114, с. 63].

Однак нині доктрина утилітаризму, здається, все більше привертає увагу не тільки західних економістів, а й філософів інтелектуальної власності. Феномен утилітаризму і його життєздатність, гадаємо, можна пояснити тією обставиною, що, на відміну від теорії праці чи теорії особистості, він не накладає на дослідника жорстких методологічних обмежень. Так, з погляду теорії праці, як ми могли пересвідчитись вище, має місце певний розрив між змістом теорії і дійсністю, принаймні в частині жорсткого обмеження прав авторів чи первинних власників винаходів, корисних моделей чи промислових зразків. З погляду гегельянства вкрай важко пояснити низку нюансів, пов'язаних, скажімо, із тим, що право інтелектуальної власності не поширюється на всі продукти духовної творчості: жодне законодавство світу ніяк не охороняє, наприклад, ідеї, концепції, який би серйозний вплив ті не справляли на сучасну систему знань чи культуру загалом.

На фоні цього утилітаризм постає як гнучка філософська доктрина, що не намагається дати відповідь на питання охорони інтелектуальної власності на фундаментальному рівні, зробити її продовженням природних прав чи ідеї права. Водночас утилітаризм як система мислення найбільше відповідає інтересам законодавця, завданням якого є передусім балансування між різними соціальними інтересами. Не буде перебільшенням сказати, що утилітаризм становить філософію пошуку оптимального балансу задля максимізації загальної вигоди у суспільстві.

Однак було би помилкою розглядати утилітаризм як доктрину, що позбавлена онтологічних підмурків. Першим вихідним міркуванням Мілля є те, що питання про вищу мету не може бути доведеним [121, с. 137]. Отже, первинні засновки не можуть бути підтвержені й мають апріорний характер.

Проблема з апіорними засновками полягає головню в тому, що їх може бути чимало. Їхній же апіорний характер виключає можливість зіставлення й наукової оцінки. Тому етична система повинна виходити з того, яка саме мета, наприклад, моральної поведінки, є бажаною.

Мілль будує свою систему виходячи з природничої аналогії: єдиним доказом того, що певний об'єкт є видимим – це те, що люди його бачать; відтак єдиним підтвердженням бажаності того чи іншого явища є те, що люди його дійсно бажують [121, с. 137, 138]. Ці міркування спонукають Мілля дивитись, яку саме мету переслідують люди в повсякденному житті й зробити певні узагальнення. Для Мілля відповіддю є щастя. Щоб ми не робили, в які би відносини не вступали, єдиною метою для людини є досягнення щастя.

У цих міркуваннях є безумовні плюси й недоліки. Плюси підкреслює сам Мілль. Він бачить у щасті кінцеву мету й індивідуальних дій, й суспільства загалом. Відтак щастя становить ідеал, який невпинно визначає всі інші людські цінності й правила поведінки [121, с. 61]. Недоліки ж полягають в такому:

– у суспільстві не існує єдиного щастя, яке було б своєрідним «спільним знаменником» для всіх його членів, що породжує питання про справедливий баланс індивідуального і загального щастя. Втім, тут справедливість знову-таки осмислюється не в трансцендентальних, а в утилітаристських термінах, наприклад, справедливо те, що приносить більше щастя для більшої кількості людей;

– уявлення про щастя як про мірило моралі одразу зміщує дискусію про зміст усіх моральних понять у площину релятивізму: які б моральні цінності ми не намагалися обміркувати – справедливість, рівність, чесність, добropорядність тощо – ми позбавлені їхнього об'єктивного трансцендентального ідеалу. Будь-які дії учасників суспільних відносин, розуміють вони це чи ні, незалежно від мотивів, що стоять за ними, за замовчуванням визнаються моральними чи не моральними лише з

урахуванням того, скільки щастя вони приносять людині й іншим членам суспільства.

Ця система уявлень у своєму світоглядному вимірі протиставляється моральним системам, які оцінюють моральність вчинку, виходячи з внутрішнього переконання, передусім етичним системам, побудованим на кантівському категоричному імперативі. Якщо для Канта моральний мотив є визначальним для того, аби оцінити дію як моральну чи не моральну, то для Бентама та Мілля ця оцінка відбувається безвідносно такого мотиву, а лише з урахуванням рівня щастя індивідуального, колективного та загального, що досягається такою поведінкою. Можливим вислідом утилітаристських міркувань може бути те, що загальне благо виправдовує будь-яку індивідуальну чи ситуативну несправедливість.

Як для Бентама, так і для Мілля в основі теорії моральності поведінки є уявлення про гедонізм. Задоволення становить не просто фактичну мету поведінки людей, більше того, воно возводиться в абсолют – задоволення стає єдиним змістом морального блага [170, с. 21]. Для того, аби, мабуть, уникнути звинувачень у гедонізмі, Мілля, наприклад, звертається до поняття «щастя»: «Під щастям розуміється задоволення й відсутність болі... Задоволення і свобода від страждань є, в кінцевому підсумку, єдиними речами, що люди бажають ...» [121, с. 45].

На вищому рівні абстрагування щастя перетворюється у поняття корисності, як загальне етичне мірило, зокрема й таке, що може бути застосоване до оцінки системи захисту права власності. Корисність становить стремління досягти найбільшого щастя для найбільшої кількості людей [121, с. 45].

У своєму описанні задоволення Бентам виходить не стільки з метафізичних методологічних засад, скільки із його описових характеристик [48, с. 56]. Задоволення, згідно думки цього філософа, можуть бути двох видів: ті, які орієнтовані всередину себе, і ті, які орієнтовані назовні. Задоволеннями, що орієнтовані всередину, Бентам називає, наприклад,

задоволення від дружби й благочестя [48, с. 56]. До задовольень, що орієнтовані назовні, Бентам відносить прихильність і симпатію [48, с. 56]. «Під зв'язками людини через симпатії я розумію кількість і властивості осіб, у сприятливості яких вона приймає таку участь, що ідея їхнього щастя може принести йому задоволення, а ідея нещастя – страждання» [49, с. 70].

Добра воля має форму досконалої ідеальної раціональності людини, а межі власного щастя в такої людини повинні відповідати межам загального блага [170, с. 22]. Це так з погляду Бентама, оскільки, на його думку, «вимоги корисності є нічим іншим, як вимогами найширшої і просвітленої (тобто добре осмисленої) прихильності» [48, с. 147]. Тобто корисність тут розуміється філософом не як звичайна сума результатів егоїстичних дій різних членів суспільства, а передбачає дії на користь всезагального блага.

Утилітаристська філософія Бентама своєрідним чином поєднує особисті гедоністичні інтереси з гедоністичними інтересами інших. Це відбувається у міркуваннях Бентама майже діалектично: особа, задовольняючи свої власні гедоністичні інтереси, не може наче би повністю абстрагуватися від гедоністичних інтересів інших. Отже, особистий інтерес перестає протиставлятися, й по суті діалектично долає суперечність із гедоністичними інтересами інших: людина може бути щасливою в суспільстві як оточенні іншими, лише тоді, коли відчуває їхню прихильність і повагу. Ця прихильність і повага, чи, точніше, потреба у них, є гедоністичною за змістом, однак добре усвідомлений гедонізм веде до загального блага.

Втім, ці міркування викликають певні застереження і критику, що можна найліпшим чином продемонструвати на прикладі правового регулювання права окремих об'єктів інтелектуальної власності. Так, винахідник, патентуючи свій винахід, переслідує, радше за все, дві мети: відшкодування витрат часу й інших побіжних витрат у зв'язку зі створенням винаходу, а також примноження власного багатства, з одного боку, та

отримання визнання й досягнення суспільно корисної дії від використання свого винаходу в суспільстві, з іншого.

Однак суспільство також бажає платити менше грошей за можливість використання цього винаходу – цим, зокрема, можна пояснити популярність підробок відомих винаходів. Так, певний прилад, який розповсюджується із порушенням патентного права, у своїй вартості не містить «часових та інших побіжних затрат» винахідника. Цим зумовлюється те, що і собівартість, і ринкова вартість винаходу стають нижчими у порівнянні з вартістю оригінального продукту.

Привертає увагу конфлікт гедоністичних інтересів суспільства й винахідника. Питання полягає в такому: чи може доктрина утилітаризму вирішити цей конфлікт? Гадаємо, тут все залежить принаймні від вирішення таких питань:

– як розраховувати загальну корисність від дії об'єктів права інтелектуальної власності?

– яка вагомість гедоністичних інтересів первинного суб'єкта інтелектуальної власності (автора, винахідника тощо) порівняно з гедоністичними інтересами суспільства?

– який баланс гедоністичних інтересів потрібно вважати оптимальним для первинного суб'єкта й суспільства загалом?

Оскільки утилітаризм пустив коріння передусім в економічні вчення, тут було започатковано декілька шкіл, що поділилися залежно від вирішення перерахованих щойно питань.

Одна з них представлена У. Лендсом та Р. Познером, відомими представниками економічного аналізу права у Сполучених Штатах Америки [16; 17]. У своєму економічному аналізі вони, як інші автори, що адаптують утилітаристську методологію, виходять з центрального для інтелектуальної власності поняття корисності. Простими словами, користь є, якщо кошти, витрачені на охорону об'єкта інтелектуальної власності є меншими за економічний ефект, досягнутий в результаті використання таких

об'єктів. У. Лендс та Р. Познер у своїх роботах розробили економічний аналіз всіх об'єктів інтелектуальної власності, та позаяк об'єкти інтелектуальної власності, як ми могли пересвідчитись вище, досить різні за природою, для них неможливий загальний економічний аналіз, хоча й принципи лишаються загалом однаковими. То ж почнімо з утилітаристського аналізу авторського права

Автори розглядають об'єкти авторського права як особливий об'єкт цивільних відносин, визначальною рисою яких є те, що їх використання іншими людьми не заважає використанню ними їхніми авторами. Відтак тут потрібен специфічний економічний аналіз [16, р. 328].

Першу особливість, яку повинен враховувати економічний аналіз об'єктів авторського права, полягає у тому, що з огляду на недискретність об'єктів авторського права, повинні існувати спеціальні механізми захисту аби забезпечити принаймні можливість відшкодування затрат на вираження (*«costs of expression»*). Ці затрати, на міркування У. Лендса та Р. Познера, охоплюють час і зусилля, які автор витратив на написання твору. Сюди ж входять затрати на перемовини із видавництвами чи студіями звукозапису. Водночас затрати на вираження не залежать від кількості вироблених чи проданих копій.

Інститут авторського права покликаний, зокрема, забезпечувати творцям можливість повернути собі ці затрати. У протилежному випадку творці були би просто витиснуті з ринку тими, хто тиражує їхню продукцію. Така продукція була би дешевша, позаяк в її ціну не входять затрати на вираження.

До того ж, відсутність інституту авторського права спричинило би те, що автори, знаючи про неможливість повернути собі затрати на вираження, радше за все перестануть займатися творчою роботою з метою економічного зиску. Отже, виключні права як особлива правова конструкція існують саме для того, аби запобігти негативним економічним результатам.

Крім цього, Лендс і Познер роблять низку інших вельми цікавих висновків, які показують нам, як працюють чи принаймні повинні працювати деякі інститути інтелектуальної власності й авторське право зокрема. Наприклад, чи повинне існувати моральне право відкликати у титульного власника право використовувати об'єкт авторського права зі спливом певного часу? [16, р. 327]. Економічний аналіз демонструє нам, чому ці та інші можливості авторів, закріплені законодавчо, починають грати, як не парадоксально, проти авторів. Можливість відкликання твору створює у видавця додатковий ризик, боротися з яким він може лише так, щоб обмежувати виплати за твори, які він приймає до публікації. З цього також випливає, що автор твору отримає менше коштів, не дивлячись наче би на очевидні преференції, що є результатом такого прихильного інтересам авторів режиму інтелектуальної власності.

Наступною складовою ціни видання об'єкта авторського права є кількість копій, а точніше – кількість коштів, витрачених на тиражування продукції. Ціна тиражування не охоплює ціни вираження, хоча врешті вони й пов'язуються між собою кінцевою ціною інтелектуального продукту. Затрати на тиражування, як правило, повинні бути вищими за затрати на вираження.

Однак із цього економічного вчення також вбачається один вкрай важливий для авторського права висновок: видавництва загалом не можуть бути зацікавлені в тому, аби допускати на ринок надто велику кількість авторів. Річ у тому, що ціна на кожен примірник твору повинна визначатися не лише через затрати на вираження й тиражування, але й з урахуванням вартості найближчого замінника. Чим більша пропозиція таких замінників на ринку, тим більше вірогідності того, що середня ціна на одиницю примірника твору повинна впасти. Отже, збільшуючи пропозицію на ринку за умови незмінного попиту видавництва (студії звукозапису тощо) зменшують свої доходи. У наступному розділі ми приділимо певну увагу тому, як саме ці економічні закономірності в комбінації з сучасною системою охорони права

інтелектуальної власності й передусім авторського права чинять негативний вплив на розвиток творчості в Україні та світі.

Лендс та Познер розкривають економічні відносини, які стоять за сучасним правовим регулюванням у галузі інтелектуальної власності й переконливо демонструють, які, саме вимоги ринку зумовлюють, власне, такі, а не інші особливості змісту правовідносин у галузі інтелектуальної власності, строків охорони відповідних об'єктів тощо.

Економічний аналіз застосовний до всіх чи майже всіх інститутів цивільного права й права інтелектуальної власності зокрема. Не є винятком також інститут торгівельних марок [17, р. 267]. Корисність останнього, на міркування Лендса і Познера, полягає в:

– зменшенні пошукових витрат споживачів (наприклад, нам достатньо знати, що, скажімо, торгівельна марка «Геркулес» не містить ГМО, відповідно не потрібно витратити час на читання описання продукту; не потрібно спеціально дізнаватись про характеристики апаратної частини й програмного забезпечення персонального комп'ютера, бо достатньо знати торгівельну марку, під яким він випускається («Apple», «Microsoft», «Samsung» тощо);

– створенні конкурентного середовища й ініціативі підвищувати стандарти якості для товарів і послуг.

– покращенні якості нашої мови. У зв'язку з наявністю торгівельних марок, виникають нові слова і вираження, що збагачують нашу мову, поліпшують спілкування й роблять його більш приємним [17, р. 275–277].

Однак водночас треба також враховувати, що торгівельні марки можуть часто-густо бути й економічно шкідливими. Так відбувається, наприклад, коли на новий ринок приходять виробник, який негайно закріплює за собою найпривабливішу назву. Оскільки, як вважають Лендс і Познер, торгівельні марки існують для посилення економічних зисків суспільства, а не навпаки, законодавство про торгівельні марки слід адаптувати і змінювати так, щоб стимулювати прибутки й зменшувати

видатки. Ми повернемося до аналізу проблематичних нюансів цього твердження трохи пізніше, а саме після того, як прояснимо керівний принцип утилітаристського аналізу – принцип вигоди (зиску, примноження багатства тощо).

В деяких випадках економічний аналіз може здатися досить простим: виробник намагається мінімізувати видатки на виробництво товару й встановити якомога вищу ціну за його відчуження. Чим більша маржа продажу, тим більший економічний зиск. Однак у випадку зі складними економічними явищами, як-от із правом інтелектуальної власності, ми зустрічаємося з істотними проблемами визначення вигоди. Скажімо, що буде становити більший загальний економічний прибуток: встановлення тривалості майнових прав для винаходів у 10 років, чи у 20? Чи повинні торгівельні марки охоронятися протягом певного строку, чи радше безстроково? Чи є обґрунтованою монополія використання географічного зазначення? Усі ці питання не можуть знайти обґрунтованої відповіді, допоки не буде прояснено, що саме слід розуміти під центральною для утилітаризму й економічного аналізу права поняттям вигоди.

Проблема полягає в тому, що вигода є відносним поняттям. Відносні поняття створені для позначення так же відносних явищ, які мають жорсткі онтологічні контекстуальні зв'язки із іншими явищами. Тому, для визначення поняття вигоди необхідно передусім задати, так би мовити, особливу систему понятійних координат.

Як утилітаристський критерій вигоди першим слід розглянути бентамівський принцип «найбільшого блага для найбільшої кількості людей». Бентам виходив із того, що суспільство повинне максимізувати загальну корисність його членів, однак це твердження, на думку американського економіста П. Кругмана, зустрілося із кількома ускладненнями теоретичного й практичного ґатунку:

– як розрахувати корисність для різних людей? «Ми можемо сказати, місіс Мартина щасливіша за містера Рікардо, однак чи можемо ми визначити, вдвічі чи втричі щасливіша [104, с. 424]»

– «навіть якщо уявити собі, що дехто здатний виміряти сукупну корисність різних людей, критики Бентама звертають увагу на те, що його доктрина має проблематичний контекст, що ви повинні потурати смакам «монстрам корисності» – людям, які відчувають особливо сильне задоволення від надмірного ужитку» [104, с. 424].

Кругман продовжує свій аналіз ідеї Бентама так: припустімо, що у вже згаданих місіс Мартини та містера Рікардо різні потреби, які впливають із їхнього способу життя. Скажімо, перша любить дорогі автомобілі класу «люкс», вечері у фешенебельних ресторанах тощо, тоді як містер Рікардо має істотно скромніші життєві потреби й задоволений пресуванням на своєму велосипеді й вечерею в домашніх умовах. За бентамівською логікою, наголошує Кругман, ми повинні забрати гроші у Рікардо і віддати його Мартині, не дивлячись навіть на той факт, що, можливо, перший працьовитий, а друга – ледащо [104, с. 425].

Це одна з причин, чому принцип Бентама досягти «найбільшого блага для найбільшої кількості людей» був відкинутий і економістами, і філософами, зокрема філософами права. Втім, це не вплинуло на привабливість самої утилітаристичної методології та започаткованої ними етичної теорії. Більшість дослідників зрозуміли це ускладнення так, що воно стосується головно самого принципу бентамівського утилітаризму. Пошук цих принципів і досі продовжується, але тут важливо зафіксувати саме вихідне положення, що ідеться про *економічну редукацію моралі*, себто про спосіб спрощення. *Відтак на будь-який критерій визначення збільшення блага можна заперечити такими двома способами: запропонувати кращий критерій, або відкинути утилітаризм, як необґрунтовану екстраполяцію економічних показників на сферу моралі, що є за природою неекономічною,*

тобто не пов'язаною з наслідками поведінки, але такою, що керує саме її мотивами.

Тож розглянемо принципи оцінки, які прийшли в утилітаризмі на зміну бентамівському досягти «найбільшого блага для найбільшої кількості людей». Одним з таких критеріїв є максимізація багатства («*wealth-maximization*»), згідно з яким законодавці під час обрання оптимального способу правового регулювання повинні керуватися критерієм збільшення рівня загального багатства, що визначається здатністю споживачів та їх бажанням сплачувати за товари, послуги і створення умов [28, р. 41, 42, 58, 66]. Крім цього досить популярним є принцип Келдора-Гікса – це варіант принципу оптимальності за Парето, який стверджує, що перехід від одного стану економічної системи до іншого збільшує загальний добробут, якщо ті члени суспільства, які виграють при цьому переході, здатні компенсувати програш тих, чиє становище погіршується [54, с. 217].

Певна річ, можна посперечатись з приводу того, наскільки ці критерії є справедливими в галузі економіки та ще більше з приводу того, чи можуть вони використовуватись у галузі інтелектуальної власності. Перше, що впадає в око, це те, що застосування і першого, і другого критерію здебільшого сприяє інтересам багатіїв та власників капіталу, оскільки збільшення загального добробуту передусім сприяє їхній можливості заробляти ще більше. Крім цього можна зауважити також, що не весь добробут може вимірюватись у грошових коштах.

Однак припустімо, що нас загалом влаштовує один з критеріїв збільшення суспільного блага. Що в такому випадку впливає з доктрини утилітаризму, якщо застосовувати її до права інтелектуальної власності?

Першою ми розглянемо теорію *підвищення ініціативи*, яка була запропонована американським економістом У. Нордхаусом. Увага автора була головно зосереджена навколо патентів, зокрема того, яка тривалість патенту є оптимальною для збільшення добробуту суспільства [22]. Аналіз автора дещо вузький, оскільки стосувався саме патентів, проте викладені в

його роботі принципи, на наше міркування, ніщо не заважає поширити й на інші об'єкти права інтелектуальної власності, зокрема на об'єкти авторського права.

За спостереженням Нордхауса, будь-яке посилення строків правової охорони майнових прав на об'єкти патентного права стимулює винахідницьку активність. Збільшення суспільного блага тут полягає у тому, що, з одного боку, збільшується передусім якість продуктів, які пропонуються споживачам, а з іншого – заробітки винахідників.

Однак цілком справедливим є висловлене в літературі зауваження, що збільшення строку дії майнових прав на об'єкти патентного права, а рівно на об'єкти інтелектуальної власності загалом, вимагає збільшення коштів на адміністрування. Крім цього, будь-яке виключне право на використання є свого роду монополією, а дія тривалого монопольного права на патент примножує втрати, що в економічній науці мають назву «мертвий вантаж монополії» [14, р. 197, 198, 201]. Це трапляється, бо власник патенту намагається використовувати свій винахід чи інший об'єкт патентування так, щоб максимізувати рентабельність, одночасно залишаючи виробництво товару на рівні максимальної рентабельності. У результаті цього виробляється менше товару, ніж може потребувати ринок, якби ринок був не монопольним, а конкурентним. Проблема зі строком патентування полягає в тому, щоби розрахувати його в такий спосіб, коли нема чи майже нема «мертвого вантажу монополії», тобто щоб максимальний прибуток не був менший за максимальні втрати. Однак цілком зрозуміло, що для різних об'єктів патентування цей строк повинен бути різним.

За всієї дискусійності утилітаристського підходу до права інтелектуальної власності, гадаємо, ми маємо справу тут із слушним положенням чи рекомендацією, яку можна було би втілити в правовому регулюванні. Як ми вже зазначали вище, сучасне законодавство України встановлює однакові строки охорони для всіх видів об'єктів патентного

права без урахування того, наскільки для ринку може бути рентабельним та чи інша тривалість чинності патенту.

Схожі висновки зробив свого часу й інший вчений-економіст Г. Демзец, який стверджував, що посилення режимів інтелектуальної власності може посприяти прогресу й досягненню високих результатів у різних галузях науки і творчості: «Я вірю, що головною проблемою публічної і приватної політики є створення інституційних умов (*«institutional arrangements»*), які би сприяли ініціативі до експериментів (включно з розробленням нових продуктів, знання ... нових способів організації роботи)» [7, р. 20]. Водночас, на міркування самого Г. Демзеца, створення таких передумов повинне переслідувати принаймні такі цілі:

- заохотити до експериментів;
- заохотити інвестиції й спрямувати їх у багатообіцяючі проекти;
- забезпечити наростання у використанні набутих знань [Там само].

Однак будь-яке посилення охорони об'єкта авторського права, як ми говорили щойно, пов'язане зі своїми ризиками і втратами. Тож питання полягає у тому, чи підвищення інвестицій, з урахуванням більш сприятливого режиму майнових прав для авторів та володільців патентів, не відіб'ється з іншого боку втратами для споживачів? Прихильники цього підходу впевнені, що навіть коли й так, то користь від цих заходів перекриває можливі побічні втрати. Водночас, як зазначає У. Фішер, права винахідників і авторів можуть бути обмежені лише у виключних випадках через створення примусового ліцензування або через запровадження доктрини чесного використання [10, р. 175].

Остання теорія, яку ми тут розглянемо названа згаданим щойно У. Фішером як теорія сприяння конкуренції [10, р. 176]. Її сутність полягає в тому, аби якомога повніше запобігти копіюванню й неузгодженій та хаотичній винахідницькій діяльності, що спричиняє затрати й знижує загальну ефективність економіки держави.

Започаткував цей напрям дослідження ізраїльський економіст Й. Берзель. Його вчення полягало у тому, як має бути влаштоване правове регулювання інноваційної діяльності для того аби максимізувати ефективність використання економічних ресурсів [2, р. 348]. Нижче ми не будемо аналізувати роботи цього економіста, а натомість зосередимо увагу на кількох аспектах його вчення. Нас передусім цікавить, які потенційні втрати неорганізованої інноваційної конкуренції, та у який спосіб ці втрати можна мінімізувати.

У літературі було виявлено такі три «підводні камені», що спіткають неорганізовану інноваційну діяльність:

– *гонитва за першістю винаходу*. Коли в інноваційну роботу щодо розробки одного і того ж винаходу включається велика кількість гравців, вони переслідують мету оформити патент першими (чи принаймні отримати пріоритет на подачу заявки). Ми це бачимо й сьогодні на прикладі «лихоманки» щодо розроблення квантового процесора¹. Однак чим більше людей і організацій, дослідницьких інститутів тощо підтримують гонитву за винаходом, тим більших втрат зазнає економіка. Хоча, треба погодитись, тут і більша вірогідність, що винахід таки буде втілено в життя;

– *гонитва за першістю доопрацювань*. Тут ми маємо схожі втрати, як і у випадку з гонитвою за першістю винаходу, тільки от втрати проявляють себе на вторинному рівні доопрацювань;

– *розробка заміників*. Для того, аби теж отримати можливість влаштуватись у «споживацькій ніші», винахідники можуть почати створювати схожі за призначенням і функціональністю продукти, інвестуючи в альтернативні технічні рішення тієї ж проблеми, щоб не порушувати права володільця патенту. Навіть якщо вони будуть спроможні зробити конкурентний для ринку продукт, загалом економіка зазнає збитків, позаяк

---

¹ Класичний процесор оперує даними, закодованими у двійкових розрядах, кожен з яких завжди знаходиться в одному з двох станів (0 або 1). Квантовий процесор оперує квантовими бітами (кубітами), які можуть знаходитися у суперпозиції станів.

використані ресурси можна було би спрямувати в інший, більш рентабельний напрям, ніж створення аналогу.

Частково збитки від надмірно щільної конкуренції, гадаємо, можуть бути компенсовані м'якшим режимом інтелектуальної власності, а саме зменшенням строків правової охорони об'єктів промислової власності. Однак, це, своєю чергою, може створити загрозу рентабельності інвестицій й повернення т. зв. затрат вираження.

Підіб'ємо деякі підсумки. Утилітаристські підходи до аналізу правового регулювання інтелектуальної власності є вельми корисними, оскільки дають можливість встановити з високим ступенем вірогідності той чи інший економічний ефект, залежно від обраного правового режиму для того чи іншого різновиду об'єктів. Окрім цього, утилітаристська етика дозволяє перевести дискусію про справедливість того чи іншого способу правового регулювання у площину економіки. Й багатьом дискурс економіки, що цілком природно, видається більш відповідним для обговорення проблем правового регулювання об'єктів інтелектуальної власності, ніж дискурс метафізики, з її часто-густо непевними, абстрактними, а подекуди вельми амбівалентними міркуваннями.

З іншого боку утилітаристський аналіз породжує цілу плетеницю питань і непевностей. Так, жодна із наведених утилітаристських теорій права інтелектуальної власності, здається, не дає відповіді на питання, який саме режим правової охорони найбільше сприяє посиленню суспільної ініціативи – залученню більшої кількості інтелектуально-продуктивних сил до процесу створення об'єктів інтелектуальної власності. Умоглядні висновки можуть бути амбівалентними, позаяк звідки можна достеменно знати, що, скажімо, сорокарічний строк дії майнових прав на винахід приверне більшу кількість винахідників, ніж сучасний двадцятирічний? Навіть коли б ми володіли розлогими емпіричними даними, однаково залишалася би непевненість принаймні в правильності їх інтерпретації (завжди залишається ситуативний ризик для здійснення індуктивного умовиводу).

Коли ми говоримо про те, що посилення режиму охорони об'єктів інтелектуальної власності допоможе краще узгодити спрямованість інвестицій й витрачання ресурсів в сфері їх створення, то, знову-таки, цілком застосовний попередній аргумент щодо відсутності емпіричних даних і показників. Більше того, як демонструє підхід Й. Берзеля, багатьох тяжких для економіки наслідків можна уникнути не посиленням правил і умов конкуренції, а саме їх пом'якшенням.

Насамкінець ми не можемо ствердно відповісти, використавши утилітаристську аналогію, чи потрібен взагалі, скажімо, авторському праву той рівень захисту, який воно має зараз і чи не було би ліпше для споживачів, а можливо й для авторів, відмовитись від наявного правового регулювання за принципом «копірайту» на користь сучасних теорій, як-от централізована державна винагорода чи добровільні пожертви в межах доктрини «копілефту» [81, с. 98, 100, 115, 118]?

Отже, економічний аналіз інтелектуальної власності, на наше переконання, не здатний замінити метафізику в питаннях обміркування оптимального правового регулювання для тих чи інших об'єктів права інтелектуальної власності. Так само утилітаристська етика має свої межі в тому ж економічному аналізі, що не тільки не виключає, але й опосередковано стимулює використання поза цими межами деонтичної етики.

Як ми вже бачили вище, економічний аналіз головно полягає у тому, щоб виявити видатки і прибутки в можливих варіантах правового регулювання суспільних відносин щодо охорони об'єктів інтелектуальної власності. Та модель правового регулювання, яка пропонує найбільшу маржу, є найбільш обґрунтованою. Отже, ми можемо означити цей напрям філософської думки як *етику економічної раціональності*.

Цю етику вигідно відрізняє від інших концепцій інтелектуальної власності таке:

– на відміну від метафізичних концепцій інтелектуальної власності, вона виходить з вимог економічної раціональності, чим найбільше відповідає запитам законодавчої політики (аніж, скажімо, теорія праці чи теорія особистості);

– висновки цієї теорії хоч і не повністю, але принаймні більше піддаються верифікації, математичному обрахунку, що дозволяє вести мову про плюси й мінуси того чи іншого способу правового регулювання об'єктів інтелектуальної власності в емпіричній площині.

По суті, утилітаризм і економічний аналіз як його основний інструмент в галузі інтелектуальної власності становлять різновид евдемонічного етичного вчення. Евдемонічні етичні вчення, які виходять з того, що найбільшим благом для людини є щастя, а прагнення до нього становить виправдане з етичного боку бажання кожної особи, протиставлялись в історії філософії вченням не евдемонічним, передусім Кантіанському вченню, яке виходило з того, що в основі етики лежить не прагнення до щастя, а нестача та зумовлений нею потяг бути гідним щастя. Бути гідним щастя за Кантом можна лише через дотримання категоричного імперативу, обов'язку вчиняти так, аби максима поведінки людини могла бути загальним правилом: «Чини так, щоб ти завжди стався до людства і в своїй особі, і в особі кожного іншого так само як до мети, і ніколи не стався до іншого тільки як до засобу» [94, с. 186].

В цьому смислі світ утилітаризму – це світ засобів. Попри намагання Бентама, Мілля й послідовників сумістити явлення про особисте і всезагальне прагнення до щастя, як нам видається, утилітаризм був і залишається сформульованою в етичних термінах ідеєю гедонізму.

Ще один критичний нюанс було продемонстровано в сучасній літературі. Як зазначає М. Сушенцова, «з погляду автономії етики моральна бажаність чого-небудь передбачає елемент належного, формує ідеал та імператив, а не просто свідчить про фактичну бажаність чого-небудь» [170, с. 20; 95]. Себто, на противагу Міллю, бажаність добра чи, наприклад,

справедливого розподілу багатств у результаті створення продукту інтелектуальної власності не можна вивести із самого факту, що люди цього прагнуть. Врешті, люди можуть прагнути й протилежного, але ідеал залишається ідеалом, навіть коли він не схвалюється більшістю.

Ще одним досить проблематичним нюансом є виведення належного із сущого: те, що люди чогось прагнуть, не є достатньою підставою для висновку, що вони повинні цього прагнути. Себто не можна виводити положення про належне із положень про суще.

Можливо дещо згущуючи фарби, але в інтересах надання більшої рельєфності нашим висновками, запропонуємо поміркувати над таким: якщо під час Другої світової війни лідери Вермахту чітко означили, що створення нового суспільства потребує знищення цілих народів, цей висновок є неправильним без урахування «загальної вигоди», якою б та не здавалась і які б економічні обрахунки не доводили нам протилежне.

Отже, доктрина утилітаризму хоч і спроможна надати цікаві й часто-густо обґрунтовані висновки і рекомендації стосовно правового регулювання інститутів інтелектуальної власності, не може претендувати на всезагальність у осмисленні складного суспільно-правового інституту інтелектуальної власності.

Висновки до другого розділу

У розділі здійснено спробу онтологізації права інтелектуальної власності, чи онтологічного обґрунтування. Основною перепорою для цього завдання було те, що в жодному акті, який має юридичну силу в Україні, не надано поняття права інтелектуальної власності. Так, за визначенням ВОІВ, що нині є наче би загальновизнаним, інтелектуальна власність становить результат творіння людського розуму. Однак подібна інтерпретація його поняття хибує вузькістю і, як наслідок, не охоплює усіх об'єктів, що

регулюються цим інститутом (географічні зазначення походження товарів і послуг, захист від недобросовісної конкуренції тощо).

Показниками успішності чи, навпаки, неуспішності проекту онтологізації є, зокрема: досягнення когерентності чи холістичності картини буття; результатом онтологізації повинна бути не інформація, а знання; апробація практикою.

У літературі часто можна зустріти поділ концепцій права інтелектуальної власності на абстрактно-постулативні й формально-лінгвістичні. Цей поділ, на нашу думку, не має чіткої підстави, оскільки, з одного боку, тут нема визначеного критерію поділу, а з іншого – абстрактні постулати навряд чи можуть використовуватись у науковій теорії.

Під час визначення поняття інтелектуальної власності, дослідники нерідко вдаються до т. зв. формально-логічної концепції, в основі якої лежить поелементний аналіз слів «інтелектуальна» і «власність». Однак проведений нами аналіз на основі положень науки філології свідчить на користь того, що вираження «інтелектуальна власність» становить фразеологічне зрощення, тобто нерозривну єдність, смисл якої не може бути зведено до звичайної суми її складових слів.

У юридичній науці об'єктивне право, як належні до нього інститути, прийнято розуміти як певну сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини. Однак попри те, що для переважної більшості суспільних відносин право слугує засобом регулювання суспільних відносин, ми помітили, що право не просто регулює можливості використовувати й захищати об'єкти права інтелектуальної власності, а створює саму можливість існування останньої. Це пояснюється існуванням двох різних видів норм позитивного права: тих, які чинять імперативний регулятивний вплив на суспільні відносини (регулюють відносини, які склалися до правового регулювання, як-от, регулювання договору міни в ЦК), і ті, які чинять неімперативний конститутивний вплив, породжуючи певний вид суспільних відносин. Відтак можна зробити висновок, що інтелектуальна

власність і право інтелектуальної власності онтологічно нерозривні: інтелектуальна власність як система суспільних відносин породжена правом інтелектуальної власності.

Способи онтологізації права інтелектуальної власності допоки не досліджували на вітчизняних теренах. Що стосується світового загалу, то йому найбільше відомі такі способи онтологізації права інтелектуальної власності, як: ліберальна (теорія праці Дж. Локка), об'єктивно-ідеалістична (теорія особистості Г. Гегеля), утилітаристська (теорія максимізації загального блага Дж. Бентама). Окрім цього в пропонованому дослідженні нами також було втілено досвід діалектико-матеріалістичного (марксистського) осмислення права інтелектуальної власності.

РОЗДІЛ 3

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

3.1 Ціннісний бік інтелектуальної власності

Цінності, чи, точніше, процес їх одержання, становить значну частину життя кожної людини. Вони рухають життя вперед, змушують суспільство еволюціонувати. Тому досить природно, що потреби вже досить давно потрапили у поле зору мислителів, які розглядали ті як своєрідний ключ до вирішення низки фундаментальних питань людства, наприклад, побудова ідеального суспільства.

Проблема цінностей дає про себе згадку ще в античний період розвитку наук та філософії в дусі матеріалістичних поглядів і була пов'язана, передовсім, з філософськими уявленнями про гедонізм, згідно яких людська поведінка визначається потягом до насолоди і щастя. Вже Епікур пов'язував життя людини із задоволенням. Філософ розрізняв природні і необхідні потреби – перші позбавляють людину страждань; другі урізноманітнюють насолоду; неприродні, а відтак не необхідні – це влада, багатство, розваги тощо [53, с. 254].

Концепція Епікура говорить про вартість задоволення необхідних потреб, себто, людина може задовольняти себе малим і отримувати задоволення від звичайних речей: «Шлях до щастя можливий тоді, коли людина, керуючись розумом і волею, задовольняє ці природні і необхідні потреби» [53, с. 254]. Гедоністи вважали, що слід уникати «атараксії» – некерованого стану душі.

Гедонізм як спосіб пояснення діяльності людини можна додати також і в Демокрита, відомого своїми матеріалістичними вченнями. Він, розуміючи потреби як брак і нестачу певних благ, інтерпретував ті як джерело дій людини: «Дійсно, саме нестача слугувала людям вчителькою в усьому, скеровуючи відповідним шляхом до пізнання речей...» [109, с. 85].

Однак Демокрит акцентував відмінність власне потреби від засобів її задоволення. Філософ був переконаний, що людина не знає меж задоволення своїх потреб [84, с. 43].

Власне, матеріалістичний напрям філософської думки створив той понятійний апарат, в якому і потреби почали розуміти як детермінанту, визначальний фактор діяльності людини [126, с. 98]. Щоправда, означені дослідження були лише першими кроками в бік сучасних уявлень про роль потреб у житті людини, а філософи інтерпретували самі потреби як нестачі. Мабуть, за того часу не існувало кращого способу розуміти сутність потреб.

Цією ж проблемою в часи античності зацікавились і деякі філософи-ідеалісти, розглядаючи потреби як невід'ємний складник життя людини. Щоправда, у своїх міркуваннях основний акцент ті ставили на відмежування людських потреб від потреб тваринних, маючи вочевидь на меті обґрунтувати в такий спосіб особливу сутність людини. Водночас зазначені філософи пов'язували цю особливість із початком осмисленої діяльності в дорослому віці.

Така інтерпретація потреб зумовлена почасти недостатньою обізнаністю із дійсним механізмом розвитку процесу людської діяльності, почасти – на те, що за всіма видимими явищами стоять невидимі – за кожним мінливим матеріальним стоїть незриме ідеальне.

Природно припустити, що таким уявленням слід завдячувати Платону і його вченням. Філософ був переконаний, що держава, її формування, а отже її теперішнє і майбутнє, зумовлені потребами. За поглядами Платона, держава «виникає тоді, коли кожний із нас не може задовольнити сам себе, але потребує ще багато чого. Отже, кожна людина зацікавлює то одного, то іншого для задоволення тої чи іншої потреби...» [137, с. 145]. Водночас Платон залишав можливість для розмежування природних інстинктів і того, що являє для людини власну цінність: «перше з них, за посередництва чого людина здатна мислити, ми назвемо розумним началом душі, а друге, що за його посередництва людина закохується, відчуває голод і спрагу та часом

потрапляє в полон інших бажань, ми називаємо .... бажаним». У системі поглядів Платона потреба становить усвідомлену нестачу чогось, тому він визначає наявність базових потреб, виходячи з принципу їх зростання: «Перша і найбільша потреба – це здобуття їжі для існування і життя; друга потреба – житло, третя – одяг і так далі» [137, с. 146]. Між тим подібне твердження дозволило філософу розвинути ідею про те, що кількість бажань суб'єкта необмежена. Причину цього Платон вбачав у прагнення кожного до егоїзму, що зумовлено, на думку філософа, природою людини. Лише закон уможливорює «насильницьким чином її заставити дотримуватись належної міри поведінки» [137, с. 152].

Згодом Аристотель, який услід за Платоном вірив, що людині властиві інші потреби, ніж тваринам, поділяв потреби на природні і власне людські. Як і для Платона, для Аристотеля було важливо продемонструвати особливість людської діяльності.

Аристотель розмірковував у такому ключі: «...у інших живих істот нема ані мислення, ані здатності розмірковувати» [41, с. 442]. Аристотелю властиво, так би мовити, дуально тлумачити зв'язок потреби з людською діяльністю. У певному смислі, це вже не класично ідеалістичне тлумачення обидвох цих феноменів. А. Самсін вбачає означену особливість у тому, що Аристотель, з одного боку, обґрунтовує природність людських бажань, а з іншого – «абсолютного значення надає душевним стремлінням, серед яких вища ступінь чесноти в пошуку істини» [153, с. 7]. Для Аристотеля потреби є визначником і мірилом суспільних взаємин, зокрема й тих, які виникають в процесі обміну матеріальними благами. Позаяк все повинне вимірюватись чимось одним, то і, так би мовити, Протагоровою мірою всіх речей може бути сама лише потреба, «яка все пов'язує разом, бо, якби не було у людей ні в чому нужди ... тоді або не буде обміну, або він буде не таким» [42, с. 7].

Філософська традиція Платона в часи Середньовіччя трансформувалася в уявлення, що першочергову цінність для людини несуть саме духовні потреби. Водночас останні рішуче протиставляли потребам матеріальним.

Християнська етика визнавала вищим благом любов, відповідно, вищою потребою – потребу в любові. Про це писав середньовічний теолог Св. Августин: «Так я вже твердо знав, що ліпше мені себе любові твоєї віддати, ніж злomu бажанню уступати» [36].

Протиставивши матеріальні блага духовним, а відтак розділивши і потреби, людина наче вознеслась над природним світом, зайнявши місце між ним та Богом. Кожна людина тепер повинна була прагнути подолати властиву їй природою тваринність, щоб стати ближчою до Бога, втілити Його задум. Так виникла «теорія подолання людиною своєї тваринності», що стверджувала панування в людині душі над тілом. Як зазначають у літературі, «Ця позиція пов'язана з загальною установкою християнської ідеології на те, що в практичному житті тіло панує над душею людини, і в результаті вона слідує гіршому, впадаючи в гріх» [153, с. 8]; «Мою волю тримав ворог, із неї робив він для мене ланцюг і зв'язав мене. Від злої же волі виникає похоть; ти рабствуєш похоті – і вона обертається в звичку» [153, с. 9]. У цьому, на думку середньовічних християнських вчень, проявляла себе подвійність природи людини. Зокрема й Августин вбачав можливість подолання тілесного в тому, що Бог наділив людину волею, що може долати тілесне, себто духовні потреби самі собою не перемагають тілесні. Для цього Бог і залишив людям дороговказ у вигляді вчення своїх учнів і церкву, як, свого роду, вічного Петра, якого католицька церква вважає засновником християнської церкви (цікаво, що ім'я Петро повинно належати останньому Папі Римському).

Поступ в осягненні потреб і цінностей спостерігаємо в руслі європейської філософії Нового часу. Матеріалістичний її напрям з-поміж перших означили роботи Ф. Бекона. Філософ і його наступники вбачали в потребах і цінностях, на які останні спрямовані, рушійну силу формування і розвитку суспільства. Бекон вважав, що блага, які люди чекають для себе від громадянського суспільства можуть бути віднесені до одного з таких видів: позбуття самотності, потреба у допомозі і захисті від утисків [57]. Розум у

свідомості дає людині більш істинну і природну радість, ніж всі ті намагання і засоби, які людина «може вживати для задоволення своїх бажань чи досягнення душевного спокою» [57]. Водночас Ф. Бекон вказав на те, що потребу треба сприймати як данність, оскільки її не можна скасувати: «І навіть в суто природних процесах... легше обдурити природу, ніж грубо подавити її, і, отже, те, що реалізується надто прямо, виявляється часто невдалим і таким, що приносить шкоду самому собі, тоді як обхідний і поступовий шлях буває зручнішим і ефективнішим» [57].

Д. Дідро, К. Гельвецій, П. Гольбах та інші матеріалісти-просвітителі вивчали формування суспільства з погляду «розумного егоїзму», мірилом чого, знов ж таки, були людські потреби. За П. Гольбахом, людина живе всередині суспільства, будучи оточеною мережею суспільних відносин, а це сприяє не тільки розвитку її цінностей, але й засобів їх задоволення. У своїй «Системі природи» Гольбах доводив, що природа наче «посилає людину голою і безпомічною в цей світ, але живучи в багатих досвідом суспільствах і потопуючи під кінець в розкоші, вони з кожним днем придумують тисячі нових потреб і відкривають тисячі нових способів задоволення їх...» [72]. Мислитель наголошував на тому, що людина має шукати й знаходити як у самій природі, так і у власних силах засоби досягнення своїх цінностей. Таку позицію можна пояснити тим, що поняття «соціальне» було визначальним в епоху Нового часу, і, відповідно, дало ґрунт для розквіту позиції про детермінування суспільством життя людини. Відтак усі властиві людині стремління – окрім тих, які спрямовані на задоволення біологічних потреб – інтерпретувались як похідні від рівня розвитку суспільних відносин, що, на міркування Гольбаха, не завжди було для людини корисним. Водночас саме Гольбах вперше розподілив потреби й цінності на «первинні» і «другорядні»: одні мають природне начало, другі – похідні.

Д. Дідро, своєю чергою, приймав аналогічний поділ потреб, щоправда послуговувався інакшою термінологією. Дідро писав про необхідні потреби, маючи на увазі ті, які «не виходять за розумні межі». Останні мислитель

протиставляв прагненням до розкоші. Для Дідро поняття розкоші охоплювало все, що сягає поза необхідні потреби і цінності. Необхідні мислитель визнав з погляду того положення, яке займає кожен громадянин у певному суспільстві. Дідро писав: «Не можна говорити про розкіш у багатів, якщо в задоволенні своїх смаків, пристрастей ..., вона не виходить за розумні межі, приписувані їй її багатством... Зовнішній вигляд стирає межу між висловлюваннями. Щоб підтримати цю видимість, чоловіки і жінки, вельможі і прості люди – проституують на сотні ладів. Соромляться тільки злиднів (нестачі – прим. наша, В. С.)» [79].

Отже, Д. Дідро загострює увагу на соціальному характері потреб і цінностей. Провідною ідеєю є обґрунтування способу реалізації людиною свого бажання відчувати себе самодостатньою в суспільстві.

К. А. Гельвецій стверджував, що в кожного народу є своя першочергова потреба, яка визначає його розвиток: «у диких народів Сходу, які часто були змушені голодувати і були постійно зайняті полюванням й виловлюванням риби, всі ідеї породжуються голодом, а не любов'ю; навпаки, у цивілізованих народів любов до жінок становить чи не єдиний двигун» [Там само]. Із цим твердженням навряд чи можна погодитись, позаяк саме уявлення Гельвеція про історичну зумовленість лише однією потребою є спрощенням і редукацією, що затьмарює інші потреби.

Французькі просвітителі другої половини XVIII століття також зверталися до поняття цінностей і людських потреб. Так, за Ж.-Ж. Руссо, розвиток людських можливостей зумовлений стремлінням до задоволення потреб. Вольтер у своїх працях приділяв багато уваги природним потребам людини. Останні, на думку мислителя, сприяють забезпеченню спільного життя людей у межах суспільства: «Пристрасті – це вітри, які надувають вітрила корабля – заперечив відлюдник... Іноді вони його топлять, але без них він не міг би плавати... насолода – дар божества...» [65, с. 88]. Як слушно підсумував М. Михайлов: «Французькі матеріалісти не сумніваються, що низка потреб породжуються суспільством, але

домінантними потребами вважають природно властиві людині. Ті визначають суспільне життя і потребують розвитку в руслі «природних законів» [122, с. 8].

Фундатор німецької класичної філософії І. Кант зазначав, що людські стосунки встановлюються лише заради задоволення потреб існування і розвитку. Не буде перебільшенням сказати, що за Кантом кожен виступає засобом задоволення потреб іншого. Це прагнення лежить в основі формування суспільства. Філософ вважав, що люди за своєю природою схильні до тих чи інших цінностей. Це свідчить на користь міркування про вроджений/природний характер потреб: «Можливо скажуть, що це відбувається і в тому випадку, коли об'єкт природи цікавить нас своєю красою лише настільки, наскільки з нею пов'язують моральну ідею; однак, не це викликає безпосередній інтерес, а властивість природи сама собою, те, що вона допускає такий зв'язок, який внутрішньо їй властивий» [95].

Одне з наріжних питань, що стоїть перед нашим дослідженням, полягає у тому, *чи охороняє право інтелектуальної власності певні природні цінності*, бо інакше доведеться погодитись із положенням, що такі цінності зумовлені кон'юнктурою ринку. У цьому стосунку себе виявляє деяка непослідовність позиції І. Канта, адже потреба тут і природна властивість, і водночас залежить від оточення, в якому живе людина.

Г. Гегель, а згодом і М. Вебер теж не оминали своєю увагою аксіологію, що виявляється в дослідженні ними цінностей і потреб. Дослідники не обмежились ствердженням просто наявності потреб і їх природного характеру. Для нас цікавіша та частина робіт цих мислителів, в якій вони намагались визначити місце і роль цінностей у житті людини і суспільства.

Як відомо, Гегель та Вебер були прихильниками ідеалістичної онтологізації. Так само, в ідеалістичному руслі вони викладають свої міркування про характер цінностей. Обидва визнавали фундаментальний характер цінностей в житті людини. Цікаво, що мислителі визнавали,

водночас і те, що цінності породжені свідомістю, і те, що цінності залежить від їх сприйняття.

Для М. Вебера потреба відіграє визначальну роль в житті людини і суспільства. Релігійні потреби, наприклад, мислитель інтерпретував як потреби в душевному комфорті, що допомагає досягти щастя; в цьому ж дусі розумів він і потреби у свободі від страждань, у спасінні та д. ін. [59, с. 155]. Взагалі кажучи, М. Вебер не мав на меті створити класифікацію потреб, тому остання в нього висвітлена побіжно й має радше вибіркового характеру, ніж системний, що можна пояснити тим, що вченого передусім цікавили причини, що спонукають людину до певної віри та релігії.

Г. Гегель виділяв декілька груп потреб. Його підхід також значною мірою зорієнтований на ідеалістичну інтерпретацію потреб і цінностей, породжених свідомістю. На міркування А. Самсіна, «Гегель реалізував цю класифікацію на високому рівні, застосувавши діалектичний метод та продемонструвавши динамічність потреб» [153, с. 24]. Німецький мислитель, як відомо, оминав протиставлення суб'єкта, який пізнає світ, і сутностей, які закладені у світі: в його системі філософії суб'єкт пізнає сам себе, а відтак потреба і предмет потреби об'єднані в самій потребі. Те саме стосується цінностей – все це поняття синтетичного гатунку.

Щоправда, нині, окрім хіба Ф. Фукуями, жоден філософ зі світовим іменем не поділяє означену в попередньому абзаці філософську установку німецького мислителя, що завершив філософську традицію Платона. Ми теж гадаємо, що межа між потребами і явищем, на яке ті спрямовані, носить онтологічний характер.

Попри ідеалістичний характер філософії Гегеля, що, за висловом Ю. Габермаса, «стяжав собі погану славу», не можна не погодитись із тим, що актуалізація потребової проблематики в роботах мислителя істотно спрягла розвитку проблеми розуміння значущості в житті людини і суспільства. Наступний пасаж рельєфно демонструє, як саме Гегель розумів детермінацію поведінки людини цінностями, здобуття яких вона прагне:

«Якщо вчинення дій, які безпосередньо стосуються наших потреб, не пов'язане з якою-небудь метою, а регулюється безпосередньо, то цілеспрямована діяльність, навпаки, є не лише звичною діяльністю, що викликана нашими потребами – вона визначена уявленнями» [68, с. 392; див. також 125, с. 11].

Значний розвиток уявлень про цінності знаходимо в працях німецьких мислителів-матеріалістів, зокрема Л. Фейєрбаха. Останній вивчав цінності в житті людини і суспільства. Водночас для Фейєрбаха як для матеріаліста людина становила частину природи з тією особливістю, що людина є істотою психофізіологічною. Фейєрбах виходив з того, що відчуття нестачі опосередковує і доводить наявність людських потреб, задоволення яких визначає життєдіяльність суб'єкта. Багатоманітність потреб людини визначається Фейєрбахом як складові потягу до щастя. Потреба в мислителя є рушійною силою, керівним чинником людської діяльності. Ключовим для нас є те, що мислитель протиставляв потребу і предмет потреби. Якщо для Г. Гегеля, як ми вже зазначали вище, ця відсутність розрізнення становить принципову значимість, то для матеріаліста Л. Фейєрбаха все навпаки – відсутність розрізнення зводиться до змішування матеріального та ідеального: «Де нема потреби, нема і відчуття залежності... Потреба є стільки ж служниця, скільки і господиня свого предмета, стільки ж смиренна, як і високодумна і зарозуміла, нещасна, в цьому полягає її вірна лояльність, її самопожертва, відсутність егоїзму. Але вона потребує його, аби отримати в ньому задоволення, щоб його використати, щоб його найкращим чином уподібнити...» [173].

У другій половині XIX століття, відбулися значні метаморфози в політичній, економічній та інших сферах суспільства, що, певна річ, не могло не позначитись на філософії та гуманітарних науках. Для наук почав все більш відчутним ставати біологізаторський вектор розвитку, що на різних рівнях проник і в матеріалістичну та ідеалістичну філософські традиції.

А. Шопенгауер заявив про безкінечну боротьбу кожного покоління за життя, з чого випливає свого роду приреченість голодувати, розмножуватися, шукати собі їжу і т. ін. А. Шопенгауер був представником ідеалістичної філософії, яка, однак, протиставлялася об'єктивному ідеалізму Г. Гегеля: перший, зокрема, абсолютизував роль волі в житті людини і суспільства, а потреби розумів як явища, що породжені відчуттям перешкоди, що пролягає між волею і метою. Неможливість побороти перешкоду мислитель називав стражданням, тоді як долання перешкоди пов'язував із задоволенням і щастям [185].

Розглядаючи потреби та їх роль у житті людини і суспільства, позиція А. Шопенгауера, на наше міркування, хибує пересмикуванням початкового і похідного, адже виводячи потреби з бажань суб'єкта, мислитель замикає її зміст на визначальній ролі волі: але ж, певна річ, не воля породжує бажання, а навпаки, бажання спрямовує волю. Хоча слід, водночас, зауважити, що воля виконує наче роль русла, спрямовуючи й обмежуючи ті чи інші бажання людини.

Для Шопенгауера потреби в житті людини і суспільства іманентні обидвом, отже – виникають безперервно: «Ось так між бажанням і задоволенням протікає кожне людське життя. Бажання за своєю природою – страждання; задоволення швидко насичує, ціль виявляється примарною, ... в новій формі виявляється бажання і потреба, а якщо ні – настає пустота і журба ...» [185]. Недарма ж мабуть Шопенгауера вважають очільником свого роду «песимістичного» крила філософії.

У філософії А. Шопенгауера мотивацію людської поведінки було запропоновано розглядати в контексті загального уявлення про причиново-наслідковий зв'язок усіх змін: «... мотивація своєю сутністю не відрізняється від причинності і є лише її особливим видом» [185]. Однак позиція Шопенгауера знову хибує суперечністю, яка, припустімо, навіяна загальним концептом приреченості буття: позаяк воля зведена філософом до самого

лише суб'єктивного стану свідомості, що б людина не робила в житті, кожна її дія виявляється цілком підпорядкованою необхідності.

Почасти розуміння волі як необхідності бачимо і в філософській думці Ф. Ніцше, який виходив з інстинктивного характеру потреб людини. Мислитель був переконаний, що певною мірою мисленням кожного філософа приховано керують інстинкти. Мислення лише обслуговує основний інстинкт – прагнення до влади.

У другій половині ХХ століття французький філософ, яскравий представник структуралізму М. Фуко розглядав перехідний, культурно-зумовлений стан людини як суб'єкта і об'єкта пізнання. У межах структуралістичної методології мислитель вбачав у потребі причину, що зумовлює вчинки людини. Поведінка людини за Фуко має ціннісно-орієнтований характер, а тлумачення дій, вчинків, інших проявів життєдіяльності людини слід здійснювати, враховуючи положення, що потреби становлять джерело діяльності людини. Все, що постулює собою цінність, «опирається на певний стан потреби у людей і, як наслідок, на кінцевий характер плідності природи» [176, с. 272].

Між тим, позиція М. Фуко ролі потреби і цінностей в житті людини і суспільства, на наше міркування, хибує певною неузгодженістю, яка рельєфно проявляє себе в двох положеннях:

– потреби розвиваються не самі собою, а у зв'язку із появою нових об'єктів, що здатні їх задовольнити (використовуючи приклад із сучасності, потреба в мобільному телефоні чи смартфоні з'являється після того, як відповідні засоби комунікації були винайдені, а їх виробництво досягло того рівня оптимізації, за якого вони стали загальнодоступними);

– потреби зумовлені біологічним прагненням компенсувати нестачу, тобто потреба має, в певному смислі, природне походження.

Коротко підсумовуючи наведене, можна сказати, що М. Фуко ототожнює, а точніше змішує, потреби із засобами їх задоволення. Тому мислитель міркує, «що первинна не потреба і не уявлення потреби в головах

людей, а саме ця вихідна нестача благ» [176, с. 273, 275]. Гадаємо тут дається ознаки властива структуралістам прихильність до соціального детермінізму, який був, як відомо, ключовим методологічним інструментом матеріалістичної діалектики. Відтак, дещо жертвуючи хронологічним порядком аналізу, доведеться ізнов звернутись до праць К. Маркса.

У системі філософії Маркса потреби мають пасивний характер, позаяк формуються під впливом зовнішніх сил. Діалектичний матеріалізм визначає головну детермінанту способом матеріального виробництва (виробництво товарів, надання послуг – всі інші опосередкування капіталу). Поняття потреб і цінностей в Маркса відіграють провідну роль. Сам філософ чимало міркувань приділив з'ясуванню зв'язків, що існують між потребами і предметами, на які спрямовані ці потреби і які забезпечують задоволення останніх.

Марксу, як, зрештою, і Гегелю, властиве якщо й не ототожнення, то принаймні змішування таких понять, як «потреба», «предмет потреби», «споживання» і навіть «бажання». Причиною такого стану справ є те, що Маркс, як ми наголошували раніше, не протиставляв людину та вироблені нею предмети. Мислитель міркував, що ті втілюють її другу природу. Цю з першого погляду суперечність можна пояснити так, що плетениця міркувань Маркса ґрунтується на синтезі суперечностей, які, однак, мають не формально-логічний, а діалектичний характер [116, с. 32, 41, 58].

Як можна підсумувати, розвиток історії осмислення потреб в соціально-філософських ученнях може бути загалом зведено до двох основних інтерпретацій їх сутності та ролі, яку ті відіграють у житті людини і суспільства. Перша інтерпретація представлена працями ідеалістів, друга – матеріалістів. Обидві означені версії онтологізації потреб тяжіють до певної первинної апріорної установки, щоправда ця установка не однакою для матеріалістів та ідеалістів.

Ідеалістична філософія вводить потреби у свій ареол духовних субстанцій. Матеріалісти натомість намагались обґрунтувати зумовленість

життя людини і суспільства за посередництва певної природної основи: саме остання закладає вихідні вектори пізнання та волі людини. Водночас, на наше міркування, попри той факт, що ідеалістична філософія сприяла вирішенню низки складних питань, важливих ланок осмислення взаємозв'язків потреб людини і предметів їх задоволення, мислення, основане на ідеалістичних засновках не може допомогти осмислити поняття потреб на належному рівні. Слід погодитись із тим, що потреби виступають саме детермінантами, що скеровують життя суспільства й кожної окремої людини. Прийнявши це положення, ми, водночас, дотримуємося позиції матеріалістичного світогляду.

Як можна побачити із викладеного вище аналізу літератури, навіть ті мислителі, що безпосередньо не торкалися соціальної проблематики, були як-не-як змушені звернутися до феномену потреб. У сучасній соціальній філософії, як буде додатково продемонстровано нижче, потреби становлять таке собі концептуальне ядро, без наявності якого науку про соціум неможливо було б вивести на якісно новий щабель.

Спільним для осмислення суспільства як на рівні наукового дискурсу, так і філософського, є те, що життя людини і суспільства підпорядковані певним закономірностям. Відтак для розуміння суспільства й місця в ньому людини необхідно виявити детермінанти, тобто керівні сили, що стоять за тими чи іншими векторами його розвитку.

Позаяк правова аксіологія досліджує зв'язки між людиною, правом, державою та суспільством, вона повинна спиратися на певний методологічний інструментарій для того, аби дійти послідовних і обґрунтованих висновків щодо цінностей, які задіяні в суспільних відносинах.

Саме тому аксіологічне дослідження має спиратись на здобутки, зокрема й соціальної філософії, позаяк проблематика потреб відображена здебільшого саме в дослідженнях соціальних філософів. Найбільшого

розквіту проблематика цінностей і потреб набула у філософії утилітаризму, основні ідеї якого були викладені початково Дж. Бентамом [49, с. 47].

Утилітаризм як напрям соціальної філософії постулює користь як генетично первинний феномен, прояви якого можна добачити у будь-яких суспільних процесах. Загалом, означена ідея зрозуміла й за межами наукового дискурсу – людям властиво переслідувати досягнення користі у своїй діяльності.

Методологічну основу бентамівської етичної філософії складають два постулати:

а) причиною людських дій є прагнення до отримання найбільшого задоволення та мінімізації страждань;

б) саме задоволення мотивує існування політичних інститутів влади, законодавства тощо [155, с. 19; 156, с. 37; 157, с. 270].

Бентамові належить формулювання принципу утилітаризму, відповідно до якого мірилом оцінювання тих чи інших вчинків, а зрештою, людської діяльності загалом, є можливість досягнення якомога більшого щастя найбільшою кількістю людей.

В основі утилітаризму лежить вчення античного гедонізму, а відтак утилітаризм зустрічається з тією ж критикою, що спіткала гедонізм: як бути з тими ситуаціями, коли особа свідомо і шляхом аналізу всіх «за» і «проти» обирає той варіант поведінки, який явно не відповідає її потребам [58, с. 213]? Скажімо, свідомо пожертва власним життям з погляду гедонізму є цілковито незрозумілою. Приклади такого гатунку дозволяють виявити те визначальне неправильне уявлення про природу людини, яке лягло в основу класичного гедонізму. Людина складніша, ніж будь-яка інша жива істота. Людина не є механізмом, що детермінований лише на отримання задоволення [158, с. 53].

Однак все ж досить складно приховати те, наскільки утилітаризм зумовлений керівними ідеями гедонізму, з одного боку, та ідеєю макіавеллізму, з іншого. «Слабкими місцями» утилітаризму є те, що мета тут

виправдовує засоби. Суб'єктивна корисність виступає мірилом всіх речей. Бентам розумів це, і саме тому пропонував пом'якшити досягнення індивідуальної користі користю суспільною.

Отримання найбільшого задоволення та мінімізація страждань більшістю людей імплікує обов'язок кожного громадянина відмовитись від досягнення миттєвої користі.

Сучасний утилітаризм спирається на декілька положень:

а) оцінка етичної значущості предмета чи явища здійснюється виключно на основі аналізу рівня його корисності;

б) корисність підсумовують за допомогою спеціальних механізмів калькуляції;

в) будь-який вибір (скажімо, на користь певного предмета, дії, мотиву) визначається порівняльним рівнем сумарної корисності його наслідків.

Слід сказати, що утилітаризм завжди викликав і продовжує викликати різноманітну критику у свій бік. І тим не менш, він спромігся твердо закріпитися в політології, економіці та юриспруденції. Його користь проявляється у такому:

а) утилітаризм позбавлений метафізичних припущень на кшталт платонівських про наявність ідеальних сутностей, світу ідей тощо;

б) утилітаризм відзначають чіткістю вихідних положень та може бути застосований на практиці.

Як ми продемонструємо нижче, певні помірковані варіанти утилітаризму можуть бути з успіхом використані під час загальнотеоретичного осмислення права інтелектуальної власності.

Наука про цінності насамперед прагне з'ясувати питання про їх природу. Як вже було продемонстровано вище, в історії філософської думки скались різні думки щодо природи цінностей – здатності речей задовольняти людські потреби, бажання, уявлення, які породжують надії людини, очікування, сподівання. Важливими залишаються питання про:

– об'єктивний чи суб'єктивний зміст цінностей;

- існування в певній об'єктивній формі справедливості, добросовісності;
- зумовленість цінностей психологічними особливостями людини (ціннісний суб'єктивізм і релятивізм).

Прихильники онтологічного аксіологізму переконані, що цінності існують самі собою, об'єктивні за своєю сутністю (Ф. Brentano, Е. Гуссерль, Н. Гартман, Г. Коген, Р.-Г. Лотце, Г. Ріккерт, М. Шелер). Саме на онтологічному об'єктивізмі заснована відома теорія піраміди Маслоу [77, с. 12, 13]. Натомість представники суб'єктивної аксіології наголошують на суб'єктивній природі цінностей, а також суджень, що на них оснований (Ф. Адлер, В. Дільтей, П. Сорокін, А.-Дж. Тойнбі, О. Шпенглер).

Коли мова заходить про цінності, значна частина вчених-правників не приховують свого скепсису: хіба можна науково довести певний порядок їх зважування? І дійсно, метрики цінностей, яка була би цілком переконливою і задовольняла потреби юридичної науки і практики, на часі не існує.

Попри те, що більшість філософів і філософів права визнають важливість вивчення феномену і позначуваного ним поняття цінності, в гуманітарних науках (етиці, психології, соціології, соціальній філософії тощо) відсутнє на часі більш-менш чітке поняття про те, до явищ якої категорії належить цінність. Різними дослідниками це поняття використовується по-різному, з чого вже можна зробити висновок про те, що поняттю цінності властивою є множинність інтерпретацій. Це, щоправда, не може вважатись аргументом на користь того положення, що множинність інтерпретацій поняття цінності виключає врешті зведення її тлумачень чи-то до одного, чи-то принаймні до певного спільного знаменника.

У літературі подається, зокрема, таке визначення: «Цінності – специфічно соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро і зло, прекрасне і потворне, укладені в явища суспільного життя і природи). Ззовні цінності виступають як властивості предмета чи

явища, однак вони притаманні йому не від природи, не в силу внутрішньої структури самого собою об'єкта, а тому, що він залучений у сферу суспільного буття людини і став носієм певних соціальних відносин» [164, с. 88].

Н. Лоський, відомий російський релігійний філософ свого часу, також висловлював думку, що природа цінностей є об'єктивною. Що стосується суб'єкта, який такі цінності відображає й зважає у своїй діяльності, то сама собою наявність цього суб'єкта не може вважатись аргументом на користь суб'єктивної природи цінностей [108, с. 74; 69, с. 54].

У цьому ж контексті можна згадати і Г. Вижлецова, який був переконаний: особистість не створює цінності (на противагу ніцшевській надлюдині), а натомість знаходить себе вже у складі об'єктивних цінностей, навіть системи цінностей – буття останніх не залежить від окремої особистості [66, с. 30].

У літературі висловлювались і протилежні міркування щодо природи цінностей. Зокрема, Е. Золотухіна-Аболіна підкреслювала їх суб'єктивний характер: цінності допомагають людині орієнтуватися в суспільстві, суб'єктивне їх розташування у певній ієрархії власне і є тим визначальним чинником, що робить людину вільною [89, с. 357].

Радянський і російський вчений-дослідник Г. Головних свого часу обґрунтовував суб'єктивний характер цінностей в такий спосіб: «... орієнтація формується в процесі свідомого вибору суб'єктом життєво значущих для нього об'єктів» [цит. за: 171, с. 85]. Орієнтацію можна розглядати як «ставлення суб'єкта до умов свого буття, позиція, яка існує як результат свідомого, оцінного вибору життєво значущих предметів і об'єктів» [там само].

На міркування А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Сержантова та ін., цінностям властива двозначна сутність, її суб'єктно-об'єктний характер [105, с. 88; 106, с. 13; 164, с. 174; 151, с. 201]. На думку дослідників, ціннісна сторона речі чи явища відкриває себе для людини в двох площинах:

– суб’єктивній – як значення (значимість) цієї речі/явища для суб’єкта;
 – об’єктивній – як її суть, що втілює реальне, соціально опосередковане визначення цієї речі (послугуючись хрестоматійним прикладом М. Гайдеггера, молоток придатний (корисний) для забивання цвяхів) [178, с. 41].

Визначальною рисою філософії ХХ століття був т. зв. лінгвістичний поворот. Австрійський математик і філософ Г. Фреге першим помітив, що філософські й етичні питання некоректно обмірковувати, не вдавшись попередньо до лінгвістичного аналізу. Цей напрям філософської думки було розвинуто низкою вчених, найвідомішими постатями з котрих прийнято вважати Б. Рассела та його учня Л. Вітгенштейна [62, с. 34–38; 63, с. 88–91; 64, с. 38]. Крізь призму питання, яке ми обговорюємо в цьому підрозділі, було змінено не *відповідь на запитання: як співвідносяться предмет і цінність?* – а натомість запропоновано відповісти на дещо змінене за формою і радикально нове за спрямованістю і вислідами запитання: *як співвідносяться опис і оцінка?*

Зазначимо, що у філософії ми часто-густо маємо справу з твердженнями двох типів, а саме з *описом чи оцінкою* ситуації чи певного предмету. Твердження певного типу можуть бути, як правило, за посередництва понять *істинно* чи *хибно*, тоді як оцінні твердження характеризують за посередництва понять *добре/погано, розумно/нерозумно, справедливо/несправедливо*.

Істинним зазвичай розуміють таке твердження, яке відповідає дійсному стану справ. А от ситуації, щодо яких висловлюється оцінка, можуть бути, з-поміж іншого, схарактеризовані як ті, що мають позитивну або негативну оцінку. *Позитивно цінною* – відзначають у літературі – *є ситуація, якою вона має бути* відповідно до наявного в конкретному суспільстві в конкретно-історичний проміжок часу зразка чи стандарту стану справ певного роду. Звісно, це не виключає можливості особистих чи суб’єктивних оцінок, тоді мірилом виступають особисті уявлення суб’єкта про відповідність стану

справ (дій учасників суспільних відносин), його особистому уявленню про належне.

Отже, під час обмірковування цінностей ми маємо справу не з формальною логікою, а з цілковито інакшою системою знань, які об'єднані під назвою *аксіологія*.

У радянській філософській літературі досить розповсюдженим було твердження про суб'єктивно-об'єктивно-суб'єктивний характер всіх цінностей [69, с. 54]. Звісно, як ми розуміємо, тут дається взнаки марксизм з його прагненням до синтетичного об'єднання суперечностей, а також загально діалектичне прагнення бачити в досліджуваних предметах трійцю (теза-антитеза-синтез). Так, В. Брожек зазначав, що стосунок діючого суб'єкта до дійсності ніколи не має «простого двополюсного характеру» і не є «стосунком ізольованого суб'єкта до ізольованого об'єкта дійсності, адже і суб'єкт, і об'єкт практично одночасно детермінують себе і багатьма іншими практичними взаємозв'язками, які визначають їх ціннісну предметність» [55, с. 189].

На міркування О. Говорухіної, цінність не слід ототожнювати ані з суб'єктивною значимістю, як це роблять прихильники суб'єктивного підходу, ані зводити її до самої лише об'єктивної реальності. З одного боку, ціннісне ставлення постає як один із видів діяльності, що стосується свідомості й психіки суб'єкта оцінювання. Однак з іншого – воно відіграє важливу роль у функціонуванні культури суспільства. Спрощено кажучи, тому можна вести мову про співвідношення внутрішнього і зовнішнього аспектів ціннісного ставлення.

На думку дослідників, цінність може бути водночас результатом суб'єкт-об'єкт-суб'єктного відношення, а це дозволяє передусім розкрити ставлення суб'єкта до об'єкта, і також схарактеризувати взаємини між суб'єктами в частині ставлення до певного об'єкта. Звідси випливає, що цінність як специфічне ставлення передбачає так само як зовнішню

зумовленість (детермінацію) з боку суспільства, «так і внутрішнє прийняття і заломлення цінності в житті конкретної людини» [69, с. 43].

А. Здравомислов, розглядаючи цінності у взаємозв'язку з інтересами та потребами, стверджував, буцімто «духовні прагнення, ідеали, принципи, норми моральності стосуються не стільки сфери дії інтересів, скільки сфери цінностей. Стимули і причини людської діяльності отримують тут подальший розвиток: потреби, перетворені в інтереси, своєю чергою, «перетворюються» у цінності» [88, с. 160].

На наше міркування, ця позиція дещо невдало відображає сутність проблеми й відповідно її рішення. У запропонованому А. Здравомисловим пасажі жодним чином не відображено сутності поняття «цінності». Певна річ, цінність тісно пов'язана з поняттями «потреба» і «інтерес». Однак це навряд чи достатня підстава для того, аби стверджувати, що цінності є похідними від потреб. До речі, стверджувати протилежне теж, гадаємо, неправомірно.

Р. Міронова пропонує три основні підходи до визначення цінностей:

1. Цінності – це матеріальні і духовні об'єкти або їх властивості, здатні задовольнити матеріальні і духовні потреби суб'єкта (суспільства, класу, особистості): цінності проявляють себе в процесі спілкування людини з навколишнім світом, «в якому предмети і явища задовольняють потребу людини» [132, с. 66, 71, 83; 171, с. 117, 121, 138].

2. Другий підхід пов'язує цінності з суб'єктно-об'єктним відношенням, у якому об'єкт (матеріальний або духовний) сам стає частиною цих відносин через його значущість для суб'єкта (людини, групи людей або суспільства загалом). Отже цінність є породженням практичного ставлення людини до дійсності. В. Василенко у контексті цього підходу характеризує цінність як «істотний момент універсального взаємозв'язку явищ, а саме момент значущості одного явища для буття іншого» [58, с. 181].

3. За третім підходом цінності відносять до суспільних ідеалів [168, с. 45]. На міркування радянського філософа В. Тугарінова «... окрема

конкретна людина може користуватися лише тими цінностями, які вже є в її суспільстві, відтак цінності життя окремої людини у своїй основі – суть цінності навколишнього її життя» [171, с. 143].

Може здатися, що пропонована дискусія має суто теоретичний характер, однак поставлені тут питання містять серйозні імплікації і для законодавця (як-от, скажімо, під час побудови ним системи охорони права інтелектуальної власності), і для суддів, коли тим доводиться розглядати «складні справи» («*hard cases*» – термін Г. Гарта) про захист прав інтелектуальної власності.

Відтак є потреба більш детально розглянути суть зазначеної проблеми. «Що ми можемо сказати, коли два розумних, добре поінформованих індивіда розходяться у вирішенні якоїсь моральної проблеми? – писав Р. Шейфер-Ландау. Можливі, мабуть, два основних підходи, кожен з яких пов'язаний з широким розумінням природи етики. Об'єктивісти говорять, що наявність глибоких і міцних розбіжностей не означає, ніби ми маємо справу з нерозв'язною моральною проблемою. Мова повинна йти швидше про деякі «вади» щонайменше одного з індивідів в дискусії – про відсутність у нього достатньої інформації (про предмет суперечки. – *I.C.*), про помилку в міркуванні або про ірраціональну емоційну реакцію, що перешкоджає зближенню моральних позицій. Різничитання саме собою не свідчить про відсутність [об'єктивних] моральних фактів» [32, р. 335]. Цьому об'єктивістському підходу протистоїть такий понятійний підхід, як *нонкогнітивізм*. Прихильники останнього вбачають в існуванні моральних розбіжностей більше, ніж помилку одного з суб'єктів оцінювання, *доказ* того, що мораль становить «проекцію» почуттів суб'єкта на сам собою аксіологічно порожній, ціннісно пустий (чи радше «безцінний») світ. На думку філософів з цього табору, «...якби моральні факти були повідомленнями про об'єктивне положення справ, то в сфері моралі слід було б очікувати на широку конвергенцію, – таку, що має місце в строгіших емпіричних і теоретичних дисциплінах. Однак ми не бачимо тут нічого

подібного і, отже, у нас немає підстав вважати, ніби існують якісь «моральні факти» [32, р. 351].

Варто погодитися з наведеними Шейфером-Ландау (і досить поширеними в американській правничій літературі, особливо завдяки судді Верховного Суду Сполучених Штатів Америки А. Скаліа) аргументами об'єктивістів на користь того, що реальні моральні колізії не можуть вважатися принаймні прямим свідченням того, що об'єктивного морального критерію не існує. Річ у тім, що причинами колізій такого ґатунку можуть бути, наприклад, неоднакова інформованість учасників конфлікту про спірну ситуацію, похибки в міркуваннях і неконтрольовані емоції. Сюди ж можна додати, що навіть володіючи однаковою інформацією про предмет спору, сторони в дискусії з приводу морального оцінювання, як правило, ніколи не досягають того рівня схожості, який гарантував би наче спільну систему координат, в якій, послуговуючись виразом відомого радянського лінгвіста і засновника тартуської школи Ю. Лотмана, діяли б як подвоєна одна й та сама семантична особистість. Коротко кажучи, дії людини в більшості ситуацій можуть бути витлумачені відповідно до культурно-світоглядних уявлень кожного з диспутантів по-різному, а відтак оцінки можуть відрізнитись з огляду і на цю обставину.

Шейфер-Ландау надалі розвиває свою об'єктивістську аргументацію, звертаючи увагу на таке. Припустімо, що ми конвенційно домовились про певний універсальний моральний критерій, послуговуючись яким тепер вирішуємо ситуації більш-менш однаково. Однак і тут може трапитись свого роду безвихідь, якщо тільки в ситуацію не втрутиться суддя, зайнявши позицію одного з диспутантів. Причиною такої безвиході є те, що чималій кількості ситуацій властива особлива роду «невизначеність» (*indeterminacy*): остання не дає змоги, принаймні з повною впевненістю, підвести їх під цілком певний моральний критерій (як-от, запропонований свого часу Дж. Роулзом в його «Теорії справедливості»), і саме наявність такої невизначеності є однією з причин суперечок з моральних питань [32, р. 363].

Як приклад Шейфер-Ландау наводить дискусії з приводу моральної допустимості абортів: сторони розходяться не в тому, чи санкціонує мораль «вбивство людини», чи ні (тут розбіжностей немає), а в тому, чи є, скажімо, восьмимісячний ембріон «людиною»; і якраз це останнє питання містить в собі невинуватну «невизначеність» [32, р. 373].

Отже, ми маємо справу з широким варіюванням моральних кодексів від однієї культури до іншої і від одного проміжку історії до іншого, адже і в межах одного суспільства моральні оцінки можуть розходитись (прикладом чого є, наприклад, досить звичайні для будь-якого суспільства випадки непорозуміння між батьками і дітьми). Такі випадки з погляду суб'єктивістів є свідченням відносності моралі, її вторинності в стосунку до мінливих інтересів людей.

На наше міркування, суб'єктивізм привертає до себе прихильників почасти й тим, що подає «простішу» картину світу: тоді як об'єктивізм включає в розгляд метафізичні сутності – об'єктивні моральні цінності, існування яких потребує спеціальних доказів і пояснень, суб'єктивізм не пов'язаний з потребою докладати в аргументацію якихось спеціальних творчих зусиль. Позиція суб'єктивізму – це позиція критика, справа суб'єктивістів – критикувати аргументи, зокрема й метафізичного ґатунку, що знов і знов пропонують об'єктивісти. Послуговуючись термінологією М. Г'юмера, тут цілком прийнятним буде ще й «політичний» аргумент: «Об'єктивізм призводить до нетерпимості, оскільки спонукає нас вважати, що ми праві, а інші люди, які з нами не згодні, – не праві... Єдиний шлях гарантувати бажану позицію толерантності – це позитивний релятивізм як моральний постулат, що спонукає нас визнати однакову легітимність... всіх ціннісних систем і водночас дає можливість людям з різними цінностями жити в гармонії, якщо вони приймуть цей постулат» [12].

Тож підсумуємо відповіді на питання про те, що становить об'єктивність. В онтологічній площині йдеться, зокрема, про об'єктивність «добра» як певної особливої сутності, про його трансцендентне або природне

існування. Але, гадаємо, можливо запропонувати й розгляд питання в принципово відмінній онтологічній площині, де «об'єктивність» моральних цінностей розглядається як зумовленість змісту останніх певними об'єктивними (природними або соціальними) факторами, або як змістовна єдність таких цінностей, їх всезагальність, фактична «однаковість» для всіх (про це, зокрема, побіжно говорить і сам Шейфер-Ландау [32, р. 351]).

Дж. Мейкі виділяє два компоненти у складі традиційного морально-реалістичного світогляду: 1) концептуальне (теоретичне) положення, що представляє собою «зовнішнє» стосовно свідомості твердження про те, що нашим моральним поняттям відповідають деякі об'єктивні властивості; і 2) субстантивне положення, що виражає «внутрішнє» (не завжди висловлюване явно), безпосереднє переконання морального суб'єкта в об'єктивній реальності моральних властивостей [18, р. 37]. З приводу другого положення Дж. Мейкі писав, що вже в самому понятті доброго, належного, правильного і т. д. якимось чином вбудовано уявлення про їх об'єктивність [18, р. 37]. «Етичні суб'єктивісти (експресивісти, проективісти та ін.) спростовують першу тезу, вважаючи, що водночас автоматично дискредитується і друга. Особливість же квазіреалізму – у тому, що він вважає зазначені тези реалізму цілком автономними, згода або незгода з одним з них не тягне з необхідністю згоди або незгоди з іншим, – з чого випливає, що суб'єктивістська критика морального реалізму як теорії (критика, з якою Блекберн солідаризується) не має прямого відношення до нашої моральної практики, наших моральних поглядів, необхідним елементом яких є віра в їх об'єктивність» [18, р. 39].

У аксіологічному контексті поняття об'єктивності застосовують задля характеристики ціннісних міркувань. Загалом, навіть суб'єктивісти повинні були б визнати, що моральні оцінки, що є явно упередженими, можуть призвести до конфліктів і порушення правил дружнього співжиття в суспільстві. Але визнавши принцип неупередженості як засаду для дискусій з використанням оцінних понять, ми повинні наступним кроком визнати й

автономність змісту моральних принципів. З останнього ж можна вивести й положення про відносну універсальність цінностей.

Отже, вихід із пропонованої дискусії між об'єктивістами і реалістами ми вбачаємо в досягненні певного компромісу між об'єктивізмом-реалізмом та релятивізмом. *Будемо вважати, що цінностям, що захищаються правом інтелектуальної власності, властивий квазі-об'єктивний характер.* Суть нашого підходу полягає у тому, що незважаючи на те, що цінності завжди певним чином пов'язані зі свідомістю та психікою людини, яка їх відображає (а тому для різних людей одні і ті ж предмети можуть бути носіями різних цінностей), завжди існує принципова можливість *квазі-об'єктивного* (відносно-об'єктивного, не абсолютного) визначення цінності певного блага у конкретній правовій ситуації з урахуванням конкретно-історичного стану розвитку суспільних відносин і балансу інтересів його учасників. Задля унаочнення нашої позиції наведемо приклад, до якого у своїх лекціях часто звертався колишній суддя Європейського суду з прав людини Б. Зупанчіч.

За часів Стародавнього Риму кораблі плили Середземним морем завантажені пшеницею, амфорами з оливковою олією, кедровим деревом тощо. Якщо корабель потрапляв у шторм, можливо, викликаний вітром Мелтемі, шкіпер був зобов'язаний викинути за борт найбільш громіздкий та найменш цінний вантаж.

Під час шторму командир приймав рішення про скидання надлишкового вантажу, що робило корабель легшим та підвищувало вірогідність, що той зможе перенести бурю. Бурі Мелтемі не тривали довго. Коли море знову ставало спокійним, судно спокійно продовжувало прямувати у порт. Тепер все було спокійно, але втрати тих, чий вантаж скинули за борт, були очевидними. Їхній вантаж було втрачено для того, щоби врятувати інші вантажі. Вочевидь ті, хто зазнали збитків, вважали несправедливим, що їхнім вантажем було пожертвовано заради порятунку іншого.

Коли розпочинався цивільний позов про компенсацію таких збитків, претор зіштовхувався з питанням, чи ті, хто втратив вантаж, мали право на відшкодування збитків від тих, чий вантаж було врятовано, аби в рівних частках поділити (хоч і *ex post facto*) витрати, зумовлені *vis major*, Господнім провидінням. Судді вважали, що це справедливо, тобто логічно перерозподілити збитки, і що лише так буде справедливо. Цей розподіл ризику *ex post facto* (те саме, що сучасне страхування) було безпрецедентним рішенням конкретного завдання.

На прикладі аварійного скидання вантажу можна простежити суть діалектичної взаємодії цінностей. Зазначена ситуація володіє своєю імпліцитною логікою, що дає можливість знайти компроміс між учасниками спору шляхом рівномірного розподілу видатків. Коротко резюмуючи, скажімо, що незважаючи на те, що такі слова як «справедливість», «розумність» (й інші на кшталт цих) можуть використовуватися задля обґрунтування власних потреб, цей релятивізм не забороняє суду шукати і знаходити баланс – який існує об'єктивно стосовно сторін процесу і навіть суддів.

Цінності права інтелектуальної власності справляють керівний вплив на цей правовий інститут. Але що це за цінності?

У галузі права інтелектуальної власності діють такі цінності:

- загальноправові (справедливість, рівність, правова визначеність тощо);
- власні (інтереси первинних суб'єктів інтелектуальної власності, як-от авторів чи виконавців та інтереси суспільства і його наукового, культурного й технічного розвитку);
- цінності-засоби (за їх посередництва відбувається реалізація інших цінностей), до яких можна віднести передусім справедливий баланс між інтересами учасників правовідносин інтелектуальної власності, а також держави і суспільства (цей баланс, зокрема, дістає своє втілення в обмежених

у часі строках правової охорони авторського права й суміжних прав, об'єктів патентного права тощо), принцип максимальної корисності.

За способом закріплення цінностей права інтелектуальної власності в законодавстві можна виокремити:

- безпосереднє визнання таких цінностей у цивільному законодавстві;
- створення правових засобів їх реалізації;
- створення правових засобів їх захисту й охорони.

Слід також визнати, що декларативний характер деяких положень права інтелектуальної власності погано відбивається на цінностях, що захищаються цим правовим інститутом. Скажімо, згідно статті 445 ЦК «Автор має право на плату за використання його твору, якщо інше не встановлено цим Кодексом та іншим законом» [180, ст. 445]. Між тим, як можуть переконатися мабуть всі, хто публікувався в наукових виданнях України, в більшості випадків умовою публікації є *не гонорар автора, а радше розмір грошового внеску за публікацію*. У літературі вже звертали на це увагу [152, с. 88]

Водночас гадаємо такий стан справ є закономірним, позаяк в умовах скорочення державного фінансування видавничої справи тягар матеріального забезпечення так чи так повинен був, принаймні почасти, лягти на авторів наукових статей.

Що стосується такого способу відображення цінностей як наявність способів захисту, то слід зауважити таке. В англійській правовій доктрині вважається, що право створюється внаслідок його порушення. Це, здавалося б дещо суперечливе твердження, насправді не слід приймати буквально. В дійсності тут ідеться про те, що право існує не на папері, а його справжнє життя починається лише в суді.

Дійсно, важко переоцінити потребу в наявності способів захисту своїх прав. Згідно частини 2 статті 432 ЦК, суд у випадках та в порядку, встановлених законом, може постановити рішення, зокрема, про:

- 1) застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів;
- 2) зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорт чи експорт яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності;
- 3) вилучення з цивільного обороту товарів, виготовлених або введених у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності та знищення таких товарів;
- 4) вилучення з цивільного обороту матеріалів та знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності або вилучення та знищення таких матеріалів та знарядь;
- 5) застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення;
- 6) опублікування в засобах масової інформації відомостей про порушення права інтелектуальної власності та зміст судового рішення щодо такого порушення [180, ст. 432].

Впадає в око та обставина, що засоби захисту прав інтелектуальної власності досить розгалужені: спрямовані на відшкодування завданої шкоди й запобігання їй; загальної спрямованості чи індивідуальної; стосуються майнових прав і немайнових.

Цінності права інтелектуальної власності в правозастосуванні діють через:

- врахування цінностей (їхньої ієрархії) у процесі правозастосовного розсуду;
- врахування цінностей (їхньої ієрархії) у процесі вибору одного з можливих варіантів тлумачення положення права інтелектуальної власності;

– врахування цінностей (їхньої ієрархії) під час вирішення колізій норм права інтелектуальної власності та заповнення наявних тут правових прогалин.

3.2 Критика інтелектуальної власності в сучасній західній правовій доктрині

Критика права інтелектуальної власності як правового інституту й інституту економіки зустрічає дедалі більшу підтримку в науковців з обох боків Атлантичного океану. Особливий інтерес становлять роботи О. Долгіна, Н. Кінселли, Л. Лессінга, Д. Ліпцик та ін. Однак, ані у вітчизняній, ані, наскільки нам відомо, у зарубіжній літературі, досі не було дослідження, спеціально присвяченого послідовній критиці права інтелектуальної власності.

Попередні зауваги до критики права інтелектуальної власності. Коли йдеться про критику права інтелектуальної власності (тут ми говоримо не про будь-яку критику, а лише ту її частину, що заперечує твердження, що право інтелектуальної власності є наче би безальтернативним в сучасних умовах способом правової регламентації дій учасників суспільних відносин із приводу набуття, використання і припинення прав на об'єкти інтелектуальної власності.

Дещо забігаючи наперед, дозволимо собі зауважити, що в літературі ми маємо справу із двома видами критики, які умовно дозволимо собі означити як конструктивну і неконструктивну. Ми вважаємо конструктивною таку критику права інтелектуальної власності, яка не обмежується констатацією його внутрішніх суперечностей, проявами негативного впливу на суспільство, його економіку, політику і культуру, а пропонує альтернативні способи правового регулювання, що мають переваги над сучасною моделлю права інтелектуальної власності (наприклад, різні концепції т. зв. копілефту).

Неконструктивною критикою права інтелектуальної власності ми вважаємо таку, яка хоч і виявляє його вразливі суспільні й правові аспекти, однак обмежується цією констатацією. Прикметною в цьому стосунку є праця американського спеціаліста в галузі патентного права С. Кінселли [15]. Ця праця представляє детальне викриття низки непослідовностей у правовому регулюванні використання й охорони об'єктів права інтелектуальної власності. Аргументи С. Кінселли становлять значний інтерес для цивільного права, теорії й філософії права, та, водночас, хибують тим, що не призводять до поліпшення інституту інтелектуальних прав. Дійсно, ми вже могли пересвідчитись, що інститут права інтелектуальної власності не позбавлений щонайменше деяких методологічних нюансів, а часом і парадоксів. Це стосується рівним чином філософських питань онтологізації права інтелектуальної власності та його негативних проявів практичного гатунку у суспільстві.

Критика інституту права інтелектуальної власності, безумовно, річ потрібна, однак, на наше міркування, критика повинна бути чимось схожою на «увертюру» – способом підійти до складного, але безумовно наріжного питання для юридичної науки і практики: чи існує розумна альтернатива цьому цивільно-правовому інституту? Звісно можна добачати в праві інтелектуальної власності ті чи інші вразливі, негативні й шкідливі сторони, однак ніхто не може заперечити, що економіка на мікро- і макрорівнях оснований на наявній системі дистрибуції та охорони «інтелектуальних об'єктів». Водночас, суспільство на часі ще не винайшло кращої й перевіреної практикою моделі охорони таких об'єктів. У зв'язку із викладеними міркуваннями хотілося би прояснити, яку критику права інтелектуальної власності ми вважаємо неконструктивною. Зараз очевидно вже стає умовність цього твердження, оскільки те, що проливає світло на наукову проблему, здавалося б, повинно беззаперечно визнаватись конструктивним зауваженням. Однак в дійсності, ми часто маємо справу із критикою, яка має щонайбільше академічний інтерес, позаяк не може бути

інтегрована в сучасне розуміння інтелектуальної власності. Подібні аргументи, як-от у С. Кінселли, певна річ, заслуговують на увагу, але читаючи їх, важко позбутися простого питання – що пропонується натомість? Означена вище праця С. Кінселли в цьому стосунку показова – книга завершується не пропозиціями, а самим лише висновком – всі традиційні аргументи на обґрунтування права інтелектуальної власності (щонайменше в частині авторського і патентного права), а точніше його т. зв. природного характеру, суперечливі, здійснені на підставі часом надто вузького контексту.

Наведемо ці два авторські пасажі: «... система прав власності на «нематеріальні об'єкти» (*ideal objects*) веде до порушення особистих майнових прав (*individual property rights*), наприклад, використовувати свою матеріальну власність на власний розсуд... Право інтелектуальної власності, принаймні в частині об'єктів патентного і авторського права, не може вважатись обґрунтованим. Тому не дивно, що адвокати в галузі права інтелектуальної власності, митці та винахідники інколи ведуть себе так, боцімто легітимність права інтелектуальної власності є данністю й не потребує доведення [15, р. 59].

За корисності окремих моментів, такі висновки, здається, хибують очевидно тим, що, бодай і опосередковано, пропонують чи-то істотно урізати структуру об'єктів інтелектуальної власності, чи взагалі відмовитись від його фундаментального принципу – надання певним результатам творчості, винахідництва тощо штучної рідкості. Однак чи дійсно людство зацікавлене в таких кроках, принаймні зараз, поки у світі, нагадаємо, не утвердилось жодного іншого режиму захисту творів, винаходів на інших об'єктів, окрім як у межах цивільно-правового інституту інтелектуальної власності.

Отже, парадокс неконструктивної критики права інтелектуальної власності полягає в тому, що оскільки інтелектуальна власність є єдиним правовим режимом, здатним забезпечувати потреби сучасної ринкової економіки, а альтернатива йому ще не набрала більш-менш конкурентної

популярності, увага дослідників у такий спосіб автоматично прикипає до наявного, викриваючи в ньому – хоча й здебільшого цілком справедливо – недоліки і неузгодженості.

Сама собою подібна критика інтелектуальної власності залишається більше продуктом інтелекту, ніж розуму (інтелект спрямований на створення нових смислів, які не обов'язково повинні бути затребувані суспільством; розум натомість становить соціалізований інтелект. Так, розумними ми називаємо дії, які мають індивідуальну чи суспільну користь й відповідають низці інших вимог, себто неконструктивна критика звучить «інтелектуально, але не розумно», оскільки практичні висліди доводів С. Кінселли, зокрема й згаданого, залишаються утаємниченими.

Звернімося тепер до питання, яке може здатися простим і тривіальним, однак, не давши на нього обґрунтовану відповідь, навряд чи вдасться повно уявити собі причини і джерела критики права інтелектуальної власності. Наше питання можна було би сформулювати в такий спосіб: чому інтелектуальна власність взагалі з'явилася, на які суспільні виклики здатна відповісти сучасна модель права інтелектуальної власності, а з якими викликами їй впоратись не вдасться? Які виклики для суспільства вона сама породжує (будучи насправді лише засобом впорядкування суспільних відносин), наскільки ці виклики значущі та якими засобами можна на них відповісти.

Якщо міркувати про телеологічну спрямованість права інтелектуальної власності в конкретно-історичному контексті, тоді слід подивитися, як зародилися перші інститути права інтелектуальної власності. Ці питання ми вже розглядали вище. Так, авторське право (напр., статут Анни) генетично викликане запитом свого часу – захистити права авторів. Щоправда, слід зауважити, що редакція статуту від 1710 року не містила згадки про авторів. Радше йшлося про врегулювання діяльності професійних комерційних агентів, які, так би мовити, дозволяють автору зустрітися з його аудиторією.

Отже, авторське право від початку було радше інститутом адміністративного права, ніж цивільного, й було спрямоване передусім на задоволення радше публічних потреб, ніж приватних.

Зміна регулятивної спрямованості автора права і його дрейф із адміністративного до цивільного можуть бути пояснені, мабуть, у контексті того значення, яке відіграло поняття *persona* в правових системах, оснований на досвіді римського права. Так, відомий соціолог минулого століття М. Мосс відзначав унікальність того факту, що, на противагу індусам і китайцям, римляни, краще сказати, латиняни частково встановили поняття особистості» [123, с. 264].

Гадаємо, що саме цей властивий європейському праву антропоцентризм й зумовив долучення до права інтелектуальної власності норм приватно-правового змісту задля захисту не тільки майнових, але й немайнових інтересів авторів.

Однак чи виконує нині право інтелектуальної власності ту саму функцію, яку закладали у нього від початку? Хоч право інтелектуальної власності глибоко інтегрувалося у сучасне суспільство, а тому здається нам – принаймні частині з нас і принаймні подекуди – природним, воно таким насправді не є і належить до артефактів передусім європейської цивілізації. Звідси також впливає потреба у його осмисленні саме в критичному ключі, позаяк не всі суспільні практики *ipso facto* слід вважати природними й справедливими (наприклад, світова спільнота занепокоєна і збурена фактами традиційного покарання у вигляді забиття жінок камінням на вулицях багатьох мусульманських країн, що відбувається і нині). Тут можна згадати ще й інститут кровної помсти, під знаком якої пройшло Середньовіччя, чи чинний і нині в деяких мусульманських країнах інститут побиття жінок камінням за подружню зраду. Всі ці практики вважаються певною мірою природними. Однак суспільна практика лише тоді варта продовження, якщо вона чи-то справедлива, чи-то її несправедливість не викликає обґрунтованих

нарікань. То ж які твердження, уявлення, погляди становлять раціональний фундамент суспільної практики охорони об'єктів інтелектуальної власності?

Як зазначає у своїй дисертаційній роботі А. Безмолитвенний, прийняття національних законів і приєднання до регіональних і міжнародних договорів із захисту інтелектуальної власності, зазвичай обґрунтовуються прагненням:

- створити спонукальний мотив для прояву різних творчих зусиль мислення – стимулювати творців;
- дати таким творцям офіційне визнання;
- винагородити творчу діяльність автора;
- створити «сховища» життєво важливої інформації;
- сприяти зростанню як вітчизняної промисловості або культури, так і міжнародної торгівлі, за допомогою договорів, що надають багатосторонню охорону [47, с. 88].

Прихильники посилення заходів захисту інтелектуальної власності вважають, що «В умовах швидкого розвитку мережі Інтернет, коли будь-які роботи можуть передаватися з однієї країни в іншу зі швидкістю світла, не існує перешкод до поширення робіт, але можуть виникнути перешкоди для реалізації законів з охорони авторських прав, якщо країни не будуть виконувати ці договори. З огляду на досягнення у сфері технології, можна з великою ймовірністю припустити, що слабкий законодавчий режим в одній країні створить своєрідний рай для піратів, що буде підривати основи ринку збуту легітимних «товарів» у всьому світі. Саме тому існує нагальна потреба, щоб представники індустрії і уряди країн світу взяли участь у роботі із закріплення на практиці принципів, обумовлених цими договорами» [85, с. 150].

Оскільки права на об'єкти інтелектуальної власності розглядаються як природні, то творіння людського інтелекту повинні захищатися законом так само, як і матеріальні активи: «У людини є природне право на продукти своєї

інтелектуальної праці. Людина володіє своїм тілом і працею, а отже, і результатами своєї праці, як фізичними, так і інтелектуальними» [47, с. 89].

Отже, вихідним міркуванням є те, що інтелектуальна власність становить різновид власності й повинна охоронятись якщо й не так само – адже існують особливості в природі об'єктів права власності й інтелектуальної власності – однак так же природно, ipso facto. Звісно, для деяких об'єктів інтелектуальної власності існує особливий режим правової охорони (напр., для винаходів, корисних моделей, промислових зразків, інформації, що становить комерційну таємницю тощо), однак принцип для охорони об'єктів інтелектуальної власності лишається той самий: позаяк інтелектуальна власність є різновидом власності, цього природного способу присвоєння об'єктів, необхідність її правової охорони є теж природною.

Однак тут дозволимо собі поцікавитись, в якому сенсі інтелектуальну власність чи будь-яку іншу власність можна вважати природною? *(Адже навряд чи можна розглядати власність як певний надприродний зв'язок між людиною і об'єктом).* Власність – це безумовно явище соціально-правове й становить сукупність суспільних відносин. Власність – це не зв'язок особи і речі, адже цей зв'язок не є соціальним. *Відтак власність становить особливий зв'язок між людьми, що складається з приводу володіння, користування й розпорядження певними видами майна.*

Здійснивши таку суспільно-правову редукцію поняття власності, а отже і інтелектуальної власності, ми можемо перейти до аналізу аргументів на користь її охорони.

Так, інститут права інтелектуальної власності створює спонукальний мотив для прояву творчих зусиль. Однак цей аргумент носить суто утилітаристський характер. На аргументи такого ґатунку можна досить просто відповісти, вказавши, що *корисність не є мірилом справедливості.* Крім того, навіть ядро аргументу не є беззаперечним – *інтелектуальна власність накладає значну кількість обмежень, зокрема пов'язаних із проявом творчих зусиль.*

Що стосується того, що право інтелектуальної власності сприяє визнанню авторів, то цей аргумент також не є переконливим. Нині склалася ситуація, коли літераторам вкрай рідко вдається отримувати більше 10% від доходу з реалізації примірників їхнього твору. Отже, сучасна модель дистрибуції об'єктів авторського права, що пов'язана з високими видатками на маркетинг, призводить до того, що дистриб'юторам об'єктів авторського права стає фінансово не вигідно стимулювати велику кількість авторів до творчих зусиль. Натомість вигідно мати порівняно невелику кількість добре розрекламованих авторів і їхніх творів. Кожен же новий письменник для цих дистриб'юторів є потенційним конкурентом на ринку й причиною зменшення попиту на свою продукцію.

Аргумент щодо винагороди авторам за творчу діяльність є цікавішим. Однак система винагороди за користування об'єктами права інтелектуальної власності *не є єдиною системою винагороди*. Так, останнім часом все більше розмов ведеться про необхідність змін у галузі авторського права й перехід з копірайту на копілефт – систему правового регулювання об'єктів авторського права, що робить об'єкт авторських прав вільним для розповсюдження і вдосконалення. Водночас повинна виконуватись умова, що похідний твір теж перебуватиме під охороною копілефту, а не копірайту.

Ідея копілефту базується на тому, що твори, комп'ютерні програми та інші форми мистецької активності зазнають гнітючого впливу з боку сучасної моделі дистрибуції, основаної на авторському праві й моделі «штучної рідкості», способом реалізації якої стала доктрина «виключних прав». Копірайт первинно був створений для того, аби захистити авторів, надати їм засоби для зрівноваження у правовідносинах з видавцями. Однак нині маркетингові витрати часто-густо складають до 80, а подекуди й до 90 відсотків вартості процесу дистрибуції. Отже, *авторське право з часом перетворилося в інститут захисту рекламних агентств, які часто-густо є головними бенефіціарами усієї системи дистрибуції творів, комп'ютерних програм чи баз даних.*

Аргумент про зростання економіки, торгівлі й добробуту суспільства є знову-таки суто утилітаристським та цілком спростовним: право інтелектуальної власності накладає на економічну діяльність більше обмежень, ніж мабуть на будь-який інший правовий інститут.

Наразі ж дозволимо собі зробити невелике спостереження: усі аргументи на користь інтелектуальної власності, що ми щойно обміркували, не дають відповіді на запитання, чому об'єкти інтелектуальної власності мають охоронятися? Відповідь на це запитання лежить не в практичному дискурсі, не в міркуваннях добробуту чи співвідношення інтересів авторів і користувачів інтелектуальної власності. Ця відповідь може бути знайдена лише у філософсько-правовому дискурсі.

Як ми вказували вище, поняття інтелектуальної власності не існує ані в ЦК, ані в науково-практичній літературі. Інтелектуальна власність – це все, що охороняється законодавством про інтелектуальну власність, а право інтелектуальної власності – це сукупність норм, які регулюють відносини з приводу використання й охорони об'єктів інтелектуальної власності. Це коло у визначенні. Себто правом інтелектуальної власності можна охороняти будь-що, оскільки сформулювати поняття інтелектуальної власності та його об'єктів не можна (саме тому замість визначення стаття 420 подає нам перелік об'єктів, які сьогодні конвенційно отримали статус охоронюваних законом об'єктів інтелектуальної власності).

Друга проблема пов'язана з тим, що коли за Локком право власності складається стихійно й природно, охорона права інтелектуальної власності – це результат дії правової фікції, відомої у літературі як *«штучна рідкість»*: «для продажу будь-якого товару рідкість необхідна. Неможливо продавати той продукт, права на який вже належать покупцеві. Наприклад, неможливо продавати повітря, яке людина вдихає кожну хвилину свого життя, без створення ситуації штучної рідкості. У випадку з речами рідкість товару зумовлена одиничністю самої речі. У певному сенсі сама реальність допомагає забезпечувати дотримання законодавства. Якщо виробник зробив

товар і продав його – у нього не залишилося товару. Відповідно, «пучок» прав речової власності пов’язується з конкретною одиницею товару. Якщо ж музикант написав нову пісню і, зробивши її товаром, продав кому-небудь, пісня однаково залишається у нього, водночас стаючи надбанням тих, кому вона продана. Тобто у випадку з продуктами інтелектуальної праці рідкість (причому, у багатьох випадках – абсолютна рідкість) має місце тільки на етапі створення, будучи атрибутом індивідуальності творця. На етапах, наступних за створенням – етапі копіювання та розповсюдження (другому і третьому етапі за П. Сорокіним) – продукт інтелектуальної праці вже не є рідкісним. Отже для того, щоб зробити його товаром, необхідно створити і підтримувати «штучну рідкість» саме на етапах копіювання та розповсюдження» [47, с. 45, 46].

Відоме положення закону штату Массачусетс 1789 року, що вже давно стало хрестоматійним, проголошувало: «Немає власності, що належить людині більше, ніж та, яка є результатом її розумової праці». Це визначення, що з’явилося в епоху класичного лібералізму, ґрунтується на положенні про природне походження всіх прав людини, права власності й права інтелектуальної власності зокрема.

Але коли можливість правової охорони інтелектуальної власності може бути забезпечена лише через штучну рідкість – надання суб’єкту виключних прав, – тоді виникає запитання: про яку природність інтелектуальної власності взагалі може йтися?

Уявлення про природність авторського права є результатом дії таких факторів:

- аналогія з правом власності;
- закріпленість у цивільному праві всіх сучасних держав упродовж тривалого часу;
- відсутність повноцінної альтернативи системі винагород авторів в авторському праві.

Якщо предмети права власності є за природою дискретними, вичерпними, відносно унікальними, а саме тому і потребують правової охорони, то хіба можна сказати це про об'єкти права інтелектуальної власності? Здається, тут аналогія з локківською теорією завершується. Не можна обґрунтовувати правову охорону прав на невичерпні явища і предмети (об'єкти права інтелектуальної власності) за аналогією з правовою охороною вичерпних об'єктів (об'єкти речових прав і права власності зокрема). У дійсності, право власності існує головно задля існування двох правових засобів – в'їндікаційного і негаторного позовів, тобто для повернення власнику у володіння майна або усунення перешкод у володінні ним. *Себто право власності існує для того, щоб захистити власника від ситуації, коли він більше не може володіти своїм предметом сам, бо володіння іншого виключає володіння власника.*

Але хіба те саме можна сказати про об'єкти права інтелектуальної власності? Хіба скачування музики з піратського сайту чи торрентів забороняє автору пісні насолоджуватись власним твором?

І тим не менш, прихильники інтелектуальної власності невпинно говорять про те, що створення об'єкту є достатньою підставою для того, аби надавати йому правову охорону. Є міркування, що і цей аргумент, як нам видається, складно захистити.

Так, С. Кінселла цілком слушно вказує на ту обставину, що далеко не всі результати інтелектуальної і творчої діяльності підпадають під правову охорону [15, р. 23, 24]. Наприклад, ідеї математиків чи філософів не охороняються, наскільки би корисними вони не були і яке би благо для суспільства вони не становили. Те саме стосується наукових відкриттів, які негайно стають суспільним надбанням, а їхні автори не мають на них жодних виключних прав. Ситуація, на жаль, виглядає досить дивно: Роберт У. Вергоббі в 1954 році запатентував зіп-пакетики (пакетики-струни) і незабаром продав їх фірмі Мінігрїп, ставши багатієм; А. Ейнштейн, відкривши теорію відносності, отримав всесвітнє визнання і ... жодних

майнових прав на систему ідей, що змінила світ. Отже, постає питання: якщо створення інтелектуального продукту є достатньою підставою для набуття на нього прав інтелектуальної власності, то чим пояснити вибірковість правової охорони?

Захисники інтелектуальної власності твердять: якщо гончар набуває право власності на створену ним вазу, то так само і автор набуває право власності та створений ним твір. І ця аналогія не менш хибна. Гончар набуде право власності на цю вазу лише тоді, коли він створив її з *власної* глини. Якщо ж він зробив цю вазу з чужої глини, права власності він не набуває. Себто сам факт *створення* не є раціональною та логічною підставою для набуття права власності. Такою підставою є лише власність на сировину.

Нарешті остання проблема, на яку варто звернути увагу, полягає у строках правової охорони. Для більшості об'єктів інтелектуальної власності існують досить обмежені строки чинності майнових прав: автор користується майновими правами на твір протягом життя, а 70 років після його смерті ним також мають право скористатись правонаступники. Запис виконання охороняється протягом 50 років з моменту його здійснення. Винаходи охороняються 20 років з моменту подання заявки на патент, промислові зразки, корисні моделі – 10. Якщо навіть прийняти гегелівське обґрунтування інтелектуальної власності, як це пропонує, наприклад, згаданий вище Дж. Г'юз, і стверджувати услід за німецьким філософом, що об'єкти творчості є наче «продовженням» автора, частиною його індивідуальності, то не випадає думати, що це «продовження» може мати який-небудь строк. Якщо приймати інтелектуальну власність серйозно, як світ ставиться, скажімо, до права власності, тоді слід визнати, що обмеження чинності майнових прав є чистим свавіллям, продиктованим утилітаристськими міркуваннями. Якщо запропонувати, щоби право власності діяло протягом життя власника і 70 років після його смерті, це викличе справжнє суспільне обурення. Однак те, що авторське право охороняється саме так, чомусь не

викликає нарікань у абсолютної більшості прихильників права інтелектуальної власності.

Якщо ставитись до права власності серйозно, як до цього закликав цитований закон штату Массачусетс, то слід також пильніше придивитись до проблеми копіювання. Так, Е. Дж. Галамбос, професор коледжу Уітьєра та Інституту вільного підприємництва (відомий своїми екстравагантними поглядами на інтелектуальну власність) навіть забороняв своїм студентам робити конспекти власних лекцій та відтворювати його слова на заняттях [1]. Багатьом це може здатися дивацтвом, однак хіба не такий результат нас має чекати, якщо серйозно сприймати гегелівську теорію права інтелектуальної власності? З появою мережі Інтернет, коли рух ідей досягнув небаченої швидкості, проблема копіювання лише ускладнюється.

Як бачимо, традиційні обґрунтування права інтелектуальної власності не тільки не досягають своєї мети, але натомість ставлять нас перед альтернативою: або охороняти всі інтелектуальні продукти повно і безстроково, або відмовитись від охорони інтелектуальної власності за відсутністю достатніх і обґрунтованих причин. І обидві альтернативи погані. З цього випливає, що методологія обґрунтування права інтелектуальної власності повинна піти іншим шляхом, ніж апелювати до аналогії з правом власності і підставами його набуття. Єдиним варіантом, на нашу думку, є обґрунтування права інтелектуальної власності як права *sui generis*.

Складна проблема полягає в тому, щоб зрозуміти, на підставі якої саме методології провести онтологізацію інтелектуальної власності.

На це питання в сучасній літературі, як ми могли побачити вище, існують такі звичайні відповіді:

- теорія праці Дж. Локка,
- теорія особистості Г. Гегеля;
- утилітаризм;
- змішані підходи.

Вчені, які гадають, що брак послідовності одного способу онтологізації можна компенсувати використанням іншого (як-от Дж. Г'юз намагався сумістити модель Локка із моделлю Гегеля, демонструючи наче би їхню компліментарність), хибують на методологічну еклектику, позаяк намагаються сумістити несумісні між собою способи онтологізації.

Помилка, якої припускаються вчені-філософи, осмислюючи феномен права інтелектуальної власності, полягає, на наше міркування, в тому, що воно розглядається як єдине й цілісне явище. Однак в дійсності, воно становить складене явище, яке не може мати єдиного поняття в аристотелівському смислі, бо ж визначення *per genus et differentiae* не може бути застосоване до явищ/феноменів, які об'єднані не спільною рисою, а набором сімейних подібностей.

На останній тезі слід зупинитись дещо детальніше. Якщо дійсно право інтелектуальної власності є неоднорідним, то що ж тоді об'єднує об'єкти інтелектуальної власності в одному правовому інституті?

На наше міркування, зв'язок об'єктів права інтелектуальної власності може бути прояснено, виходячи з їхніх сімейних подібностей. Так, авторське право і суміжні права пов'язані тим, що останні є засобом реалізації майнового права автора твору дозволяти його використання; об'єкти авторського і патентного права поділяють ту рису, що є результатами творчої діяльності, які лише виявляються у різних сферах – у науці, літературі й мистецтві, з одного боку, та в техніці – з іншого.

Право на торгівельну марку, комерційне найменування чи географічне зазначення виконують схожу функцію із правом автора зазначати своє ім'я на примірнику твору – це функція з «ідентифікації» особи, що заощаджує час покупців й інших користувачів результатів роботи таких осіб, їхньої продукції, й забезпечує цих користувачів від помилкового вибору.

Комерційна таємниця має схожі риси із винаходами принаймні в тому, що обидва є корисними для промисловості й виробництва. Водночас деякі технічні рішення часом спеціально не отримують захисту з боку патентного

права, оскільки їх захист на основі комерційної таємниці може здійснюватися безстроково, на відміну від захисту запатентованого винаходу.

Нарешті, існує зв'язок між селекційними досягненнями, компонуваннями інтегральних мікросхем і науковими відкриттями у тій частині, що всі вони є результатом творчої інтелектуальної праці.

Отже, єдність права інтелектуальної власності як правового феномену забезпечується перехідними сімейними подібностями об'єктів, що підпадають під його регулювання.

З цього також нам вбачається, що для різних об'єктів права інтелектуальної власності й для прав на них існує свій спосіб онтологізації. Так, охорона немайнових авторських і суміжних прав не може бути пояснена в термінах Дж. Локка і його теорії праці (оскільки ця теорія визнає виключно майнові права), однак може бути пояснена в системі поглядів Г. Гегеля і його теорії особистості. Обмежені строки правової охорони пояснюються за посередництва ідей утилітаристів щодо збільшення сумарного суспільного блага. Цим же можна обґрунтувати також і те, що ідеї, теорії й концепції не підлягають охороні правом інтелектуальної власності, адже їх свавільне використання не може бути проконтрольоване належним чином.

Висновки до третього розділу

Розкриваючи аксіологічний бік права інтелектуальної власності, ми звернулися до проблематики цінностей, які захищаються правом інтелектуальної власності. Було виявлено, що питання аксіології взагалі, та юридичної аксіології зокрема, тісно пов'язані з ідеями ціннісного об'єктивізму та суб'єктивізму. Проаналізувавши аргументи сторін, робимо висновок, що попри те, що цінності завжди певним чином пов'язані зі свідомістю та психікою людини, яка їх відображає (а тому для різних людей одні і ті ж предмети можуть бути носіями різних цінностей), завжди існує принципова можливість *квазі-об'єктивного* (відносно-об'єктивного, не

абсолютного) визначення цінності певного блага у конкретній правовій ситуації з урахуванням конкретно-історичного стану розвитку суспільних відносин і балансу інтересів його учасників.

Право інтелектуальної власності як інститут цивільного права є носієм кількох видів цінностей, а саме: загальноправових (справедливість, рівність, правова визначеність тощо), власних, що властиві лише цьому інституту права (інтереси первинних суб'єктів інтелектуальної власності, як-от авторів чи виконавців та інтереси суспільства і його наукового, культурного й технічного розвитку), а крім того, цінносте-засобів (за їх посередництва відбувається реалізація інших цінностей).

Зазначені вище цінності відрізняються за способом закріплення в законодавстві, у зв'язку з чим виокремлюємо: безпосереднє визнання таких цінностей у цивільному законодавстві; створення правових засобів їх реалізації; створення правових засобів їх захисту й охорони. У правозастосуванні такі цінності можуть бути враховані кількома способами. Такими, на нашу думку, є: врахування цінностей (їхньої ієрархії) у процесі правозастосовного розсуду; врахування цінностей (їхньої ієрархії) у процесі вибору одного з можливих варіантів тлумачення положення права інтелектуальної власності; врахування цінностей (їхньої ієрархії) при вирішенні колізій норм права інтелектуальної власності та заповненні наявних тут правових прогалів.

Аналіз традиційних способів онтологізації інтелектуальної власності засвідчив наявність в них низки теоретичних ускладнень. Так, ліберальна онтологізація виявилась неспроможною, зокрема, пояснити обмеженість строків правової охорони майнових прав низки об'єктів права інтелектуальної власності. Об'єктивно-ідеалістична онтологізація теж не може пояснити деякі істотні труднощі застосування її певних положень, як-от: на якій підставі інші об'єкти творчої праці, наприклад ідеї, концепції тощо не користуються правовою охороною? Діалектичний матеріалізм виявився не спроможним пояснити, чому все більше держав – всупереч

класовій волі – визнають немайнові права авторів, які відверто шкодять ринку і капіталу. Нарешті, що стосується утилітаристської онтологізації, то вона, за нашим спостереженням, за своїм характером не може спиратися на жодне уявлення про справедливість, яку замінено тут економічними розрахунками вигоди (що часто-густо має відносний характер). Щоправда всі ці способи онтологізації є компліментарними, якщо застосовувати їх не до всієї системи права інтелектуальної власності, а лише до окремих її об'єктів.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено важливе наукове завдання, яке полягало у філософсько-правовому осмисленні права інтелектуальної власності. До основних результатів дослідження належать такі:

1. Виникнення інститутів інтелектуальної власності відбувалося в різний час, однак їх становлення розпочалося ще у Стародавній Греції. Одним із найбільш ранніх попередників інтелектуальної власності слід вважати маркування виробів та інших товарів. Певні відносини щодо нематеріальних об'єктів склалися там у зв'язку з діяльністю софістів та поетів (до прикладу, Сімонід Кеоський). Однак товаризації інтелектуальної власності тут не відбулося, навіть створення поем на замовлення розглядалося як замовлення на створення об'єкта права власності.

Інтелектуальна власність досягла нового рівня розвитку в римському праві і ознаменована певними пам'ятками. Це, зокрема: а) закон Корнелія Сули 81 року до н.е., який передбачав юридичну відповідальність за різні делікти і, зокрема, за використання чужого імені з метою отримання прибутку (отже, незважаючи на той факт, що саме умовне позначення на товарі не надавало виробнику будь-яких прав, обман покупців був тут караним діянням); б) існування інституту, схожого на сучасний агентський договір: є свідчення, що римському праву була відома відмінність між авторським правом на збереження цілісності твору і правом на виробництво рукописних копій (тобто в сучасній термінології – немайновими і майновими авторськими правами).

У Середні віки в Європі майже не застосовувалася практика захисту авторських прав за моделлю Стародавнього Риму, контроль за економікою здійснювався через монополії – гільдії, тобто професійні організації, що об'єднували людей, причетних до певного ремесла чи заняття. Держава часто надавала гільдіям монопольне право на виробництво товарів або виконання робіт, натомість отримувала контроль над економікою. Середньовічні гільдії

встановлювали два види марок: купецькі (свідчили про право власності) і марки продукції (схожі на сучасні торгівельні марки).

Задовго до того, як правове регулювання інтелектуальної власності в Європі почало набувати сучасних форм і змісту, монархи Європи нерідко вдавалися до видачі «охоронних грамот» – виняткових привілеїв щодо виробництва певних товарів, виконання робіт чи надання послуг. Ці грамоти: а) закріплювали виключне право займатися певним видом діяльності; б) забороняли іншим займатися цим же видом діяльності; в) не захищали винаходи у сучасному їхньому розумінні як рішення конкретних технічних проблем.

Перші патенти на винаходи з'явилися у Венеції в першій половині XV ст., котрі, з одного боку, надавали захист саме винахідникам, з іншого, – мали певні ознаки монополії. Їх можна було відчужувати за життя і після смерті (*inter vivos et mortis causa*). Мета надання таких патентів полягала у тому, щоб унеможливити конкуренцію між підприємствами (через високі видатки виробництва). Магістратури, до яких надсилали прошення, організовували перевірку описаного винаходу. Вимога новизни на той час не була надто жорсткою й спеціальна перевірка її відбувалася рідко; якщо в магістратури виникали сумніви щодо патентоздатності винаходу, ті вирішувались на користь винахідника.

Отже, саме система патентного права Венеції, попри властиву їй гнучкість й подекуди непослідовність, була першим стійким правовим режимом захисту прав винахідників, що справив значний вплив на правові системи держав Європи, Англію й згодом – на Сполучені Штати Америки. Інститут пролонгації патенту був позитивно сприйнятий державами загального права. Крім того, постає той факт, що патенти Венеції захищали лише майнові права винахідників, тоді як немайнові залишались поза правовим регулюванням.

2. В основу задекларованого дослідження закладено триступеневу методологію, яка складається з концептуальних підходів, загально- й спеціально-наукових методів і прийомів дослідження.

Осмислення поняття інтелектуальної власності імпліцитно спирається на певний різновид праворозуміння. Так, згідно з природним право розумінням, право інтелектуальної власності становить систему охорони суспільних відносин, що складаються природно (без прямого втручання держави заради суспільної, зокрема правової, інституціоналізації) і в яких власник інтелектуальної власності та її набувач задовольняють свої права та інтереси. За цим критерієм відповідні методологічні підходи поділено на: позитивістський, природно-правовий, біологізаторський, соціологізаторський та трансценденталістський. Залежно від філософських понять і категорій, на яких ґрунтується дослідницький підхід, можна виокремити такі підходи, як потребовий (на основі якого можна обґрунтувати право інтелектуальної власності як об'єктивацію потреб певної частини соціуму) та аксіологічний (відповідно до якого первинна цінність людини, її прав і свобод зумовлює ті чи інші стандарти права інтелектуальної власності). З огляду на спосіб редукції норм права інтелектуальної власності і правил до ідеальних чи матеріальних явищ, це: ідеалістичний підхід (пов'язує останні, наприклад, з природною та/або божественною природою людей та властивих їм прав); матеріалістичний (пов'язує зміст прав інтелектуальної власності і його норми із досягненням певного рівня розвитку суспільних відносин).

3. Завданням філософсько-правового осмислення права інтелектуальної власності є його онтологізація, чи онтологічне обґрунтування. Проект онтологізації може бути відносно успішним чи, навпаки, з урахуванням таких чинників: а) досягнення когерентності чи холістичності картини буття, тобто такої цілісності, яка дасть змогу простежувати зв'язки і взаємовпливи об'єктів світу; б) результатом такої онтологізації повинна бути не інформація, а знання: нині відома проблема панування інформації в науці інтелектуальної власності над знанням: інформації набагато більше, ніж перетворених в інформацію знань. Особливо це дається взнаки під час обґрунтування, так званої, концепції інтелектуальної власності; в) апробація

практикою: філософія інтелектуальної власності має на меті створити своєрідну концептуальну матрицю, в межах якої можуть вирішуватись конкретні прикладні питання, що стосуються обігу, охорони і використання об'єктів інтелектуальної власності.

Перша складність у процесі онтологізації права інтелектуальної власності полягає в тому, що ані законодавство, ані практика національних чи зарубіжних судових інстанцій не спромоглися сформулювати його задовільне поняття. Так, за визначенням ВОІВ, що нині є, ніби то, загальноновизнаним, інтелектуальна власність становить результат творіння людського розуму. Однак така інтерпретація цього поняття є доволі вузькою, а відтак не охоплює усіх об'єктів, що регулюються цим інститутом (географічні зазначення походження товарів і послуг, захист від недобросовісної конкуренції тощо). Не містить чіткого визначення інтелектуальної власності також і ЦК України, за яким інтелектуальну власність слід розуміти просто як все те, що охороняється законодавством про інтелектуальну власність.

Поширений у літературі поділ концепцій права інтелектуальної власності на абстрактно-постулативні й формально-лінгвістичні не є виправданим, оскільки: а) нема єдиної для обох концепцій підстави для протиставлення; б) абстрактні постулати не можуть використовуватися в науковій теорії.

Формулюючи визначення інтелектуальної власності, дослідники нерідко вдаються до так званої формально-логічної концепції, в основі якої – поелементний аналіз слів «інтелектуальна» і «власність». Однак, із філологічної позиції, вислів «інтелектуальна власність» становить фразеологічне зрощення, тобто нерозривну єдність, зміст якої не може бути зведено до звичайного сполучення її складових слів.

4. Попри те, що для більшості суспільних відносин право слугує засобом закріплення й регулювання, право не просто регулює можливості використовувати й захищати об'єкти права інтелектуальної власності, а

створює саму можливість існування останньої. Це пояснюється існуванням двох різних видів норм позитивного права: тих, які чинять імперативний регулятивний вплив на суспільні відносини (регулюють відносини, що склалися до правового регулювання, наприклад, регулювання договору міни в ЦК), і ті, які чинять *неімперативний конститутивний* вплив, породжуючи певний вид суспільних відносин. Відтак інтелектуальна власність і право інтелектуальної власності онтологічно нерозривні: інтелектуальна власність як система суспільних відносин зумовлена правом інтелектуальної власності (через поширення на результати творчості чи засоби індивідуалізації ідей «штучної рідкості» чи «виключних прав»). Інтелектуальну власність і право інтелектуальної власності не можна розмежовувати чи протиставляти, позаяк це економічний і юридичний аспекти єдиного цілісного явища.

5. Найвідомішими світовому загалу є такі способи онтологізації права інтелектуальної власності: ліберальна (теорія праці Дж. Локка), об'єктивно-ідеалістична (теорія особистості Г. Гегеля), утилітаристська (теорія максимізації загального блага Дж. Бентама та ін.). Окрім цього, у дослідженні використано досвід діалектико-матеріалістичного (марксистського) осмислення права інтелектуальної власності.

Ліберальна онтологізація права інтелектуальної власності відбувається на таких підставах: а) праця є формою присвоєння об'єктів природи; б) позаяк набуття права власності й права інтелектуальної власності є природними процесами, будь-які їх обмеження мають ґрунтуватися на вагомих для суспільства підставах; в) існування права власності зумовлюється обмеженістю природних ресурсів, зокрема землі, відтак для уподібнення об'єктів права інтелектуальної власності до об'єктів права власності, перші слід штучно зробити «рідкісними» через поширення на них «виключних прав».

Об'єктивно-ідеалістична онтологізація ґрунтується на такому: а) свобода невпинно розвивається; б) власність є вищим виявом свободи; в) визнання права інтелектуальної власності виникає не через створення твору (іншого

об'єкта), а через визнання учасниками суспільства права на його відчуження; г) набуття прав інтелектуальної власності є конкретизацією свого буття у суспільстві.

Діалектико-матеріалістична онтологізація ґрунтується на такому: а) власність є суспільним відношенням; б) розподіл праці і приватна власність є формами відчуження; в) ринок дозволяє присвоювати речі у надлишку, що створює майнову нерівність і класову боротьбу; г) право, позбавлене автономного змісту, має інструментальну цінність щодо втілення вимог базису; д) наймана праця, зокрема й працівників, які створюють продукти інтелектуальної власності, існує в умовах ринкової економіки задля того, аби створювати саме надлишкову вартість; е) ідеологія інтелектуальної власності становить сукупність уявлень про призначення інтелектуальної власності і його цінність та є засобом класової боротьби.

Утилітаристська онтологізація ґрунтується на такому: а) правове регулювання спрямоване на встановлення балансу задля максимізації загальної вигоди у суспільстві; б) держава повинна забезпечити правові засоби щонайменше для відшкодування затрат на вираження автора чи винахідника; в) за переходу від одного стану економічної системи до іншого зростає загальний добробут, якщо члени суспільства, які опинилися у вигравшому становищі від цього переходу, здатні компенсувати невдачі тих, чиє становище погіршується; г) баланс строків правової охорони повинен сприяти підвищенню ініціативи й чистоті конкуренції на ринку.

6. Цінностям, що захищаються правом інтелектуальної власності, властивий квазі-об'єктивний характер. Суть цього підходу полягає у такому: попри те, що цінності завжди певним чином пов'язані зі свідомістю та психікою людини, яка їх відображає (а тому для різних людей одні і ті ж предмети можуть бути носіями різних цінностей), завжди існує принципова можливість *квазі-об'єктивного* (відносно-об'єктивного, не абсолютного) визначення цінності певного блага у конкретній правовій ситуації з урахуванням

конкретно-історичного стану розвитку суспільних відносин і балансу інтересів його учасників.

У галузі права інтелектуальної власності діють такі цінності:

- а) загальноправові (справедливість, рівність, правова визначеність тощо);
- б) власні (інтереси первинних суб'єктів інтелектуальної власності, наприклад, авторів чи виконавців, та інтереси суспільства і його наукового, культурного й технічного розвитку);
- в) цінності–засоби (за їх посередництва відбувається реалізація інших цінностей). До них можна віднести передусім справедливий баланс між інтересами учасників правовідносин інтелектуальної власності, а також держави і суспільства (цей баланс, зокрема, реалізується в обмежених часі строках правової охорони авторського права й суміжних прав, об'єктів патентного права тощо), принцип максимальної корисності.

За способом закріплення цінностей права інтелектуальної власності в законодавстві можна виокремити:

- а) безпосереднє визнання таких цінностей у цивільному законодавстві;
- б) створення правових засобів їх реалізації;
- в) створення правових засобів їх захисту й охорони.

Цінності права інтелектуальної власності в правозастосуванні діють через:

- а) урахування цінностей (їхньої ієрархії) у процесі правозастосовного розсуду;
- б) врахування цінностей (їхньої ієрархії) у процесі вибору одного з імовірних варіантів тлумачення положення права інтелектуальної власності;
- в) врахування цінностей (їхньої ієрархії) під час вирішення колізій норм права інтелектуальної власності та заповненні наявних тут правових прогалин.

7. Усі способи онтологізації інтелектуальної власності пов'язані з низкою теоретичних ускладнень. Так, ліберальна онтологізація неспроможна пояснити обмеженість строків правової охорони майнових прав низки об'єктів права інтелектуальної власності, а також чому задля забезпечення «природного» права на інтелектуальну власність слід встановлювати «штучну рідкість» її об'єктів. Об'єктивно-ідеалістична онтологізація не може пояснити, на якій

підставі інші об'єкти творчої праці, наприклад, ідеї, концепції тощо не користуються правовою охороною. Діалектичний матеріалізм не спроможний пояснити, чому все більше держав (всупереч класовій волі) визнають немайнові права авторів, які відверто шкодять ринку і капіталу. Утилітаристська онтологізація не спирається на жодне об'єктивне уявлення про справедливість, яку заміщено тут економічними розрахунками вигоди (що подекуди мають відносний характер).

Змістовна єдність права інтелектуальної власності як правового феномена забезпечується перехідними сімейними подібностями об'єктів, що підпадають під його регулювання. Такий підхід дає змогу відкинути метафізичне уявлення про те, що всім об'єктам права інтелектуальної власності властива певною мірою однакова природа, а відтак – одна єдина стратегія онтологізації.

Вважаємо, що всі ці способи онтологізації є комплементарними, якщо застосовувати їх не до всієї системи права інтелектуальної власності, а лише до окремих її об'єктів. Так, охорона немайнових авторських і суміжних прав не може бути пояснена в термінах Дж. Локка і його теорії праці (оскільки ця теорія визнає виключно майнові права), однак може бути пояснена в системі поглядів Г. Гегеля і його теорії особистості. Обмежені строки правової охорони пояснюються за посередництва ідей утилітаристів щодо збільшення сумарного суспільного блага й цим же можна обґрунтувати також і те, що ідеї, теорії й концепції не підлягають охороні правом інтелектуальної власності, адже їх вільне використання не може бути проконтрольоване належним чином.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrew Joseph Galambos. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Andrew_Joseph_Galambos
2. Barzel Y. Optimal Timing of Innovations. *The Review of Economics and Statistics*. 1968. Vol. 50. No 3. P. 348–355.
3. Benson R. The Interpretation Game: How Judges and Lawyers Make the Law. Durham, North Carolina : Carolina Academic Press, 2008. 185 p.
4. Berki R. N. Political Freedom and Hegelian Metaphysics. *Political Studies*. 1968. Vol. 16. P. 365–383.
5. Buccafusco C. Making Sense of Intellectual Property Law. *Cornell Law Review*. 2012. Vol. 97: 501. P. 501–548.
6. Carson A. Economy of the Unlost. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1999. 166 p.
7. Demsetz H. Information and Efficiency: Another Viewpoint. *The Journal of Law & Economics*. 1969. Vol. 12. No 1. P. 1–22.
8. Drahos P. A philosophy of Intellectual Property. Dartmouth Publishing Company, 1996. 312 p.
9. Etymology dictionary. URL: www.etymonline.com
10. Fisher W. Theories of Intellectual Property. *New Essays in the Legal and Political Theory of Property*. Cambridge University Press., 2001. P. 168–200.
11. Hegel G. Hegel's Political Writings. Cambridge University Press, 1999. P. 295–330.
12. Huemer M. Moral Objectivism. URL: www.user-friendly.net/articles/objectivism.html
13. Hughes J. The Philosophy of Intellectual Property. *77 Geo. L. J.* 1988. P. 287–360.
14. Karl E. Principles of Economics: International Version. Pearson : Bristol, 2009. 904 p.

15. Kinsella S. N. *Against Intellectual Property*. Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2008. 70 p.
16. Landes W. An Economic Analysis of Copyright Law. *Journal of Legal Studies*. 1989. Vol. 78. P. 325–353.
17. Landes W. An Economic Analysis of Trademark Law. *The Trademark Reporter*. 1987. Vol. 18. P. 267–306.
18. Mackie J. L. *Ethics: Inventing Right and Wrong*. NY : Viking Penguin Inc., 1977. 467 p.
19. Mandich Giulio. Venetian Patents. *Journal of the Patent Office Society*. March, 1948, Vol. XXX, No. 3. P. 166–224.
20. May C. *Intellectual Property Rights: A Critical History*. Lynne Rienner Publishers, 2006. 253 p.
21. Masterson S. Copyright: History and Development. *California Law Review*. 28. No 5 (July). P. 620–632.
22. Nordhaus W. D. *Invention growth, and welfare: a theoretical treatment of technological change*. M. I. T. Press, 1969. 168 p.
23. Nozick R. *Anarchy, State and Utopia*. New York : Basic Books, 1974. 367 p.
24. Okediji R. Has creativity died in the Third World? Some implications of the internationalization of intellectual property. *Denver Journal of International Law Policy*. 1995. 24. (109). P. 144.
25. Pani M. *Storia romana. Dalle origini alla tarda antichità*. Carocci, Manuali universitari, 2008. 427 p.
26. Ploman, Edward W. *Copyright: Intellectual Property in the Information Age*. Routledge & Kegan Paul Books, 1980. 248 p.
27. Popplow M. Protection and Promotion: Privileges for Inventions and Books of Machines in the Early Modern Period. *History of Technology* 20. P. 103–124.
28. Posner R. A. *Economic Analysis of Law*. Wolters Kluwer Law & Business, 2014. 1056 p.

29. Prager Frank D. A History of Intellectual Property from 1545 to 1787. *Journal of the Patent Office Society*. 1944. 26 (No 11, November). P. 711–760.
30. Rose G. Hegel Contra Sociology. The Athlone Press, 1995. 270 p.
31. Ruston G. On the Origin of Trademarks. *The Trade-Mark Reporter*. 1955. No 45. P. 127–144.
32. Shafer-Landau R. Ethical Disagreement, Ethical Objectivism and Moral Indeterminacy. *Philosophy & Phenomenological Research*. 1994. No 54. P. 331–387.
33. The History of Patents. URL: <https://www.patentoffice.ie/en/Student-Zone/Posters-and-Publications/01-History-of-Patents-in-Europe.pdf>
34. Vukmir M. The Roots of Anglo-American Intellectual Property Law in Roman Law. *IDEA – The Journal of Law and Technolog*. 32 (No 2). P. 123–154.
35. Westermarck E. The History of Human Marriage. London : Macmillan and Co., 1891. 669 p.
36. Августин Аврелий. Исповедь. URL: azbyka.ru/otechnik/?Avrelij_Avgustin/ispoved
37. Агарков Н. Н. Ценность частного права. *Правоведение*. 1992. № 1. С. 25–41.
38. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. М. : Статут, 2010. Т. 5 : Линия права. Отдельные проблемы концепции. 549 с.
39. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм : монография. Москва : ЭЛПИС, 2008. 270 с.
40. Анурин В. Ф. Интеллект и социум: Введение в социологию интеллекта. Н. Новгород : Изд-во Нижегород. ун-та, 1997. 436 с.
41. Аристотель. Сочинения : в 4 т. М. : Мысль, 1981. Т. 3. 613 с.
42. Аристотель. Сочинения : в 4 т. М. : Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
43. Бакурадзе О. М. Истина и ценность. *Вопросы философии*. 1966. № 7. С. 45–47.
44. Баранов В. М. Истинность норм советского права: проблемы теории и практики. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 400 с.

45. Барякин В. Н. Интеллектуальная собственность в социуме: дисс. ... канд. фил. наук : 09.00.11. Нижний Новгород, 2000. 202 с.
46. Бачинин В. А. Антропосоциологические проблемы права: методология и эмпирия. *Правоведение*. 2001. № 3. С. 3–8.
47. Безмолитвенный А. С. Социально-философские аспекты интеллектуальной собственности в сети Интернет: дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.11. Москва, 2010. 154 с.
48. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. 415 с.
49. Бентам И. Тактика законодательных собраний. СПб. : Л.А. Волихов, 1907. 186 с.
50. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів від 9 вересня 1886 року. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_051
51. Бестужев-Лада И. В. Прогнозирование социальных потребностей. М. : Академия наук СССР, Ин-т социологических исследований, 1976. 207 с.
52. Блок М. Феодалное общество. М. : Изд-во им. Сабашниковых, 2003. 504 с.
53. Богомолов А. С. Античная философия. М. : Изд-во МГУ, 1985. 392 с.
54. Большой экономический словарь: 19000 терминов. М. : Ин-т новой экономики, 1997. 856 с.
55. Брожик В. Марксистская теория оценки. М. : Просвещение, 1982. 291 с.
56. Бубенко П. Т. Интеллектуальна власність : навчальний посібник / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2011. 215 с.
57. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук. URL: www.vostlit.info/Texts/rus7/Bacon/frametext2.html
58. Василенко В. А. Моральные ориентации в сфере права. М. : Прогресс, 1985. 316 с.

59. Вебер М. Избранное. Образ общества. М. : Юрист, 1994. 704 с.
60. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів і словосполучень. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
61. Виноградов В. В. Лексикография. Фразеология. СПб. : Филологический факультет СПбГУ, 2002. 496 с.
62. Витгенштейн Л. Голубая и коричневая книги: предварительные материалы к «Философским исследованиям». Новосибирск : Сибир. унив. изд-во, 2008. 256 с.
63. Витгенштейн Л. Философские исследования. *Философские работы* : в 2 ч. М. : Гнозис, 1994. Ч. 1. С. 75–319.
64. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. *Психософический трактат*. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. 233 с.
65. Вольтер. Философские повести. URL: sophia.nau.edu.ua/2010-07-29-11-48-45/2010-07-29-11-55-07/63-2010-07-30-21-29-43
66. Выжлецов Г. П. Общечеловеческие ценности и культура России. *Возрождение культуры России: истоки и современность*. СПб. : Знание, 1993. С. 30–39.
67. Гегель Г. В. Ф. Сочинения : в 14 т. М. ; Л. : Госиздат, 1935. Т. 8 : Философия истории. 470 с.
68. Гегель Г. В. Ф. Философия религии : в 2 т. Москва : Издательство «Мысль». Главная редакция социально-экономической литературы, 1975. Т. 1. 432 с.
69. Говорухина А. В. Ценности и культура жизни личности (социально-философский аспект) : дисс... канд. филос. наук. Липецк : [б. и.], 2000. 167 с.
70. Гойман В. И. Действие права (методологический анализ). М. : Академия МВД РФ. 1992. 315 с.
71. Гольбах П. Система природы. URL: royallib.ru/read/golbah_pol/sistema_prirodi_ili_o_zakonah_mira_fizicheskogo_i_mira_duhovnogo.html

72. Гольбах П. А. Избранные произведения : в 2 т. М. : Издательство «Мысль», 1963. Т. 1. 708 с.
73. Гречко П. К. Ризома как метапаттерн истории. М. : Изд. корпорация «Логос», 1995. 144 с.
74. Гудима Д. А. Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження. Львів : Край, 2009. 292 с.
75. Дацюк С. Онтологизация. К. : [б. в.], 2009. 412 с.
76. Делёз Ж. Что такое философия? М. : Институт экспериментальной социологии. СПб. : Алетейя, 1998. 288 с.
77. Дем'янчук О. П. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 134 : Політичні науки. С. 12–16.
78. Джегутанов Б. К. История и философия науки : учебное пособие для аспирантов. СПб. : Питер, 2006. С. 237–241.
79. Дидро Д. Последовательное опровержение книги Гельвеция «О человеке». Соч. : в 2 т. М. : Мысль, 1991. Т. 2. С. 342–506.
80. Довгань Г. В. Становлення та розвиток законодавства України про інтелектуальну власність (історико-правовий аспект) : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Л., 2009. 16 с.
81. Долгин А. Б. Экономика символического обмена. М. : Инфра-М, 2006. 632 с.
82. Дроб'язко В. Закон США про авторське право 1976 року. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2012. № 1. С. 40–48.
83. Дудаш Т. І. Праворозуміння крізь призму герменевтики. Львів : Край, 2010. 248 с.
84. Дынник М. А. Материалисты Древней Греции. М. : Госполитиздат, 1956. 240 с.
85. Егоров С. В. Философско-методологические аспекты интеллектуальной собственности и ее правовой защиты : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.08. Москва, 2006. 195 с.

86. Жаров В. О. Право інтелектуальної власності. К. : Держ. Ін-т інтел. власн., 2009. 288 с.
87. Занюк С. Психология мотивации: Теория и практика мотивирования. М. : Ника-Центр, 2001. 352 с.
88. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. М. : Политиздат, 1986. 221 с.
89. Золотухина-Аболина Е. В. Рациональное и ценностное. Проблемы регуляции сознания. Ростов н/Д. : Феникс, 1988. 357 с.
90. Ильенков Э. Диалектическая логика: очерки истории и теории. М. : Политиздат, 1984. 320 с.
91. Ильин И. А. О Сущности правосознания. URL: philosophy.ru/library/il/02/01.html
92. Казанский А. Данте. Демистификация. Долгая дорога домой. URL: books.google.com.ua/books?id=66XGBwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false
93. Калініченко М. М. Авторське право та проблема постмодерністської інтертекстуальності в сучасній літературі. СПб. : Наука, 1995. 528 с.
94. Кант И. Критика практического разума. URL: philosophy.ru/library/kant/02/0.html
95. Кант И. Критика чистого разума. URL: philosophy.ru/library/kant/02/0.html
96. Каракумян А. Г. Становление института коммерческой тайны в законодательстве РФ (Теоретико-правовой анализ): автореф. дис. канд. юрид. наук. Н. Новгород : [б. в.], 2004. 18 с.
97. Кейзеров Н. Духовное имущество как комплексная проблема. *Общественные науки и современность*. 1992. № 4. С. 16–22.
98. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). М. : Аванта+, 2001. 560 с.

99. Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. СПб. : Изд. Н. К. Мартынова, 1898. 354 с.
100. Корнеевич С. С. Обоснование права собственности у Дж. Локка. *Общественные науки и современность*. 1997. № 3. С. 25–32.
101. Коссак В. М. Право інтелектуальної власності. К. : Істина, 2007. 208 с.
102. Костюченко О. Інструментальна теорія С. С. Алексєєва. К. : Юридична Україна. 2013. № 2. С. 15–19.
103. Крижна В. М. Право інтелектуальної власності України. Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. 112 с.
104. Кругман П. Р. Основы экономики. Москва : Питер, 2011. 876 с.
105. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Политиздат, 1977. 304 с.
106. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1971. 40 с.
107. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. М. : Мысль, 1988. Т. 3. С. 137–405.
108. Лосский Н. О. Ценность и бытие: Бог и царство Божие как основа ценностей. М. : АСТ, 2000. 864 с.
109. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. Л. : Ленинградское отделение издательства «Наука», 1970. 664 с.
110. Максименко С. Д. Загальна психологія. К. : МАУП, 2000. 256 с.
111. Максимов С. І. Методологія філософії права. *Філософія права* : підруч. Х. : Право, 2009. С. 2–26.
112. Мальбахова И. Х. Методологические вопросы современных правовых исследований. М. : Печать-Н, 2008. 172 с.
113. Марков Б. В. Ценности и бытие в философской антропологии Макса Шелера. URL: anthropology.ru/ru/texts/markov/values.html
114. Маркс К. Капитал: Критика полит. экономии : в 2 т. М. : Политиздат, 1988. Т. 1. 891 с.

115. Маркс К. Манифест Коммунистической партии. М. : Прогресс, 1979. 136 с.
116. Маркс К. Немецкая идеология / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. М. : Политиздат, 1988. 574 с.
117. Маркс К. К критике политической экономии. *Полное собрание соч.* : в 50 т. Т. 13. С. 6–8.
118. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест коммунистической партии. М. : Госполитиздат, 1950. 73 с.
119. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права : учебник : в 2 т. М. : Изд-во «Проспект», 2007. Т. 1 : Государство. 656 с.
120. Масько И. Исключительные права в области интеллектуальной собственности. Екатеринбург : Азбука, 2005. 58 с.
121. Милль Дж. С. Утилитаризм. Ростов-на-Дону : Донской изд. Дом, 2013. 240 с.
122. Михайлов Н. Н. Потребности личности: проблемы формирования. Челябинск, 1981. 99 с.
123. Мосс М. Об одной категории человеческого духа: понятие личности, понятие «я». М. : «Восточная литература» РАН, 1996. С. 264–292.
124. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. М. : Институт практической психологии, 1997. 365 с.
125. Мызникова Е. А. Цели в праве: теоретико-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид наук. Краснодар : [б. и.], 2011. 18 с.
126. Нагель Э. Детерминизм в истории. *Философия и методология истории*. М. : Прогресс, 1975. С. 94–114.
127. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М. : Госюриздат, 1960. 512 с.
128. Нерсесянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства. М. : Норма, 1999. 576 с.
129. Нозик Р. Анархия, государство и утопия. М. : ИРИСЭН, 2008. 424 с.

130. Об интеллектуальной собственности. *Всемирная организация интеллектуальной собственности*. URL: www.wipo.int/about-ip/ru/
131. Оконская Н. К. Интеллектуальная собственность и свобода. Пермь : Государственный технический университет, 1996. 104 с.
132. Орлов С. В. Человек и его потребности. СПб. : Питер, 2006. 159 с.
133. Пазенок В. С. Філософія : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2008. 280 с.
134. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_123
135. Петров А. В. Про методологічні підходи до визначення категорій сутності права. *Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. Серия Право*. 2003. Выпуск 1 (16). С. 69–79.
136. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР. М. : Госюриздат, 1962. 166 с.
137. Платон. Сочинения : в 3 т. М. : Мысль, 1971. Т. 3. 687 с.
138. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 13. Ст. 64.
139. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України від 15.12.1993 № 3687-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 32.
140. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15.12.1993 № 3688-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 7. Ст. 34.
141. Рабинович П. М. Правопонимание: сущность, причины неизбежность плюрализма, современное Европейское измерение. *Право Украины*. 2011. № 1. С. 8–24.
142. Рабинович П. М. Социалистическое право как ценность. Львов : Вища шк.: изд-во при Львов. ун-те, 1985. 167 с.
143. Рабінович П. Деякі сучасні концепції права в Росії та Україні (у світлі потребового праворозуміння). *Право України*. 2013. № 1. С. 150–168.

144. Рабінович П. М. Методологія правознавства: проблеми плюралізації. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 3. С. 81–88.
145. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів : Край, 2008. 224 с.
146. Рабінович П. М. Социалистическое право как ценность. Одесса : Юрид. Лит, 2006. 167 с.
147. Рабінович П. М. Філософія права. Ч. 1–2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. К. : Ін Юре, 2013. 232 с.
148. Рассел Б. Описи. *Новое в зарубежной лингвистике*. М. : Радуга, 1982. Вып. 13. С. 41–54.
149. Рівчак К. Є. Історичний аспект становлення охорони інтелектуальної власності. *Наше право*. 2010. № 4; ч. 1. С. 38–43.
150. Роулз Д. Теория справедливости: Часть I. Справедливость как честность. URL: gtmarket.ru/laboratory/basis/6642/6643
151. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. М. : Педагогика, 1989. 485 с.
152. Савич С. С. Авторське право у цифровому середовищі: проблема монополії правовласника та забезпечення умов вільного використання творів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 1. С. 86–92.
153. Самсин А. И. Социально-философские проблемы исследования потребностей. М. : Высшая школа, 1987. 159 с.
154. Семків В. О., Шандра Р. С. Інтелектуальна власність. Львів : Галицький друкар, 2015. 280 с.
155. Сенюта В. До історії становлення патентного права. *Актуальні проблеми правового регулювання в умовах глобалізації*: тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (10 березня 2017 р.). Дніпро : «Право, справедливість і громадянське суспільство», 2017. С. 19–21.
156. Сенюта В. Матеріальні підстави правового захисту інтелектуальної власності. *Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави* : збірник матеріалів Міжнародної юридичної

науково-практичної конференції. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2018. С. 34–40.

157. Сенюта В. Право людини на власність та право на результати інтелектуальної творчої діяльності: питання онтології. *Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри* : статті учасників II Міжнародного круглого столу (24–26 жовтня 2017 р.). Львів : Галицький друкар, 2018. С. 264–277.

158. Сенюта В. Визначення інтелектуальної власності: деякі теоретичні зауваження. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 6. С. 52–54.

159. Сенюта В. Народження права інтелектуальної власності: венеційський феномен. *Право і суспільство*. 2017. № 3/2. С. 79–82.

160. Сенюта В. Право інтелектуальної власності: точка зору діалектичного матеріалізму. *Юридична наука в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції (8 вересня 2017 р.). Львів : «Право, громадянське суспільство і демократія», 2017. С. 14–16.

161. Сенюта В. Природниче обґрунтування права інтелектуальної власності у Дж. Локка та Г. Гегеля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Т. 2. С. 177–180.

162. Сенюта В. Інтелектуальна власність: критика традиційних способів обґрунтування. *Право і громадянське суспільство*. 2016. № 1 (13). С. 45–57.

163. Сенюта В. Становление права интеллектуальной собственности в Древней Греции, Древнем Риме и Средневековой Европе: проблемно-историческое исследование. *Закон и жизнь*. 2017. Іunie. С. 73–76.

164. Сержантов В. Ф. Человек, его природа и смысл бытия. Л. : ЛГУ, 1990. 359 с.

165. Серль Дж. Р. Что такое речевой акт. *Новое в зарубежной лингвистике*. М., 1986. Вып. 17. С. 151–169.

166. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. К. : Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
167. Словник української мови : в 11 т. К. : Наукова думка, 1978. Т. 8. 984 с.
168. Соловьева В. А. Мотивационная сфера личности: системный подход. Кострома : КГУ, 2006. 100 с.
169. Стовба А. В. Неклассическая философия права. Х. : [б.и.], 2013. 272 с.
170. Сушенцова М. С. Утилитаризм И. Бентама и Дж. С. Милля: от добродетели к рациональности. *Вестник СПбГУ. Экономика*. 2017. Т. 33. Вып. 1. С. 17–35.
171. Тугаринов В. П. О ценностях жизни и культуры. Л. : ЛГУ, 1960. 155 с.
172. Федоров В.П. Философия права : курс лекций. СПб. : ГУАП, 2006. 246 с.
173. Фейербах Л. Лекції про сутність релігії. URL: filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000572/
174. Философский словарь. М. : Политиздат, 1986. 590 с.
175. Фреге Г. Логика и логическая семантика : сборник научных трудов. М. : Аспект Пресс, 2000. 512 с.
176. Фуко М. Слова и вещи. СПб. : А-сэд. 407 с.
177. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие : перевод с немецкого. Санкт-Петербург : Наука, 2006. 377 с.
178. Хайдеггер М. Бытие и время. Харьков : Фолио, 2003. 503 с.
179. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении. М. : Юридическая литература, 1974. 352 с.
180. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435–IV. *Голос України*. 2003. № 45.
181. Чеговадзе Л. А. Структура и состояние гражданского правоотношения : монография. М. : Статут, 2004. 542 с.

182. Чеговадзе Л. А. Идея свободы в истории и теории права : автореф. дисс канд. юрид. наук. СПб. : [б.в.], 1998. 20 с.

183. Что такое интеллектуальная собственность? *Всемирная организация интеллектуальной собственности*. URL: www.wipo.int/edocs/pubdocs/ru/intproperty/450/wipo_pub_450.pdf

184. Шишко І. Авторське право в системі прав особи. *Юридичний вісник*. 2014. № 3. С. 109–113.

185. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление. URL: royallib.ru/book/shopengauer_artur/mir_kak_volya_i_predstavlenie.html

186. Энгельс Ф. Анти-Дюринг: переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом. Москва : URSS, 2015. 482 с.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сенюта В. Інтелектуальна власність: проблеми традиційних способів обґрунтування. Право і громадянське суспільство. Електронне видання 2016. № 1 (13). С. 45–57.
2. Сенюта В. Природниче обґрунтування права інтелектуальної власності у Дж. Локка та Г. Гегеля. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Випуск 44. Т. 2. С. 177–180.
3. Сенюта В. Становление права интеллектуальной собственности в Древней Греции, Древнем Риме и Средневековой Европе: проблемно-историческое исследование. *Legea și viața*. 2017. Iunie. С. 73–76.
4. Сенюта В. Визначення інтелектуальної власності: деякі теоретичні зауваження. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 6. С. 52–54.
5. Сенюта В. Народження права інтелектуальної власності: венеційський феномен. Право і суспільство. 2017. № 3/2. С. 79–82.
6. Сенюта В. До історії становлення патентного права. Актуальні проблеми правового регулювання в умовах глобалізації : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (10 березня 2017 р.). Дніпро : «Право, справедливість і громадянське суспільство», 2017. С. 19–21.
7. Сенюта В. Право інтелектуальної власності: точка зору діалектичного матеріалізму. Юридична наука в умовах євроінтеграції : збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції (8 вересня 2017 р.). Львів : «Право, громадянське суспільство і демократія», 2017. С. 14–16.
8. Сенюта В. Право людини на власність та право на результати інтелектуальної творчої діяльності: питання онтології. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри : статті учасників II Міжнародного круглого столу (24–26 листопада 2017 р.). Львів : Галицький друкар, 2018. С. 72-78.

9. Сенюта В. Матеріальні підстави правового захисту інтелектуальної власності // Правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція» (28 лютого 2018 р.). Київ: Центр учбової літератури, 2018. С. 88-91.